فوئاد سدیق

دیموكراسی و ئیسلامی سیاسی

چەند لێكۆڵینەوەیەكی سیاسی رەخنە ئامێزە

١٩٤

ديموكراسیو ئيسلامی سياسی

فوئاد سديق

بەرکوڵ

رەنگە تۆش لەگەڵمدا بیت لە سەردەمی ئەمڕۆدا دیموکراسی لەلایەک و ئیسلامی سیاسی لەلایەکی دیکەوە، پڕ سەرنجڕاکێشترین و سەرەکیترین تەوەری هزری سیاسی، تا دەگاتە ئابووریو کۆمەڵایەتیش... بن.

دیموکراسی ئەگەرچی زاراوەیەکە تەنانەت دیکتاتۆرترین هێزی دونیا ناتوانێ وەکو چەکێک بەرزی نەکاتەوەو بەکاری نەهێنێ واتە لە شانی نەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەکارهێنانی بووەتە دیاردەیەکی ئاڵۆزی ئەوتۆ، تەنانەت هێزە بەناو دیموکراتەکانیش نەیانتوانیوە دیموکراسی وەکو خۆی راست و دروست بەکار بهێنن، چونکە یەک لە خاڵە بنەڕەتیەکانی دیموکراسی ئەوەیە، خودی دیموکراسی ناتوانێ گرفتو کێشەکان بە تەواوەتی بسڕێتەوە، واتە دیموکراسیش کێشەو گرفتی خۆی هەیە، رێک دەتوانین بێژین دیموکراسی کۆتایی بە چەوساندنەوە ناهێنێ، هەتا چەوساندنەوەش بمێنێ، گرفتو ئازارەکان قسە دەکەن، خەبات دەکەن، قوربانیش دەدەن.

بۆیە ئەمڕۆ کە سەردەمی زانیارییەکانە، سەردەمی ئازادیو بەرەو خۆشگوزەرانیو پاراستنی مافی مرۆڤ هەنگاو دەنرێ، دیموکراسیش تەوەرێکی بنەڕەتیو سەرەکی ئەم گفتوگۆیانە دەبێت.

لەلایەکی دیکەشەوە ئیسلامی سیاسی، ئەگەرچی بە رووخسار زۆربەیان دژی دیموکراسی نین، بەڵام لە پەیڕەوکردنیاندا، لە ئایدیۆلۆژیای بلۆکبەندیاندا، لە بۆچوونو هەڵوەستەکانیاندا، زۆر ئاساییانە دیموکراسی دەپێچنەوە!

بۆیە ئەم کتێبە هەڵوەستەیەکە، رامانێکە، چەند باسێکە لەمەڕ ئەم دوو هزرە کە دیموکراسیو ئیسلامی سیاسییە.

فوئاد سدیق
هەولێر- ٢٠٠٥/٤/٥

دیموکراسی
دروستبوونو ناوەڕۆکو بەکارهێنانی

١- سەرەتا

لێدوان لە پرۆسەی دیموکراسی لە وڵاتێکدا هێشتا سیستەمێکی جێگیرو پتەوی نییەو میللەتەکەیشی ساڵەهایە لە ژێر جەورو ستەمو چەوساندنەوەدا ناڵاندوویەتی، بۆیە بەر لەوەی باسی دیموکراسی لە کوردستاندا بکەین، پێویستە ئێمە بزانین ئاخۆ دیموکراسی چییە؟ ئایا دیموکراسی شتێکە لە هەموو ئانو زەمانێکدا یەک شتە؟ یان دیموکراسی لە رەوتی مێژوویی خۆیدا گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووەو هەر سەردەمەو بەشێوەیەک لە شێوەکان بووە تا بە رۆژگاری ئەمڕۆ گەیشتووە، لەوەش زیاتر دیموکراسی لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی دی دەگۆڕێو دەیان نمونەی جوداجودا لە دیموکراسی لە رۆژگاری ئەمڕۆماندا هەن بۆیە لێرەدا هەوڵمداوە دیموکراسی بخەمە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوەکەم.

لەبەرئەوە هەوڵمداوە لەم لێکۆڵینەوەیەدا، لە بنەچەی دیموکراسی بکۆڵمەوە، واتە رووی راستەقینەی دیموکراسی چییەو بەکام تێڕوانینەوە مامەڵەی لەگەڵدا کراوەو دەکرێ و، لە چ کۆمەڵێک و لە کام هەلومەرجی سیاسییەوەش سەرچاوە دەگرێت، ئایا ئەم هەموو تێڕوانینە جیاجیایە، راستن بۆ دیموکراسی؟

لەم روانگەیەوە بە پێویستم زانی لەوە بکۆڵمەوە، زاراوەی دیموکراسی کە بۆ یەکەمجار دروستبووە چۆن گوزارشتی لێکراوەو دواییش چۆن لەو رەوتەی خۆی گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە.

بۆیە زۆر پێویستە کاکڵ و ناوەڕۆکی دیموکراسی وەک خۆی بناسین،

ئینجا دەتوانین دەستنیشانی ئەو گۆڕان و شێواندنانەش بکەین کە بەسەر دیموکراسیەتدا هێنراون.

کە ئەوە کرا دەشتوانرێ چەمکی دیموکراسی چ وەک چەمکێکی فیکری و چ وەک چەمکێکی سیاسی لەگەڵ هەندێک لەو چەمکانەی تر بەراورد بکرێن و جیا بکرێنەوە، کە رەنگە هەندێک جار زۆر لە یەکتری نزیک بن و هەندێک جاریش لە یەکتری دوور بکەونەوە.

جا لەبەرئەوەی دیموکراسی بایەخێکی گرنگی لە مێژووی شارستانێتیدا هەیە، ئێمەی کوردیش لەم ئاخرو ئۆخرەدا هەوڵمانداوە تێی بگەین، بەڵام کام دیموکراسی و بەکام تێڕوانینەوە؟!

دیموکراسیەتێک تائێستاش تەئکید لەوە بکرێ کە لە جیهانی سێیەمدا بوون (وجود)ی نییەو نەتوانراوە لەلایەن حوکمڕانانی ئەو جیهانەوە پێڕەو وپیادەبکرێ، ئەی بۆ ئێمەی کورد دەبێ چۆن توانیبمان باسی لێوە بکەین و ئاشنای بووبین ؟ لە کاتێکدا رژێمێکی سەرکوتکەر حوکمڕان بووە بەسەرماندا و دواتریش لەو بارودۆخە ئاڵۆزو تێکچڕژاوەدا یەکسەر هەوای ئازادیمان هەڵمژیبێ، ئەمڕۆش ئەوە حاڵمانە کە دەیبینین .

بۆیە باسکردنی دیموکراسی لەلایەن ئێمەی کورد خۆمانەوە تا ئێستا دەیان وتاری جۆراوجۆری لەسەر نووسراوەو بەردەوامیش لەسەری دەنووسرێ، بەڵام بێشک نەتەوەیەک تا ئێستا ژێر دەستە بێت و بەدڕندانەترین شێوەش بچەوسێندرێتەوە، پێویستی بە زۆر وتار و توێژینەوەی زانستی وبابەتی و هاوسەردەمانە هەیە، چونکە هێشتا دیموکراسیەتێک نەمانتوانیبێت پیادەی بکەین، ئەی دەبێ چۆن تێی گەیشتبین وچۆن سوود لەو ئەزموونە وەرگرین کە بە ئەزموونێکی دیموکراتی ناوی دەبردرێ؟

ئەمە دەروازەیەکە بۆ چوونە ناو بابەتێک کە زۆر توێژینەوەی زانستی

دەوێ، ئەم بابەتەش بامشتێك بێ لە خەرواریك بۆ سۆراغكرن و گەڕان بەدوای بنەماو ناوەڕۆك و بەكارهێنانی چەمكی دیموكراسی...

٢- بۆچی دیموكراسی

تا پێش سەدەی بیستەم زۆرینەی وڵاتەكانی دونیا لەسەر ئەو بڕوایە بوون كە سیستەمە نادیموكراسییەكان، چ لە بواری تیۆریو چ كردەوەیی، باشترین، تا ئەو ساڵانەی دوایی زۆربەی هەرە زۆری مرۆڤەكان هێندێك جاران گشتیان لەژێر دەسەڵاتی حاكمانی نادیموكراتیدا دەژیان. سەرۆكی ئەو سیستەمە زۆرتر تێدەكۆشان حكومەتەكەیان بەپشت بەستن بەو وتە كۆنو بێ مانایەی كە زۆربەی خەڵك شایانی بەشداریكردن نین لە بەڕێوەبردنی دەوڵەتدا. پاساو بێننەوە. خاوەنانی ئەو بەڵگەیە لەسەر ئەو بڕوایەن كە زۆربەی خەڵك وا باشە كاری ئاڵۆزو قورسی حكومەت بە كەسانی خاوەن ئەزموون بسپێرن، كە كەمنو لەوانەشە تاكە كەسێك بێ لە كردەوەدا، ئەو ژیراندنانە هەرگیز بەسو تەواو نەبووە. لەبەر ئەوە لە هەر جێگایەك دیالۆگو بەڵگە بارگەی پێچاوەتەوە، زوڵمو زۆرو دەست درێژی لە جێی ئەو تاوڵی هەڵداوە. زۆربەی خەڵك هەرگیز بەژێر دەستەیی رازی نەبوونە لە بەرامبەر ئەو سەرۆكانەی كە بۆ خۆیان هەڵیان بژاردوون، بەڵكە ناچار بەوە كراون. ئێستا لە ئاست مێژوویەكی دوورو درێژدا، بۆچی دەبێ ئێمە لەسەر ئەو بڕوایە بین كە شێوە حكومەتی دیموكراسی لە گشت هاوتا نادیموكراسییەكان باشتربێ؟! بە كورتی دیموكراسی ئەم ئەنجامە باشانەی لێدەكەوێتەوە:

١- دوورە پەرێزی لە دیكتاتۆریەت.
٢- مافی سەرەتایی.
٣- ئازادی گشتی.
٤- مافی چارەی خۆنووسین.
٥- سەربەخۆیی ئاكاری (ئەخلاقی).
٦- ئاڵوگۆڕی مرۆڤی.
٧- پارێزگاری لە بەرژەوەندییە سەرەتاییەكانی تاكە كەس.

ديموكراسی دروستبوونو ناوەڕۆكو بەكارهێنانی

٨- یەكسانی سیاسی.

وێرای ئەمانەی سەرەوەش دیموكراسییە مۆدێرنەكان، ئەمانەشیان لێدەكەوێتەوە:

٩- ئاشتیخوازی.
١٠- گەشە[1].

٣- دیموكراسی

دیموكراسی ئەو زاراوەیە كە تەمەنێكی زۆر دوورودرێژی هەیە، هەرچەندە بە درێژایی ئەو مێژووەی زۆر جاران لە شوێنی خۆیدا چەقیوەو نەتوانراوە درێژەی پێبدرێ، بەڵام لە رێگای خەباتی سەخت و نەپچڕاوەی گەلانی زۆرلێكراوەوە، دیموكراسی هاتۆتەوە گۆڕەپانی هزرو سیاسەت و، بۆتە ئاڵاهەڵگری لێقەوماوان. بەتایبەتی لەم یەك دوو سەدەی دواییدا بە گەرمی لەلایەن هەندێك لە هزرڤانانەوە باسی لێوە كراوەو دەكرێ و چارەگە سەدەیەكیشە زۆر گەرمتر كەوتۆتە ناو باسانەوە، نەخاسمە لەگەڵ لەباریەكهەڵوەشانەوەی ئەوروپای رۆژهەڵات لە پاییزی ١٩٨٩دا، كە وای لێهاتووە دوژمنانی دیموكراسیش خۆیان بە ئاڵاهەڵگری دابنێن.

وەنەبێت تا ئەمڕۆش هەموو وڵاتانی دونیا پێڕەوی دیموكراسیان كردبێ، یا هەموو ئەو سیستەمە جۆراو جۆرانەی كە هەن دیموكراسی بن، بەڵكو بە پێچەوانەوە، زۆربەیان پەنا بۆ سەكوتكردن و چەوساندنەوە دەبەن، ئەگەرچی هەمووشیان خۆیان بە هەڵگری ئاڵای پڕ بەهای دیموكراسی دادەنێن، بۆیە دەكرێ بڵێین، دیموكراسی بووەتە چەكێكی هێندە كاریگەر بە شێوەیەك هیچ حزب و هێزێك نییە، بیەوێ دەسەڵات بگرێتە دەست و خۆی بەهێز بكات ئەگەر لە دروشم و بۆچوونەكانیدا دژی دیموكراسی بێت، وەك لە هەموو دونیادا نابینی رژێمێكی فەرمانڕەوا دروشمی دیكتاتۆریەتی بەرزكردبێتەوە، یاخود دروشمی رووخاندنی دیموكراسی هەڵگرتبێ، تەنها ئەوەندە هەیە لەكاتی ئەنجامدانی كارەكانیاندا پێچەوانەی دروشمەكانیان دەبن.

راستە لە زۆربەی هەرە زۆری وڵاتانی دونیا تا رادەیەك خاوەن دەستوورن

و هەڵبژاردنیش ئەنجام دەدەن و پەرلەمانیشیان هەیە، بەڵام لە بنەڕەتدا دیموکراسی دەستوورێکی دیاریکراو نییە، یان تایبەت بەکەسێک نییە، بەڵکو بزووتنەوەیەکی هەمیشەیی توێژە پشتگوێ خراوەکانە بۆ بەدەستهێنانی ئەو مافانەی کە ئەوانی تر لەبەرامبەر دەسەڵاتی سیاسیدا هەیانە، ناوەڕۆکی دیموکراسی و دیموکراتیزم سەرەنجام پەیوەندی بەوەوە هەیە کە لە چ توێژێکەوەو لە چ کۆمەڵگایەک و لە چ هەلومەرجێکی سیاسییەوە سەرچاوە دەگرێت(٢).

لەبەر ئەوە دیموکراسی ململانێیەکی بەردەوامی لەنێو منداڵدانی خۆیدا هەڵگرتووە، لەلایەک چین و توێژە دەسەڵاتدارەکان کە فەرمانڕەوان لەژێر پەردەی دیموکراسیەتەوە درێژە بە سیاسەتە سەرکوتکردنەکەی خۆی دەدا، لەلایەکی تریشەوە هێزو چین وتوێژەکانی دیکەی ماف لێ زەوتکراو و زوڵم لێکراو درێژە بە تێکۆشانیان دەدەن بۆ بەدیموکراتیزەکردنی ئەو رژێمە باڵا دەستەی کە بەسەریاندا زاڵە، لەبەرئەوە دیموکراسی تێکۆشان و ململانێیەکی بەردەوامی چین و توێژەکانی ناو کۆمەڵگایەو لە ئەنجامی ئەو تێکۆشانە شۆڕشگێڕانەیەشدا کە بەشە زۆرینەکەی خەڵک لە چین و توێژەکانی ناو کۆمەڵ پێکدەهێنێ، لە هەموو وڵاتانی دونیادا بەشێوازی جۆراوجۆر درێژەی پێدەدەن و رۆژ لە دوای رۆژ زەمینەی دیموکراسی فراوانتر و رەگوریشە ئەستوورتر و قووڵتر دەبێت، چونکە زۆربەی خەڵک لەم جیهانەدا لە بەشداریکردن و دیاریکردنی ماف و ژیانی گشتی و تەنانەت سیاسیش بێبەشە، بەم پێیە دیموکراسی بەو مانایەی کە شێوەیەکی دەوڵەتو سیستەمێکی دیاریکراوەو رێگایەکە بۆ پیادەکردنی دەسەڵات، جیاوازە لەگەڵ بنچینەی خودی دیموکراسی بەو مانایەی کە گوایا ئەمڕۆ لەسەر ئاستی جیهاندا سەرکەوتووە، یاخود بەلایەنی کەم لە برەودایە، چونکە دیموکراسی دژایەتی کردن نییە لەگەڵ تێزی زوڵم و سەرکوتکردن، بەڵکو تەنها مانای بوونی جۆرێک لە ئەنجوومەنێکی سەرتاسەری نوێنەرانە لەسەر بنچینەی هەڵبژاردنێکی گشتی (مەرجیش نییە هەڵبژاردنەکە ئازاد و بێ غەل و غەش بێ) بێگومان ئەمەیان لە حکومەتێکی عەسکەرتاری باشترە، چونکە لە ئەنجامی تێکۆشانێکی بەردەوامی مافخوراوان هاتۆتەدی(٣).

بۆیە بوونی تێڕوانینی جیاجیا بۆ دیموکراسی، تەنانەت تێڕوانینی چینایەتی جیاجیا، ئەم مەقولەیەی کردووەتە یەکێک لە ئاڵۆزترین و ناڕۆشنترین مەقولاتەکان لەفەرهەنگی زاراوە سیاسیەکاندا، بزاڤ و سیاسەتمەدارە جیاجیاکان بە ئامانج و بەرژەوەندی جیاواز و جاروبار دژ بە یەکیشەوە قسەیان لەدیموکراسی کردووەو دەیکەن(٤).

بە کورتی لەم باسەماندا هەوڵدەدەین دروستبوونی زاراوەی دیموکراسی لە رووی مێژووییەوە، واتای دیموکراسی، دیموکراسی و لیبرالیزم، دیموکراسی و ئازادی، دیموکراسی و دیکتاتۆری ، دیموکراسی و توندڕەوی، دیموکراسی و ئیسلام، بخەینە ژێر تیشکی لێکۆڵینەوە بەو هیوایەی سوودی هەبێت.

٤- دروستبوونی دیموکراسی

سەرهەڵدانی زاراوەی دیموکراسی بۆ زیاتر لە (٢٤٠٠) ساڵ بەر لە ئەمڕۆو بۆ سەردەمی فەرمانڕواییکردنی (پریکلیس) لە یۆنان دەگەڕێتەوە، ئەو (پریکلیس)ەی کە زۆر لە هزرڤانان و فەیلەسوفان ناوی دەهێنن و دەڵێن سەردەمی فەرمانڕەواییکردنی پریکلیس بەرزترین پلەی گەشەی ئابووری و پشکوتنی رۆڵی زانست و هونەربوو لەهەموو دەورانی ژیانی یۆنانیەکاندا(٥).

رێک لە سەردەمی پریکلیسدا پسپۆڕێکی ماتریالیستی هەبوو، ناوی (دیموکریت)ی تراکیایی بوو، بۆ یەکەمین جار (دیموکریت) گریمانەی بۆشایی و ئەتۆم و بزووتنی لێکداوەتەوەو باسی کردوون، پریکلیسی فەرمانڕەوا، زانی دیموکریت لێوەشاوەو تێگەیشتوو روناکبیرە، بۆیە لە زۆرباردا بوون بە هاوڕێی یەکتر، (پریکلیس) پرسی بە (دیموکریت) دەکردو ، سوودی لە بۆچوونەکانی وەردەگرت.

یەکێک لەو پرەنسیپانەی کە دیموکریت بۆ پریکلیسی شی دەکردەوە، ئەوەبوو کە دەیوت «دەسەڵات مانای بەڕێوەبردنی ژیانی خەڵک و کۆمەڵگایە ، بۆ ئەوەیە خەڵکی پێکەوە بە تەبایی بژین، کەواتە دەبێت بەڕاو بەشداری راستەوخۆی هەموو خەڵک بێت، دەسەڵات دەبێت خزمەتی خەڵکی بکات و

ئارەزووەکانی کۆمەڵگە بێنێتە دی» هەروەها دەیوت «.. مرۆڤ، خەڵک، لەهەموو شتێک گرنگتر و گەورەترە، هەموو کەس دەبێت پرسی پێبکرێ، دەبێت خاوەن دەنگبێ و لە تەواوی ئەو مەسەلانەدا کە پەیوەندیان بە ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە هەیە، پێویستە راو بۆچوونی خەڵک وەربگیرێ، ئەوسا کۆمەڵگا بە گشتی هەست بە وجودی خۆی دەکات و بە مەسئولیەتەوە بۆ ژیانی باشترو گەشەدارتر هەنگاودەنێ»(٦)

لە ژێر کارتێکردنی دیموکریت و، پشتگیریکردنی تەواوی پریکلیسدا، بۆ یەکەمین جار هەڵبژاردنی راستەوخۆ بۆ دیاریکردنی سەرۆک و کاربەدەستانی حکومەت لە یۆنان پەیدابوو، ئەو یۆنانەی لە کۆمەڵێک دەوڵەت(شار)ی بچووک بچووک پێکهاتبوو کە ژمارەی دانیشتوانیان کەم بوو، دادگای میللی و یاسا لەلایەن گەلەوە شەرعیەتی پێدەدرا(٧). بەم شێوەیە پریکلیس بۆ ماوەی (١٥) ساڵ فەرمانڕەواییکردنی یۆنان لە رێگای هەڵبژاردنی گشتی و ئازاد و راستەوخۆوە، خۆی بۆ سەرۆک هەڵبژاردەوە، ئیتر لەو ساکەوە دەنگدان و هەڵبژاردن بوون بە سوننەت، هەر بەم شێوەیە پریکلیسی زاناو تێگەیشتوو، سیستەمی دەسەڵاتەکەی خۆی بە ناوی (دیموکریت)ی هاوڕێی ناوناوبوو-دیموکراسی-(٨).

بەم شێوەیە دەستووری ئەثینی دیموکراتیە راستەقینەکەی تەواوکردو بووە نەریتێکی حوکمڕانی لە سیاسەتدا، هۆکاری هەڵوەشاندنەوە یا توانەوەی سیستەمی دیموکراسی لە یۆنان و هەرەسهێنانەکەی، بۆ داگیرکردنی ئەو وڵاتە لەلایەن فیلیپ مەکدونی دەگەڕێتەوە، چونکە گەلی یۆنان هەستیان بەوە نەکرد کە پێویستە هەموو توانایەکیان یەکبخەن و بەرگرییەکی یەکگرتوو بەرامبەر هێرشی بێگانە پێکبهێنن و هەموو بەیەکەوە بەرپەرچی هێرشە داگیرکارییەکانیان بدەنەوە، بۆیە نەیانتوانی لە بەرامبەر عەسکەرتارییەتی مەملەکەتی مەکدونی خۆیان رابگرن، ئیتر لەو رۆژەوە ئەزموونی دیموکراسی لە ئەثینا لەناو چوو، بەم لەناوچوونەیشی بزاڤی دیموکراسی رووبەرووی نسکۆیەکی گەورە بووەوە(٩).

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو دوو سیستەمەی کەلە ئەثیناو دیارە لە

ڕۆمانیشدا هەبوون، سیستەمێکی دیکەی کۆمەڵایەتی وسیاسی وفیکری هاتە دروستبوون و، ئەزموونێکی دەوڵەمەندی لە بوارە جۆراوجۆرەکانی ژیاندا پێشکەش بە مرۆڤایەتی کرد، کە دیارترین بوار بواری یاساو فیکرو سیاسەت بوو، هاوکات ئەزموونی رۆمان ئەزموونێکی دەوڵەمەندیشی لە بواری بەرپەرچدانەوەی دەسەڵاتخوازی و دیکتاتۆریەتدا هێنایە کایەوە، چارەنووسی قەیسەرو نیرۆن لەبەرچاون کە چۆن لە بەرامبەر حوکمی یاساو یەکسانی مرۆڤدا سەرەوژێر بوون(١٠).

بۆچوونە رووناکەکانی هەندێک لە هزرڤانانی رۆمانی وەک (شیشرون، سنیکا، غایوس) کە بانگەشەی یەکسانیان بۆ هەموو خەڵک دەکردو داوای بەشەرعیەتکردنی یاسایان بۆ هەموو خەڵک دەکرد، رۆڵی کاریگەری خۆیان گێڕا(١١) .

کۆمەڵگای رۆمانی چوارچێوەیەکی بۆ ژیانی سیاسی پێشکەوتوو دارشتبوو کە تیایدا کۆمەڵێک ئەنجوومەن (مجالس) و دەستە (هیئات) یان هەبوو کە بەپێی قۆناخەکانی پێشکەوتنی دەوڵەتی رۆمانی بەشداریان لە رەنگڕشتنی باری سیاسی وڵات دەکرد. ئەنجوومەنی (١٠) کەسی و ئەنجوومەنی پیرانی (١٠٠) کەسیان هەبوو، ئەو ئەنجوومەنە (١٠٠) کەسیە پێی دەوترا ئەنجوومەنی پیران کەلە رۆمای ئەو کاتدا خاوەنی بەرزترین دەسەڵات بوو لە رۆماداو، دەیتوانی زۆرشت هەڵبوەشێنێتەوەو رێگەش بە زۆرشت بدات(١٢).

بەهەر حاڵ ئەو دوو سیستەمەی کەلە ئەثینای یۆنانی و رۆمان دا بەرێوەدەچوون، بوونە بناغەیەکی پتەوو وەک نەریتێکی فیکری و سیاسی بۆ سەدەکانی داهاتوویان خۆیان چەسپاندو بە شێوەیەک تا ئەمڕۆش باس لە هەوڵی کاریگەرانەی ئەو دوو سیستەمەی یۆنان و رۆمان دەکرێ لە گرنگیدانیان بە دیموکراسی کە دوو نموونەی بەرزی شارستانی ئەو کات بوون.

بوونی ئەم رێڕەوەی دیموکراسی، ئەگەرچی زۆرجار لێرەو لەوێ تووشی ئاستەنگ و وەستان هاتووە، بەڵام بەردەوامیش خەباتی بۆ کراوە، دیارترین ئەو بزاڤە نوێیانەی کە بە کودەتایەکی گەورە ناو دەبردرێ، نوێنەری شۆڕشی

ئینگلتەرا بوو كە لە پەرلەمانەوە دەستی پێكرد، كاتێ پادشا كۆمەڵێك ئیسلاحاتی لە ساڵی ١٦٢٨ ز كردو، لە ساڵی ١٦٤٩ شدا پادشا شارلی یەكەم لە سێدارەدرا، ئەو بزووتنەوانە لە شۆڕشی ئەمریكاشدا لە ساڵی ١٧٧٣ ز دەستیان پێكردو تا گەیشتە شۆڕشی گەورەی فەڕەنسای ساڵی ١٧٨٩ز، كە بیروڕاكانیان لە سەرتاسەری دونیادا بڵاودەكردەوە، یەك لە دەستكەوتە هەرە گەورەكانی ئەوبزووتنەوەیە راگەیاندنی كۆماریخوازی بوو لە ساڵی ١٧٩٢ز داو شكاندنی دەسەڵاتی ئەو پادشا موتڵەقانە و ئیعدامكردنیان بوو كە لە كەنیسەوە پشتگیری دەكران(١٣)، چونكە كۆمەڵێك بزاڤی سیاسی بۆ چاكسازی ئایینی و سەرهەڵدانی رۆشنگەری هاتنەئاراوە، یەكێكی وەكو لوثەر Luther شۆڕشی بەسەر كەنیسەی رۆمادا راگەیاندو داوای رێبازێكی نوێی دەكرد(١٤).

دەنگدانەوەی دیموكراسی لە راگەیاندنی سەربەخۆیی ئەمەریكای ساڵی ١٧٧٦ز خۆی بەرجەستەكرد كە زەمینەی بۆ شەڕی سەربەخۆیی خۆشكرد، هەروەها راگەیاندنی مافی مرۆڤ لە ساڵی ١٧٨٩ز كە كۆمەڵەی دامەزرێنەری فەڕەنسی دوای بەرپابوونی شۆڕش، رایگەیاند، هەروەها دەستووری ساڵی ١٧٩٣ز شۆڕشی فەڕەنساش (١٥) .

بەم شێوەیە دوای رووخاندنی دەسەڵاتی كەنیسە لەسەر دەستی پروتستانتیەكان، سوپا لە دامەزراوە ئایینیەكان دووركەوتەوە، ئەمەش بۆ یەكەمجار ئەوروپییەكان وەدەستیان هێنا، دیارە ئەنجامی بەردەوامبوون لە هێنانەدی دیموكراسی بە درێژایی ئەم مێژووە كۆمەڵێك بزاڤی فیكری و سیاسی و كۆمەڵایەتی بە خۆیەوە دیوەو هەندێك لەم بزووتنەوانەش بەسەردەمەكانیانەوە ناسراون، وەك سەردەمی (الاحیاء) لە سەدەی چواردەهەم و، سەردەمی چاكسازی ئایینی لە سەردەمی پانزەهەم و، سەردەمی رێنیسانس لە شانزەهەم و، عەقلانیەت لە حەڤدەهەم و، رۆشنگەری لە هەژدەهەم و، وەزعیەت لە نۆزدەهەم و ... هتد(١٦).

٥- ناوەڕۆكی دیموكراسی

بەپێی ئەو دیموكراسیەی كە لە سەردەمی پریكلیسدا هەبووە، دیموكراسی مانای پێكەوە ژیانی تەبایی و راپرسی بەخەڵككردن و دەسەڵات لە خزمەتی خەڵكدا بوونە، دیارە ئەم پێكەوە ژیان و راپرسیكردن و خزمەتكردنەی خەڵكی، دەبێت لە چوارچێوەی دەوڵەتێكدا بێت كە لە رێگای سیستەمێكەوە بەڕێوەببردرێ.

كەواتە دیموكراسی بەر لە هەموو شتێك لە شوێنێكدا دەبێت كە دەوڵەت بێت و سیستەمێكی هەبێت، واتە دیموكراسی بە ماناگشتیەكەی بەناونیشانی (كۆماریخوازی) و كۆتایی هاتنی پادشایەكان، بەناونیشانی خواستی بوونی خەڵك بە سەرچاوەی دەسەڵات و دامەزراندنی كۆمەڵگایەكی شارستانی پشتبەستوو بە یاساو دڵسۆز بۆ ئاسوودەیی و بەختەوەری هاووڵاتیان و، شتی لەم چەشنە تەماشا دەكرێت(١٧).

كەواتە دیموكراسی وەك فیكرو وەك سیاسەتیش فەرمانڕەواییكردنێكە كە تەنها بۆ تاقمێك یا هەڵبژاردە (نخبە) یەكی سنووردار نییە، تا دەست بەسەر فەرمانڕەواییكردنەكەدا بگرن و خەڵكی پێبپچەوسێننەوە، بەڵكو دەستاودەستكردنی دەسەڵات یەك لە مەرجە بنەڕەتیەكانی دیموكراسیەتە(١٨) چونكە زۆر جاری واهەبووە حزبێك یا كەسایەتیەك لەسەردەمێكدا توانیویەتی بە رێگای دیموكراسیەتەوە واتە لە رێگای دەنگدان و هەڵبژاردنەوە بگاتە حوكمڕانیكردن، بەڵام لە كاتی حوكمڕانیكردنەكەیدا، هێندە گوێی نەداوەتە بۆچوونی خەڵك و..و..و هتد، بۆیە ناچار حوكمی تاكڕەوی و دیكتاتۆری پیادەكردووە، لەبەر ئەوەشە پشتیوانیكردنی جەماوەر لە رێبەرێك یا لە حزبێك رەنگە خێرا كۆتایی پێبێت. دیتمان گۆرباچۆڤ كاتی خۆی پشتیوانیەكی بەرفراوانی خەڵكی لەگەڵدا بوو، بەڵام زۆری نەبرد ئەو پشتیوانیە نەماو بەشێكی زۆریش لە پشتیوانیەكە بوو بەرق و بێزاری، ئەمە بۆ بۆریس یەلتسنیش هەر وا، نموونەی دیكەی وەكو كارلۆس ئەسول مینم لە ئەرژەنتین و ئەلبیرتۆفۆجی مۆری لە پیرۆو پینۆشی لە ئەمریكای لاتینی وهتد زۆرن .

واتە گەوهەری دیموكراسی پێوەندییەكی دروست و گرێدراوی نێوان سەركردەو جەماوەرە ،هەر تەنگژەیەكیش تووشی دیموكراسی بێت، واتە (خەلەلێک) بە پلەی جیاواز كەوتۆتە نێوان سەركردەو جەماوەر، ئەمەش لە هەر ولاتێک بە پلەی جۆراوجۆر روودەدات، بە تایبەتی ئەو تەنگژەیە زیاتر لە ولاتانی تازەگەشەسەندوو روودەدات، كە تا ئەو دوا دواییانەش كودەتای سەربازی لە پەرەسەندندا بوو كە ولاتەكەی بەرەو سیستەمێكی سەربازی پڕ لە جەورو ستەم دەبرد[١٩].

لەم روانگەیەوە دیموكراسی بابەتێكی فیزیایی یا ماتماتیكی نیە، تا یەک پێوەری هەبێ، بەڵكو ئەو دیموكراسیەی كە ئەمڕۆ لە زۆربەی ولاتانی دونیادا هەیە بە رێژەی جیاوازن و هی هەر ولاتێک لەگەڵ ولاتەكەی تر جیاوازە، جیاوازیەكەش نەک هەر لە (تفاصیل)دا هەیە، بەڵكو لە بنەما و بیروباوەڕ(مبدأ) دا جیاوازە، دیموكراسیەتی ئەوروپا ، هیند، جیهانی سێیەم.. هتد، هەر یەک بەرێژەیەكی زۆر لەوی دیكە جیاوازە، تەنانەت دیموكراسییەتی هەریەک لە ئەمریكا ، فەڕەنساو ئوستراليا لە یەكتری جیاوازن.

كەواتە دەبێت ئەو راستیە بزانین كە دیموكراسی كۆتایی بە چەوساندنەوەی مرۆڤ ناهێنێت، بەڵكو رێگە بۆ پەرەسەندنی ململانێ بە رێگەی ئاشتیانە باشترخۆش دەكات، چونكە لە ولاتێكی دیموكراسیدا دەبێت ئەم مەرجانەی خوارەوە هەبن:[٢٠]

١- مەبدەئی سەروەری یاسا ودامەزراوەكانی دەوڵەت شوێنی دەسەلاتی رەهای حوكمڕانیی تاكە كەس بگرنەوەو ، دەسەلاتەكانی یاسایی، راپەڕاندن، قەزائی، لە یەكتری جیابكرێنەوەو رێز لە دەسەلاتی قەزائی و سەربەخۆییەكەی بگیرێ.

٢-پشت بە بنەمای هەڵبژاردنی گشتی ببەسترێ بۆ ئەو كەسانەی كە دەسەلاتی یاسایی وراپەراندن دەگرنە دەست .

٣- دان بە كۆمەڵێک لە ئازادییە گشتییەكان ومافی مرۆڤ بنرێ، كە لە

پێشەوەیاندا ئازادی پێكهێنانی حزبی سیاسی و رێكخراوە دیموكراسییەكان و پیشەییەكان و ئازادی لە بیروڕاو كۆڕو كۆبوونەوەكاندا مسۆگەر بكرێ.

٤- دان بەفرە حزبی و فرە سیاسی بنرێ.

بەم شێوەیە دیموكراسی كۆمەڵێک ململانێی شارستانیانەیە كە لە رێگای دەنگدانی جەماوەرەوە دەگاتە دەسەلات، دیموكراسی لە رێكخستنی ململانێی شارستانیانە سەركەوتوو دەبێت و دەتوانێت سیستەمێک بۆكۆمەڵ بهێنێتە ئاراوە كە پەیوەندییە كۆمەلایەتییەكان و ئابووری و سیاسی و رۆشنبیری و رێكخستنی پەیوەندییەكانی نێوان تاكە كەس وچینەكانی ناو كۆمەڵ وهەروەها پەیوەندییەكانی نێوان دامەزراوەكانی دەوڵەت خۆی (یاسایی، راپەراندن، قەزائی) فەراهەم و بەرقەرار بكات، كە هەموو ئەمانەش تەنها بە هۆی هەڵبژاردنی گشتی و دەستاودەستكردنی دەسەلاتەوە دەبێت، بۆیە دیموكراسیەت لە بنەڕەتدا رەوشتە ، نەریتێكی مرۆڤانەیە بۆ خزمەتی مرۆڤ بەكاردەهێنرێت، ئەمەش بەبێ ئابوورییەكی گەشەسەندوو ، هۆشیارییەكی بالا ، ولاتێكی ئارام و جێگیر نایەتە دی، كەئەمانەش بوون ولات دوور دەبێ لە شەڕوشۆڕ،بۆیە زۆرجاران دەوترێ دیموكراتەكان شەڕی دیموكراتەكان ناكەن، بۆ نموونە بەریتانیا لەگەڵ ئەرژەنتین لەسەر كێشەی دوورگەكانی (فالكلاند) دەبوایە بكەوێتە شەڕەوە، هەروەها بۆ پاراستنی (بلیز) لە بەرامبەر هەڕەشەو دەستێوەردانەكانی گواتیمالا هێزی سەربازی زۆری رەوانەی ئەم ولاتە كرد، بەریتانیا لەسەر كێشەی (جبل الطارق)لەگەڵ ئیسپانیا تووشی كێشەیەكی گەورەبوو ، ئەو هەموو كێشەو مشتومڕانە لە كاتێكدا روویاندا كە ئەرژەنتین و گواتیمالا و ئیسپانیا حكومەتەكانیان سیستەمێكی دیموكراسییان نەبوو ،بەلام ئێستا دەكرێ بلێین ولاتی دیموكراسین، بۆیە ئەگەری ئەوەی كە كێشەكانیان لە ئەنجامدا ببێتە هۆی پەیدابوونی توندوتیژی لە نێوچووە، بەریتانیا و ئەرژەنتین پێوەندی دیبلۆماسیان باشەو واباس دەكرێت كە بۆ چارەسەركردنی دوورگەكانی (فولكلاند) هیچ كامێكیان هێزی سەربازی بەكارناهێنن، ئەمەو گواتیمالاش بەڵێنی داوە كە هێرش نەكاتە سەر (بلیز) و بەریتانیاش هێزەكانی لەم ولاتە كەم كردۆتەوەو لەهەمان كاتدا گواتیمالاو

بلیز پێوەندی دیبلۆماسیان بەستووە، هەروەها سنووری نێوان (جبل الطارق) و ئیسپانیا کراوەتەوەو پادشای ئیسپانیاو بەریتانیاش لە لەندەن کۆبوونەتەوە(٢١).

پاکستانیش لەبەرئەوەی سیستەمێکی بەناو ئیسلامی تێدا جێگیربووە، وڵاتێکی دیموکراسی نەبووەو چەندین جار لەگەڵ هیند کەوتۆتە شەڕەوەو لە ساڵی ١٩٩٠ توندوتیژی لەنێوان هیندو پاکستان لەسەر مەسەلەی کشمیر وکێشەی چەکە ئەتۆمییەکان پەرەی سەندو تائێستاش بەردەوامە.

راستە پاکستان وەکو جاران سیستەمێکی عەسکەرتاری ئوسولی نیەو هەندێک هەنگاوی باشی ناوە، بەڵام سەرچاوەی سیستەمەکەی ئیسلامی سیاسیە و هێشتا نەیانتوانیوە خۆیان بەدیموکراسییەت رابهێنن، ئەمە کارێکی سەلبی بۆ سەر هیندستانیش دروستکردووە.

تورکیاش لەبەر ئەوەی سێ هێزی سەرەکی دەستە باڵای تێدایە کە یەکەمیان هێزی سەربازیەو دووەمیان هێزی دیموکراسییەو سێیەمیش هێزی ئیسلامییە ، بۆیە هێشتا نەیتوانیوە ببێتە وڵاتێکی دیموکراسی، ئەگەر دیموکراسی بوایە بە هێزێکی زۆرەوە لە ساڵی ١٩٧٤ قوبرسی داگیر نەدەکرد، بەڵام چونکە یۆنان وڵاتێکی دیموکراتیە، هەمیشە هەوڵدەدات خۆی لە شەڕ نەگلێنێ. ئەم سێ هێزەش تا ئێستا لە تورکیادا جێگیرن و لە ململانێی توندیشدان تا ئەم هێزانەش (سەربازی و ئوسولی) رۆڵیان هەبێ تورکیا هەر بەم شێوەیە وڵاتێکی دوور لە دیموکراسی دەبێت.

بابێینەوە سەر خەڵک، ئێمە کە باسی خەڵک دەکەین، دەبێت بزانین خەڵک چ جۆرە کەسانێک دەگرێتەوە ،تا ئەم سەردەمەی ئێمەش بەشێکی زۆرو لە هەندێ شوێنندا تەنانەت زۆربەی مرۆڤەکان وەک ژن ، رەش پێست ، کۆچکردوو، کەسانی تر لەم یان لەو دەوڵەتی دیموکراسیدا!! بە بەشێک لە خەڵک نەدەژمێردران!!! زۆر لەمێژ نییە کرێکار لە روانگەی پرۆسەی دیموکراتیەتەوە بەبەشێک لەخەڵک دانراوە(٢٢)، لە بەریتانیادا ئەگەرچی دەنگدان هەبوو، بەڵام چینە هەژارەکان لە خۆپاڵاوتن و لە دەنگدان بێبەش بوون، چونکە سنوور و مەرجی زۆر لەسەر دەنگدەران دانرابوون، ساڵی

١٨٨٤ز دەنگدان بۆ هەموو هاووڵاتیەک واڵاکرا، بەڵام ئەو کاتیش ئافرەتان رێگەی دەنگدانیان پێنەدەدرا، تا ساڵی ١٩٢٨ ئافرەتان تا رادەیەک ئازادییەکیان پێدراو ئەو ئافرەتانەی کە تەمەنیان لە ٢١ ساڵەوە بەرەو ژووربوون سەبارەت بە دەنگدان وەکو پیاوانیان لێهات.

بەم شێوەیە جاران واتای خەڵک هەموو خەڵکی نەبوو، بەڵکو تەنها تاقمێکی دەستڕۆیشتوو بوو، نەک هەمووچین و توێژەکانی ناوکۆمەڵ، ئێستاش لە زۆر وڵاتدا کە هەڵبژاردن دەکرێ وەنەبێت هەموو توێژەکانی ناوکۆمەڵ بتوانن نوێنەری راستەقینەی خۆیان لە نێوپەرلەماندا وەدەستبهێنن، کەواتە کە باس لە دیموکراسی دەکرێت، واتە باس لە سیستەمێک دەکرێت کەلە دەوڵەتێکدا بەرجەستە بووەو ئەو سیستەمەش دەبێ لەلایەن خەڵکەوە سەرچاوەی گرتبێت، واتە بیروباوەڕی دیموکراتیک وسیستەمی دیموکراتی لە هەر شێوەیەکدا بێت، دەسەڵاتی دەوڵەتی بەوەدادەنێت کەلە خەڵکەوە هەڵقوڵابێت و لە توانادا بێت کە لەلایەن خەڵکیشەوە بگۆڕدرێت(٢٣).

هەروەک سبینوزا وای لێکدەدایەوە کە دیموکراسی شێوەیەکی حوکمڕانیکردنە لە نێو حکومەتداو هاووڵاتیان لەبەردەم یاسادا یەکسان دەبن و بۆ هەر یەک لە هاووڵاتیان لە چوارچێوەی دەستووردا مافی ئازادی لە قسەکردن و لەفیکریاندا هەیە(٢٤). بەڵام لە سیستەمی دیموکراسیدا ناکۆکی و نایەکسانی نێوان چین و توێژەکانی ناوکۆمەڵ زیاتر رەنگدەداتەوە،چونکە لە زۆر وڵاتی دیموکراسیدا چینێک یا چەند توێژێکی ناوکۆمەڵ بەسەر هەموو چین و توێژەکانی دیکەی ناو کۆمەڵ زاڵە، بۆیە زۆر جار ئەم وتەیە دەوترێتەوە (دیموکراسی چەوساندنەوەی ناوکۆمەڵ ناسڕێتەوە).

دیموکراسی کە پیادەکردنەکەی بە بەرپابوونی شار بەندە،هەر وەکو چۆن ناتوانین لە دەرەوەی چوارچێوەی شاری ئەثینای یۆنانی باس لە دیموکراسیەت بکەین، چونکە دیموکراسیەت سیستەمە، سیستەمەکەیشی پێویستی بە زنجیرەیەک لە دامەزراو (مؤسسات)ی جۆراوجۆر هەیە بۆ جێگیربوون و بەهێزبوون، بۆ نموونە سیستەمی قەزائی کە دەبێت سەربەخۆ بێت و بەهیچ

حزبێکەوە نەبەستراببێتەوە، هەروەها کۆنترۆڵی غەیرە نیزامییەکان بەسەر سوپادا، ئازادی چاپەمەنی و بلاوکردنەوە، ئازادی کارو تێکۆشانی ڕێکخراوە پیشەیی و جەماوەرییەکان و... هتد.

لەهەر ولاتێکدا فرە حزبی و فرە سیاسی و حزبی بەرهەڵستکار نەبوو، واتە دیموکراسی بە جیدی هەڕەشەی لێدەکرێ و تەنگەتاوکراوە.

ولاتێکی پێشکەوتووی پیشەسازی وەکو ژاپۆن، دیموکراسیەتی راستەقینە تەنگەتاو کراوەو هەرەشەی لێدەکرێ، چونکە لەو ولاتەدا ئۆپۆزیسیۆنێکی بەهێز و متمانەپێکراو نیە، لە ژاپۆندا دەسەلات لەنێوان فراکسیۆنەکانی حزبی حاکمی لیبرالی دیموکراتدا دابەشکراوە، بەلام ئەوە بەو مانەیەش نیە بیروڕای گشتی خەڵک لەو ولاتەدا شوێنەوارو کاریگەریی نەبێ، مامۆستای زانستگاکانی ژاپۆن (تاکاشی ئینۆکوشی Takashi inogwchi) دەڵێت: رەنگە حزبە سیاسیەکانی بەرهەڵستکار، شوێنەوارێکی کاریگەریان لە ژاپۆندا نەبێت، بەلام ئیحساساتی جیاواز نفوزو دەسەلاتێکی بەرچاوی هەیە، کاتێک سەرۆک وەزیر نۆبۆرۆ تای شیتا (Noboro Takashi-ta) بەرنامەیەکی باج وەرگرتنی دانا کە زۆربەی خەڵک بەدڵیان نەبوو، پشتیوانی خەڵک لە دەوڵەت بە شێوەیەکی بەرچاو کەم بووەوەو دەوڵەت ناچار بوو لە دەسەلات بکشێتەوە، ئەوە لە کاتێکدا بوو کە فراکسیۆنی سەرۆک وەزیری ناوبراو لە حزبی حاکمی دەسەلاتدار نفوزو دەسەلاتێکی بەرچاویشی هەبوو[٢٥].

٦- دیموکراسی و هەندێک لە چەمکەکانی تر

٦-١ دیموکراسی و لیبرالیزم

مێژووی دیموکراسی زۆر لە مێژووی لیبرالیزم ریشەقوولترو داکوتراوترە. بە پێی هەندێ سەرچاوە بنەماو رەگی لیبرالیزم بۆ فەرەنسای ساڵی ١٧٨٩ دەگەڕێتەوە، بە تایبەتی کاتێ مافی مرۆڤ لەو ساڵەدا راگەیەنرا، هەر چەندە تائیمرۆش هیچ فەیلەسوف یا هزرڤانێک بەدی ناکەی کە هەموو تیئۆرییەکەی خۆی بۆ لیبرالیزم بەکارهێنابێ، بەڵکو کۆمەڵێک هزرڤان هەن کە بایەخیان بە

کۆمەڵێک بیروتیۆر داوە، لەناویاندا هزری لیبرالیزمیش دەخوێندرێتەوە، دەکرێ بڵێین ئەو هزرڤانانەش لە سەدەی حەڤدەهەمەوە تا سەدەی بیستەم هەن لەوانە؛ دیڤید هیوم، ئادەم سمیث، لورد اکتون، جون لوک، جون ستیوارت مل لە ئینگلتەرا، جان جاک رۆسۆ ، دی توکفیل، ڤۆلتێر لە فەرەنسا، شیلەر لە ئەڵمانیا ،جیمس مادیسۆن، جورمار سال لە ئەمەریکا.

دیارە لە نێو ئەمانەشدا بە پلەی جۆراوجۆرو بەرێژەی جیاواز باسیان لە لیبرالیزم کردووەو لە هەندێک حاڵەتدا یەکیش ناگرنەوە، شایانی باسە سەرەتای سەرهەڵدان و دروستبوونی لیبرالیزم زۆر جیاوازە لەگەڵ بۆچوون و تەرزە فیکرییەکانی ئەمڕۆ دەربارەی لیبرالیزم .

لیبرالیزم لە سەرەتاوە کە دروستبوو بە واتای خەبات لە پێناوی وەدەستهێنانی زیاتری ئازادییەکان بوو،ئازادییەک کە لە دیموکراسیەتی ئەو کاتەدا بەدی نەدەکرا، بۆیە لیبرالیزم لەسەدەکانی رابردوودا ئەو کەسانەی دەگرتەوە کە پشتگیرییان لە قوولکردنەوەی دیموکراسی سیاسی و فراوانکردنی ئازادی ئابووری دەکرد.

وشەی لیبرالیزم، هەر دوو مانای سیاسی و ئابووری دەگرێتەوە، سیاسیەکە بەمانای دامەزراوە سیاسیەکان دێت کە تەرکیز دەکاتە سەر بنەمای سەروەری میللی ، هەڵبژاردن ، پەرلەمان ، سەربەخۆیی قەزائی، ئازادییە گشتییەکان، فرە حزبی.. هتد .

ئابوورییەکەش بە مانای (سەرمایەداری)دێت، کە هەموو تاکە کەسێک سەربەستە لە دانانی دامەزراوەکان (مؤسسات) بۆ فرۆشتن و بەبازاڕکردنی بەرهەمەکانی لە چوارچێوەی (یاسای بازاڕ)[٢٦]. هەڵبەت لیبرالیزمیش وەکو دیموکراسیەتەکە شێوازی جۆراوجۆری بەخۆوەگرتووەو لە هەر ولاتەو بە جۆرێک پێڕەوو پیادە دەکرێت کە لەگەڵ ولاتەکەی تر جیاوازە.

بە کورتی لیبرالیزم لەلایەک سیستەمێکی ئابوورییە، کە لەسەر بنەمای پێشبرکێی بازاڕ گەشەدەکات، لەلایەکی تریشەوە سیستەمێکی سیاسیەو لەسەر ئازادی هەڵبژێردراوی نێوان حزب و رەوتە سیاسیە جیاوازەکان دادەمەزرێت و، لیبرالیزم تەنها کاتێک پێشوازی لە حکومەتی پەرلەمانی

یان هەر چۆنێک بێت حکومەتی هەڵبژێردراو دەکات کە وەک جان ستیوارت مل دەڵێت(حکومەتی خودی خەڵک دەست بۆ مافە مەدەنییەکانی خەڵک نەبات)(٢٧).

ئەمەو لە کاتێکدا لە سیستەمێکی دیموکراتی نا لیبرالیدا زۆرجاران دەست بۆ مافە مەدەنییەکانی خەڵک بردراوە و دەبردرێ و کۆت و مەرجی لەسەر دادەنرێ، چونکە دیموکراتی مانای رەسەن بوونی بڕیاری خەڵک یان زۆربەیەو، هەر بڕیارێک کە زۆربەی خەڵک لە پرۆسەیەکی دیموکراتیدا بۆ نموونە لە رێگەی نوێنەرانیانەوە لە پەرلەماندا پێی دەگەن لە تێروانینی مەفهومی دیموکراتیەتەوە شەرعیەتی هەیە، لە کاتێکدا لیبرالیزم کۆمەڵە بایەخێکی سیاسی و مەدەنی لە پێشەوە هەبووی هەیە کە وەک مافی سروشتی یان مافی مەدەنی قابیلی دەستکاری نەکردنی مرۆڤەکان سەیریان دەکات(٢٨).

کەواتە دیموکراسی وەک سیستەمێکی سیاسی و، لیبرالیزم وەک زنجیرەیەک لە بایەخ و پێوەری سیاسی و مەدەنی، دوو رووی یەک دراون، یەکەمیان شێوە(فۆرم)ی سیستەمێکی سیاسییەو، دووەمیشیان ناوەرۆکی سیستەمێکی سیاسی نیشاندەدات(٢٩).

٦-٢ *دیموکراسی و ئازادی*

دیموکراسی و ئازادی دوو زاراوە (مصطلح)ی کۆمەڵایەتین کە هەرگیز یەک ناگرنەوە، چونکە هەریەک لەم دوو زاراوەیە بە سیستەمێکی جیاواز بە ئەویترەوە بەندە.ئازادی بە واتای کۆکردنەوەو بەرجەستەکردنی هەموو مافە دیموکراتیە ئازادییەکان لە سیستەمێکی بالای پێشکەوتوودایت، پەیوەندی دیموکراسی بە ئازادی تەواو، جیاوازە لەگەڵ پەیوەندی دیموکراسی بە ئازادییە سیاسییەکانەوە. تائێستا زاراوەی ئازادی رووی راستەقینەکەی شێواوە، تائێستاش وا لە خەڵک دەگەیەنن کە ئازادی رێک بە مانای مافی چارەی خۆنووسینە و هەر کاتێک ئەو مافە بە دەست هات ئەوا ئازادی مسۆگەرو بەرقەرار دەبێت ، کە ئەم جۆرە بۆچوون و لێکدانەوانە زۆر دوورن لە

ناوەڕۆکی ئازادی .

هێنانەدی ئازادی پرۆسەیەکی نەپچڕاوەی زۆر درێژخایەنە، ئازادی لە سادەترین دەربڕینیدا واتە زاڵبوون بەسەر سروشت و کۆمەڵ و زاتی خۆشماندا، دیارە ئەم سێ لایەنەش بۆ ئازادی ناتوانرێ بە ئاسانی و بۆ ماوەیەکی کەم بهێنرێنەدی، چونکە مەرجی بنەڕەتی بۆ زاڵبوون بەسەر سروشت، لە ئەنجامی زیادبوون و پێشکەوتنی هێزی بەرهەمهێنان دێت و، بە زیادبوونی کاریگەری چالاکی مرۆڤ لەسەر سروشت و کۆمەڵ بەندە .

توانای زاڵبوون بەسەر سروشتیش بەندە بە داننان وجێبەجێکردنی راست ودروستی یاساکانی سروشت، ئەمەش لە جیهانێکدا یا لە سیستەمێکدا کە چەوساندنەوەی تێدا هەبێ، ئەستەمە،چونکە پێویستی بە پێوەندییەکی کۆمەڵایەتی یەکسان هەیە، ئەو پەیوەندییەی کە هەموو جۆرە چەوساندنەوەیەک هەڵدەوەشێنێتەوە ، مەرجی بنەڕەتیش بۆ زاڵبوون بەسەر کۆمەڵ، لە رێگای دروستکردنی زۆری (البضائع) و سامان لە نێوکۆمەڵدا دەبێت، ئەو کۆمەڵەی کە هەر تاکێکی بە گوێرەی هێزو تواناو بازووی خۆی کار دەکات و (البضائع)ی بەرهەمهێنراو بە گوێرەی پێداویستیەکانی خۆی وەردەگرێت، بەم شێوەیە زاڵبوون بەسەر سروشتدا لە کاتێکدا دەبێ کە پێشتر بەسەر کۆمەڵدا زاڵبووبێت ، دیارە بەتەنها ئابوورییەکی بالاو پێشکەوتوومەرجی تەنیای مسۆگەرکردنی ئازادییە کۆمەڵایەتییەکان نیە، بەڵکو نەهێشتنی جیاوازیە کۆمەڵایەتییەکان و هەڵوەشاندنەوەی دابەشکردنی کاری میرات بەجێماوو، زاڵبوون بەسەر دامەزراوەکانی سیستەمێکی ئەو کۆمەڵگایەی کە ویژدان وهەست و رەوشتی لە پلەیەکی ئێکجار بالادایە... ، کە ئەمەش ماوەیەکی زۆر دوور و درێژی دەوێ(٣٠).

هەر پێشکەوتنێکی ئازادی بۆ هەر تاکە کەسێکی نێو کۆمەڵ، مەرجە بۆ پێشکەوتنی ئازادی کۆمەڵەکەی ، لەم روانگەیەوە دەتوانین بڵێین نەبوون یا غیابی ئازادی، واتە مەترسی مردنی راستەقینەی مرۆڤایەتی، چونکە هەموو ئەو پاشگرو پێشگرانەی کە ئەمڕۆ بۆ ئازادی دروستبوونە، ئەوە لە بنەڕەتدا پاشقول گرتنە لە ئازادی، وەک دەوترێ ئازادی بازرگانی ، ئازادی

خاوەندارێتی (التملک)، ئازادی رۆژنامەگەری ، ئازادییە دیموکراتییەکان، هتد هەموو ئەمانە تەسککردنەوەی پێوانە (مساحە)ی بەرفراوانی ئازادییە(٣١).

چونکە ئازادی راستەقینەی بێ پاشگرو پێشگر وەک لەشی مرۆڤ وایە، هەر ئەندامێکی لەشی مرۆڤ فەرمان بە ئەندامەکانی دیکەی دەکات(٣٢)، بەڵام هەموو ئەندامەکان پێکەوە دەتوانن مرۆڤێکی ساغ وبێ عەیب دروستبکەن، لە کاتێکدا ئەو مرۆڤە هەر ئەندامێکی لەو هەموو ئەندامانەی لەشی کەم بێت، ئەوا مرۆڤەکە عەیبێکی لێ دروست دەبێت.

لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت دیموکراسی تا ئەو کاتەی هەیە سیستەمێک پیادە دەکرێت و ململانێیەکی شارستانی تێدا پێڕەوو پیادە دەکرێت، بێ ئەوەی بتوانێت ئەو چەوساندنەوەیەی کە هەیە بیسڕێتەوە، بەڵام لەسەردەمێکی ئازادی بێ کۆت و مەرجدا، بێ پاشگر و پێشگر ئەوا دیموکراسی لەنێو خۆیدا دەتوێنێتەوە، ئەمەش باڵاترین قۆناخی پێشکەوتنی کۆمەڵە، دیارە لە کاتێکدا دێتە دی کە هیچ کێشەیەکی نەتەوایەتی، ئابووری ، کۆمەڵایەتی .. هتد لە ئارادا نامێنێت ومرۆڤ (یا باشتر وایە بڵێین کۆمەڵ، چونکە مرۆڤ وەک تاکەکەس لە رووی پێوەندییەکانیەوە توند بە کۆمەڵ گرێدراوە) زۆر مەعریفیانە وهوشیارانە مامەڵە لەگەڵ سروشتی مرۆڤ ودەرەوە دەکات کە ئەمەیان پێچەوانەی توندڕەوی و دیکتاتۆرییە، چونکە ئاسان نیە مرۆڤ بتوانێ بەسەر سروشتی ناوەوە (کۆمەڵ) و سروشتی دەرەوە زاڵ ببێ، مەرجی بنچینەییش بۆ زاڵبوون بەسەر سروشتدا زیادکردن و پێشکەوتنی هێزی بەرهەمهێنانە، دانپیانانە بە کارتێکردنی ماوەی دووری چالاکی مرۆڤ لەسەر سروشت وکۆمەڵ، ئەمانەش نە بە بڕیاری سیاسی، نە بە هیچ بڕیارێکی دیکە ناهێنرێنە دی، بەڵکو تەنها بە شێوەیەکی زۆر درێژخایەن وپلە بەپلە لە ڕێڕەوی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی لە مێژوویەکی دوورودرێژدا دێتە دی.

٦-٣ دیموکراسی و دیکتاتۆری

دیکتاتۆریش وەک دیموکراسی وشەیەکی یۆنانییەو پێش زایین بڵاوبۆتەوە، دواتریش بوو بە رەنگدانەوەی واقیعی مێژووی رۆمای کۆن، چونکە لەسەردەمی کۆماری رۆمادا ناوی (دیکتاتۆر) بۆ کەسێک بوو کە دەسەڵاتێکی رەها (مطلق)ی لە لایەن پیرانەوە پێبدرابوایە.

دیکتاتۆر ئەو ماوە دیاریکراوە یاخود سنووردارەیە کە لەکاتی ڕووداوێکی ناکاو، یاخود لە حاڵەتی هەڕەشە لێکردنێک، دەسەڵاتە رەهاکەی خۆی فەرز دەکات، یولیس قەیسەر و چەندانی دیکە، بە درێژایی تەمەنی ژیانیان بوونە دیکتاتۆرو دەسەڵاتەکەیان بە پلەی یەکەم بۆ بەرژەوەندی تەسکی زاتی خۆیان (کۆمەڵێکی بچووک) بەکاردەهێنا، واتە بۆ بەرژەوەندی توێژێکی فەرمانڕەوا(٣٣).

(کاوتسکی) پێی وابوو دیکتاتۆر بە مانای وشەکە واتە حوکمی تاکە کەسێک بەدەر لە هەموو یاسایەک، یان واتە ئۆتوقراتیەت کە هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ چەوساندنەوەدا نییە تەنها لە پێکهاتەکەیدا کە دامەزراوێکی چەسپاو و نەگۆڕی دەوڵەتەکە نییە، بەڵکو ئیجرائاتێکە لە هەندێ کاتی ناکاودا(٣٤).

هەرچەندە هەندێ جاری واش هەیە ئەو ئیجرائاتە ناکاو و کتوپڕە درێژە دەکێشێ، واتە تەمەنی درێژ دەبێ، کە ئەمەش دەگەڕێتەوە سەر ئەو هەلومەرجەی کە دەسەڵاتەکەی تیادا پیادە دەکرێت و توانستی ئەو هێزەی کە لە دژی دەسەڵاتە رەهاکە تێدەکۆشێ، بەڵام هەرچۆنێک بێ ناتوانێ بەدرێژایی ژیان خۆی فەرز بکات، چونکە دیکتاتۆری هەمیشە زاڵبوون و خۆسەپاندنی چینێک یا توێژێک بووە بەسەر سەرجەم چین و توێژەکانی تری ناو کۆمەڵ(٣٥).

وەنەبێت دیکتاتۆری بە درێژایی مێژوو بەکارهاتبێت، بەڵکو تا سەرەتای ئەم سەدەیە لە جیاتی وشەی دیکتاتۆری وشەی ئیستبداد بەکار دەهات، بەڵام لە سەرەتای ئەم سەدەیەوە وشەی دیکتاتۆری تا دەهات زیاتر دەهاتە نێو باسانەوە، بەتایبەتی کاتێک (لینین) لەدژی سەرمایەداری دەجەنگا، لە

زۆر شوێندا ئاماژەی بۆ دیکتاتۆریەت کردووە بەو مەبەستەی دیکتاتۆری دەسەڵاتێکی رەهای چینێکی دیاریکراوە، واتە دەسەڵاتی چینێک یا توێژێکە لە دژی هەموو چین و توێژەکانی تر.

دیکتاتۆری لە سەرەتاوە بۆ نەفی کردن و لەناوبردنی دیموکراسی سەری هەڵنەدابوو، بەڵکو ئەم زاراوەیە لە ئەنجامی خۆسەپاندن و خۆ فەرزکردنی تاکە کەسێکەوە هاتووە و ئیتر ئەم ناوە (دیکتاتۆر) چەسپاوە و کەوتۆتە سەر زارانەوە.

بەم شێوەیە دیکتاتۆری بە مانای فەرمانڕەوایی کردنی رەهای حزبێک، تاقمێک، توێژێک، چینێک... هتد هاتووە، بەسەر تەواوی چین و توێژەکانی تری ناو کۆمەڵ، کە ئەمەش تەواو و لەسەدا سەد لەگەڵ دیموکراسیدا ناڕێکو ناکۆکە، چونکە هەموو بەرژەوەندییە گشتییەکان وەلا دەنێ و هەموو وەسیلەیەک بۆ دڵنیاکردنی بەرژەوەندییەکانی خۆی بە باشترین شێوە بەکاردەهێنێت، لەو هێز بەکارهێنانەشدا یاسا لە بەرامبەریدا ناتوانێ رابوەستێ، چونکە یاسا شەرعیەتت پێدەدا لەو ماوەیەی کە یاسایەکە هەیەو لەکاری رۆژانەدا پەیرەو دەکرێ. دیکتاتۆریەتیش هیچ بوارێک بۆ ئەو یاسایە ناهێڵێتەوە تا شەرعیەتی پێبدا، چونکە دەسەڵاتێکی بێ کۆت و مەرجەو بەهیچ یاسایەکەوە پابەند نییە، هەمووشی لە پێناوی ئەوەیە بەرژەوەندی خۆی زیاتر پەرە پێبدات و جێگیرتری بکات، هەموو جۆرە هێزێکیش لە پێناوی مانەوەی لەدەسەڵاتەکەدا بەرامبەر بە خەڵکی زۆرینە بەکاردەهێنێ، هەر لەبەرئەوەشە دیکتاتۆر لە هەموو رێورەسمێکی یاسایی بەدەرەو ملکەچی هیچ جۆرە سانسۆرێکی یاسایی نابێت.

بەم پێودانگەی سەرەوە دیموکراسی و دیکتاتۆری ئەگەرچی زۆر لەمێژە لەنێو واقیعی کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا هەن و لە پیادەکردنیشدا دوو ئاراستەی پێچەوانەو دژن، کەچی تا ئێستا هەردووکیان ماون و هیچ کامیان نەیانتوانیوە ئەوەکەی تر لەناو ببەن، هەرچەندە یەکەمیان (دیموکراسی) زۆرترین پاڵپشت و پشتگیریکردنی خەڵکی جەربەزەی لەگەڵدایە، بۆیە هەردووکیان وەک دوو زاراوە گوزارشت لە پێوەندییە جیاوازییەکانی ژیانی

کۆمەڵایەتی دەکەن[٣٦]. تەنانەت زۆر کەس وای بۆ دەچێت هەموو دیکتاتۆریەتێک دیموکراسییەو هەموو دیموکراسیەتێکیش لە هەمان کاتدا دیکتاتۆرە، بەواتایەکی دیکە هیچ دیکتاتۆرییەتێک بەبێ دیموکراسی بوونی نیەو هیچ دیموکراسیەتێکیش بەبێ دیکتاتۆری بوونی نابێ[٣٧].

٦-٤ دیموکراسی و توندڕەوی:

توندڕەوی دیاردەیەکی تەسک و بەرچاو و رەگوریشە داکوتراوی ناو مێژووە، تێنەگەیشتنە لە واقیعی دەوروبەرو لە سروشتی مرۆڤ و پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، توندڕەوی گرتنەبەری رێگایەکی داخراوە، چونکە هەمیشەو بەردەوام لێکدانەوەیەکی ناواقیعیانە بۆ سروشت و دەوروبەرو جیهان دەکات.

توندڕەوی دژی هەموو بۆچوونێکی بەرامبەرە، دژی فرە بۆچوون و فرە مینەبەرییە چونکە حەقیقەت تەنها لە خودی خۆیدا دەبینێت و جیهان لەلای تەنها جیهانێکی بچووککراوەی رەهایە کە گفتوگۆو دەمەتەقێ هەڵناگرێ، بەم شێوەیە، توندڕەوی هیچ رێزو ئیعتیبارێک بۆ راو بۆچوونەکانی دیکەی بەرامبەری دانانێت و بە هەموو شێوەیەک رەفزیان دەکاتەوەو هەوڵی سەپاندنی بۆچوونەکەی خۆی دەدات، بۆیە توندڕەوی لەلایەک داکۆکیکردنێکی بێ قەیدو شەرتی بۆچوونەکانی خۆیەتی کە بە راستییەکی رەهای دەزانێت، لەلایەکی تریشەوە رەفز کردنەوەیەکی رەهای سەرجەم ئایدیۆلۆژیاو مەفاهیمەکانی تری بەرامبەریەتی، لەبەر ئەوە توندڕەوی چەمکێکە لەگەڵ هەموو چەمکە لۆژیکەکانی هاوچەرخ ناکۆک و دژە.

بەم پێیە توندڕەوی رێبازێکە (رێباز نەک بەو مانایەی کە میتۆدێکی ئەپستمۆلۆژییە واتە مەعریفییە، بەڵکو مەبەستم زیاتر لە تەوژم -رێبازە، بەڵام تەوژم لە بنەڕەتدا بۆ ماوەیەکی دیاریکراو بەکاردێت، واتە تەمەنی کورتەو درێژبوونەوەی لەسەر هەمان رێچکە ئەستەمە، بەڵام توندڕەوی مێژوویەکی دوورودرێژی هەیەو ئێستاش لە برەودایە)، زۆر لەمێژە لە مێژوودا هەبووەو، سەرهەڵدانی ئەم کارە تیرۆیستیانەش بەشێکی

جیانەکراوەن لە ڕێبازی توندڕەوی جا توندەڕەوی نەتەوەیی بێ، یا ئیسلامی، یا مارکسی،... هتد. هەڵبەت توندڕەویش جۆری زۆرە، هەر لە تاکە کەسەوە، تا توندڕەوی گروپ و کۆمەڵ و توندڕەوی سیاسی و ئایدیۆلۆژی و... توندڕەوی سیاسی و ئایدیۆلۆژی زیاتر حزبە سیاسیەکان دەگرێتەوە، ئەو حزب و گروپ و لایەنە سیاسیانەی کە خۆیان بە راستییەکی رەها دەزانن و دژی فرە حزبی وهەر ئایدیۆلۆژیایەکی ترن کە لە دەرەوەی ئەو سیاسەت و ئایدیۆلۆژیایەی ئەوانن، هەر حزبێکیش بەم شێوەیە مامەڵەی سیاسی بکات و خەبات بکات، خەبات و تێکۆشانەکەی بەر تەسک و چەقبەستوو دۆگمایەو هیچ ئاسۆیەکی گەشەکردنی لێ بەدی ناکرێت و لەقالب دەدرێت.

جێگای ئاماژە بۆ کردنە لە عێراق و کوردستاندا لەبەرئەوەی هەموو ئەو حزبە سیاسیانەی کە جاران و ئێستاش لە گۆڕەپانی تێکۆشانی سیاسیدا هەن و بەردەوامن، هەرگیز لە سێبەری دیموکراسیدا دروست نەبوونەو گەشەیان نەکردووەو لەناو ژیانێکی کۆمەڵایەتی شارستانیانەو دیموکراسیانەی راستەقینە گوزەریان نەکردووە، بۆیە دەبینین مەیلی توندڕەوی و تەنانەت دیکتاتۆریش لەناو منداڵدانیاندا گاگۆڵە دەکەن و گەورە دەبن... بەواقیعیش رۆژانە گیانی خۆسەپاندن و خۆبەگەورە زانین و تۆڵە کردنەوە پێڕەو دەکەن، ئەمەش راستەوخۆ توندوتیژی دەگەیەنێت، بۆیە زۆر ئاساییە گەر بڵێین توندڕەوی واتە توندوتیژی.

بەم پێودانگە دیموکراسی و توندڕەوی دوو رێگا، دوو بۆچوونی ناکۆکن لەگەڵ یەکتری و، بەیەکەوە هەڵناکەن، لە هەر شوێنێ هەر لەژیانی خێزانییەوە بگرە تا دەگاتە ژیانی حزبێک، دەوڵەتێکەوە دیموکراسی لە برەو و گەشەکردندا بێت، ئەوا ئۆتۆماتیکیانە توندڕەوی سەرکوت دەکرێ و بواری تەسک دەبێتەوە، لەهەر شوێنێکیش توندڕەوی زاڵ بووبێ ئەوا دیموکراسی تەنگەتاو دەکرێ، بێ ئەوەی دروشمی دژە دیموکراسیشیان بەرزکردێتەوە[٣٨].

لێرەدا دیکتاتۆری و توندڕەوی لە زۆر خاڵدا هاوبەشن و یەکدەگرنەوە، تەنها ئەوەندە هەیە دیکتاتۆری زیاتر بۆ ئەو هێزو لایەنانە بەکاردەهێنرێت کە

لە فەرمانڕەوایی کردندان، واتە حوکمڕانن، بەڵام توندڕەوی لە زۆربەی حاڵەتەکانیدا هەوڵ بۆ گرتنە دەستی دەسەڵات دەدات، واتە لە حوکمدا نییە.

٦-٥ دیموکراسی و ئیسلام:

وشەی ئیسلام لە بنەڕەتدا بەمانای تەسلیم بوون و خۆبەدەستەوەدان دێت، هەرچەندە هێندێ لە زانایانی ئیسلام دەیانەوێ وای دەربخەن، کە ئیسلام لە (سلم) واتە ئاشتییەوە هاتووە، بەڵام هەر بەپێی کۆمەڵێک لەئایەتەکانی نێو قورئاندا مانای تەسلیم بوون و خۆبەدەستەوەدان دەگەیەنێت، بۆ نموونە بڕوانە ئەم ئایەتانەی خوارەوە (وأنیبوا الیٰ ربکم واسلموا لە- بۆ لای پەروەردگارتان بگەڕێنەوەو تەسلیمی ئەوبن) الزمر ئایەی ٥٤،(افغیر دین اللە یبغون ولە اسلم من فی السموات والأرض طوعا وکرها والیە ترجعون- ئایا ئەوانە غەیری ئایینی خوایان دەوێ لە کاتێکدا ئەوانەی لە ئاسمان و زەوی دان بیانەوێ و نەیانەوێ لەبەرامبەر ئەو (خوا) دا تەسلیم بوون و هەمووشی بۆ لای ئەو دەگەڕێنەوە) ال عمران ئایەی ٨٣، (اذ قال لە ربە اسلم قال اسلمت لرب العالمین) البقرە ئایەی ١٣١ ئەمانەو دەیان نموونەی دیکە راستی ئەو بۆچوونەمان بۆ دەردەخات کە وشەی ئیسلام بەمانای تەسلیم بوونە بەهێزێک کە لەدەرەوەی ئیرادەو توانستی مرۆڤدایە، ئەویش (خوا)یە، تەسلیم بوونێک کە دەبێ دڵ و بیرکردنەوەو تەنانەت لە سۆزو عاتیفەی رووتیش خۆت دابماڵی و تەسلیمی ببی، کەواتە لە ئیسلامدا، بەهیچ شێوەیەک رێگا بە حوکمڕانی کردنی مرۆڤ نەدراوە، بەڵکو حاکمێک لە ئاسماندا هەیە، کە حوکم بەسەر هەموو زەوی و مرۆڤایەتیدا دەکات ئەویش (خوا)یە، لێرەوە ئەو بۆچوونەی ئیسلام تەواو پێچەوانەو دژ بە چەمکی دیموکراسییە، کە ناوەڕۆکەکەی فەرمانڕەوایی کردنی زۆرینەی خەڵکە، کە دوور نییە هەر لەبەر ئەمەش بووبێ لەقورئاندا بەهیچ شێوەیەک باس لە دیموکراسی نەکراوە، لەکاتێکدا زاراوەی دیموکراسی هەزار ساڵ پێش ئیسلام دروست بووە.

ئازادی و سەربەستیش لە گەوهەری ئیسلامدا خۆی لەم دێڕەدا دەنوێنێ

(واطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم)(النساء ئایەتی ٥٩)[٣٩].

لە بنەڕەتیشدا دیموکراسی بنەماو مەبدەئێکی (مستورد)ەو هیچ پێوەندییەکی بە ئیسلامەوە نییە، چونکە دەنگدان لەدیموکراسیەتدا حوکمڕان و چاوگ (مرجع)ە، کەچی لەئیسلامدا حوکمڕان و مەرجەع هەر تەنها بۆ (خوا)یە و مرۆڤ هیچ دەسەڵاتێکی لە بەرامبەریدا نییەو دەنگدانیش هیچ ئیعتیبارێکی بۆ ناکرێ، چونکە لە شەرع و ئاییندا بوار بۆ دەنگدان نەماوەتەوە تا ئیسلام پێڕەوی بکات، چونکە گەل لەئیسلامدا حوکمڕان نییە، بەڵکو حوکمڕانی تەنها بۆ خوایە «ان الحکم إلا لله».

دەبێ ئەوەش بزاندرێ کە (الحاکمیە لله) بنەماو مەبدەئێکی ڕەسەنی ئیسلامییەو هەموو لێکۆڵەرو تۆژەرەوە ئوسوڵییەکانیش لە تۆژینەوەکانیاندا کە دێنە سەر (الحکم الشرعی) و (الحاکم) هاودەنگ و ڕێک و تەبان لەسەر ئەوەی کە (الحاکم) خوایەو پێغەمبەریش نێردراو و (مبلغ)ی خوایە، واتە خوا فەرمان دەدات، ئیلغا دەکات، حەلال و حەرام دەکات، حوکم دەکات و شەرع دەدات.

ئایینی مەسیحی و جوولەکەیی و بوزایی و، چەندین ئایینی دیکەی ئاسمانی و غەیرە ئاسمانیش هەن، بەڵام ئەوانە تێکەڵ بە سیستەمی دەوڵەت نەبوون، بەتایبەتی ئایینی مەسیحی و بوزایی تارادەیەک زۆر دوورەپەرێزن و لە کیشوەرێکی وەکو ئاسیای مەڵبەندی خواپەرستی و ئایینپەرستی، کەچی ئایینی بوازیی بەو قەوارەیەی کە هەشیەتی نەچۆتە ناو سیستەمی هیچ کام لەو دەوڵەتانەی کە ئەم ئایینەیان تێدا بڵاوە، بێگومان سیستەمی ئەو دەوڵەتانەش ڕۆژێ لە ڕۆژان هەوڵی لەناوبردنی ئەو ئایینانەیان نەداوە کە پێوەندی بە هەست و نەست و دڵ ورۆحی هەر تاکێکی ناو کۆمەڵەکەوە هەیە. بەڵام لە ئایینی ئیسلامدا ئایینەکە نەک هەر تێکەڵ بەو سیستەمە دەبێ کە فەرمانڕەوایە، بەڵکو هەموو هەوڵێک دەخاتە گەڕ بۆ ئەوەی سیستەمەکە لەناو ببات و دەسەڵاتە سیاسیەکە بۆ خۆی کۆنترۆڵ بکات، جا بە هەر شێوازێک بێت.

ئیسلامی سیاسی لە کوردستاندا، ئەو کوردستانەی بە ڕووباری خوێن ڕزگار کراوەو ئەوان هیچ ڕۆڵێکیان لەئازاد کردن و قوربانی دان بۆی نەبووە، کەچی دوای ئەوەی هاتنە سەر کوردستانێکی ڕزگارکراو، دەیان تەرزە هزرو فیکرو بۆچوونی نامۆیان بڵاوکردەوەو، لە جیاتی دیموکراسی، چەمکی (شوری) بەکاردەهێنن، ئەمانە پێیان وایە (شوری) نموونەی ئیسلامییانەیە بۆ دیموکراسی، لەکاتێکدا (شوری) و دیموکراسی دوو چەمکی تەواو لە یەکتری جیاوازن.

یەکگرتووی ئیسلامی کە حزبی (اخوان المسلمین)ە لە کوردستانی عێراقدا، لە جیاتی دیموکراسی (شوری) بەکاردێنێت و باوەڕی بە دیموکراسی نییە، ئەو دیموکراسییەی دەیان ساڵە گەلی کورد خوێنی بۆ دەڕێژێ و قوربانی لە ژمارنەهاتووی پێشکەش کردووە.

یەکگرتوو دەیەوێت وا لە خەڵکی جەربەزە بگەیەنێت کە (شوری)ش دیموکراسییە، بەڵام لە ڕاستیدا (شوری) لەگەڵ دیموکراسی تەواو ناکۆکە و هەرگیز بەیەکەوە هەڵناکەن.

(شوری) زیاتر بۆ کەسانی ڕیش سپی و پیاوماقوڵان و خانەدانان کراوە کە لە فقهی ئیسلامیدا بە (اهل الحل والعقد) ناوزەد کراوە. ئەم جۆرە کەسانەش هەڵنەبژێردراون، بەڵکو لەلایەن حوکمڕانەوە دەستنیشان کراون، هەروەها مەرج نییە ئەو کەسەی حوکم دەکات بە ڕاوبۆچوونەکانی (اهل الحل والعقد) بڕوا بەڕێوە، (شوری) تەنها پرس پێکردنەو حاکم دەتوانێ قەبوولی نەکات. بەم جۆرە (شوری) دیموکراسی نییە ئەو دیموکراسیەی کە ئیرادەی زۆربەی گەل دەگەیەنێت، بەڵکو (شوری) شێوەیەکە لە شێوەکانی دیموکراسی چەواشە[٤٠].

٧- کوردستان و پێڕەوکردنی دیموکراسی

کوردستان وڵاتێکە لەلایەک سەدان ساڵە ژێردەستە بووەو، لەلایەکی دیکەیشەوە کەوتۆتە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە ئەم ناوچەیە زۆرترین گرفت و ململانێی تێدایە، بۆیە کوردستانیش بە سروشتی خۆی لەم هەموو

گرفتە ئاڵۆزانە، نەیتوانیوە بەشێوەیەکی دروست پێڕەوی دیموکراسی بکات. راستە لە ئایاری ١٩٩٢ هەڵبژاردنی گشتی کراو پەرلەمان دامەزراو حکومەت پێکهێنرا، بەڵام هێندەی نەبرد شەڕی ناوخۆ، هێندە دژوار بوو بەشێوەیەک هەموو هیوا زیندووەکانی نەتەوەکەی هەر بە زیندوویێتی زیندە بەچاڵکرد، پاوانکردنی ناوچەو کوشتنی بیروڕای جیاوازو تێکدانی نەخشەو پرۆژە جوانەکان، ببووە بەرنامەی دەسەڵاتی کوردی، بۆیە لەکاتێکدا زۆرترین پێویستیمان بە دیموکراسیەت هەبوو، کەچی بەچەقۆیەکی کۆن و کول سەرمان بڕی، خەڵکیش بەگشتی بڕوای بەدروشمە بریقەدارەکان نەما، وای لێهاتبوو کەس لە ماڵ و سامانی خۆی دڵنیانەبوو... بەڵام ئەم گرفتە لەلایەن دەسەڵاتی کوردییەوە زوو هەستی پێکرا، بۆیە وردە وردە هەوڵیاندا بیرۆکەی شەڕو کوشتن لە مێشکی خۆیان بسڕنەوەو بیری نەتەوەیی لەلای خەڵکدا بخەنە بەرباس و گفتوگۆ. ئیتر چەند ساڵێکە کوردستان ئارامە، بیرۆکەی داگیرساندنی شەڕی ناوخۆ زۆر لاوازە، هەماهەنگی هەردوولا زۆر پتەوبووە، خەڵک کۆمەڵێک هیوای لە دڵدا چاندۆتەوەو بەو هیوایەیە لە داهاتوودا بەرەکەی لێ بخوا.

ساڵی نوێمان بریتی دەبێت لە ساڵی هەڵبژاردن و دەنگدان لە رێگەی سندوقەکانەوە، دەسەڵاتی کوردیش بڕوای بە تێکۆشانی سیاسی و خەباتی ئاشتیانە هێناوە، دوور لە پەنابردنە بەر توندوتیژی، چونکە بە ئەزموون بۆی دەرکەوتووە کە رێگای توندوتیژی هیچ چارەسەرێکی پێ نییە، جگە لە ماڵوێرانی، شتێکی دیکەی بەخۆوە نەگرتووە. بۆیە دەبێ لە رێگەی ناتوندوتیژییەوە گرفتەکانمان چارەسەر بکەین.

٨- ئەنجام

دیموکراسی هەر بەتەنها هەڵبژاردنی پەرلەمان و ئاڵوگۆڕکردنی دەسەڵات نییە، بەڵکو پێوەندییەکی راستەوخۆی بە پاراستنی مافی مرۆڤەوە هەیە، کە خۆی لە پاراستنی مافی یەکسانی و دادوەری و گواستنەوەو رادەبڕین و ئازادی بیروبۆچوون و دامەزراندنی حزب و نەقابەو... هتد دەبینێتەوە، بەڵام

لە کوردستاندا بەهۆی کەم بوون و لاوازی رۆشنبیری مافی مرۆڤ، بە چاوێکی کەمەوە سەیری مافەکانی مرۆڤ دەکرێت و بایەخێکی ئەوتۆی پێنادرێتێ، بەجۆرێک پێشێلکردنی هەندێ لەو مافانە وەک مافی گواستنەوە بۆتە دیاردەیەکی ئاسایی رۆژانە.

لە کۆمەڵگای رۆژهەڵاتیدا، پێڕەوکردنی دیموکراسیەت رووبەڕووی کۆمەڵێک کۆسپی سەرەکی دەبێتەوەو، بەشێکیش بۆ پێکهاتەی دەسەڵات و دەسەڵات لە رۆژهەڵات دەگەڕێتەوە کە لەسەر بناغەی زوڵم و زۆرداری و توندوتیژی داڕێژراوە.

لێرەدا رووبەڕووبوونەوەو رەخنەگرتن لە بنچینەو بناغە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکانی زوڵم و زۆرداری و دەسەڵاتی رەها لە رۆژهەڵات ئەرکێکی تێکۆشەرانەیە لە پێناوی سەقامگیربوونی دیموکراسی.

دیموکراسی مەسەلەیەکی ململانێیەو ناکرێ دوور لە یاساکانی ململانێ سەیر بکرێت، راستە دیموکراسی کۆتایی بە زۆرداری ناهێنێت، بەڵام هەموو چین و توێژەکانی ناو کۆمەڵ دەتوانن لە رێگای نوێنەرانی خۆیانەوە دەنگ هەڵبڕن و رەخنە بگرن و بیروبۆچوونی خۆیان بە رێگایەکی ئاشتییانەو بەهۆی زۆرینەی خەڵکەوە بچەسپێنن، هەموو ململانێیەکانیش لە چوارچێوەی گفتوگۆی بەردەوامەوە دەبێت، دوور لەگیانی توندوتیژی.

پەراوێزەکان:

١١- محمد فرید حجاب، المسأله الدیموقراطیه فی الوطن العربی، مجموعه من الباحثین، مرکز دراسات الوطنیه العربیه سلسله کتب المستقبل العربی(١٩)،ط الاولی، بیروت، عام ٢٠٠٠،ص٩٨-١٠١

٢- مەنسور حیکمەت، دیموکراسی لە نێوان دەربڕین و راستیدا، هەولێر،١٩٩٣ل٩

٣- سەرچاوەی پێشوو، ل٣

٤- سەرچاوەی پێشوو، ل٥٠

٥- فوئاد سدیق، سەرەتایەکی کورت بۆ تێگەیشتن لە چەمکی دیموکراسی، رۆژنامەی

ڕێگای کوردستان، ٦/٨/٩٩٦-١٣/٨/٩٩٦ ژمارە ٢١٦-٢١٧، ساڵی ٥٢ .

٦- فئۆاد مەجید میسری،گۆڤاری ئەلتەرناتیف، ژ٣،سلێمانی ١٩٩٥ .

٧- سەرچاوەی پێشوو.

٨- سەرچاوەی پێشوو.

٩- عطا بكری، الديموطراقيه فی التكوين، بيروت، ١٩٥٢، ص٢٩ .

١٠- حسن ابراهيم محمد، الطريق الىٰ الديموقراطيه، مجله الطريق، العدد الثالث، السنه ٥٥، ١٩٩٦، ص٣١.

١١- عطا بكری، الديمقراطيه فی التكوين، ص٢٩ .

١٢- حسن ابراهيم محمد، الطريق الىٰ الديموقراطيه، مجله الطريق، العدد الثالث، ص٣١ .

١٣-حسن ابراهيم محمد، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٢ .

١٤- عطا بكری، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٧ .

١٥-حسن ابراهيم محمد، مجله الطريق، العدد الثالث، السنه٥٥، ١٩٩٦، ص٣٣ .

١٦-سەرچاوەی پێشوو، ل٣٢ .

١٧-مەنسور حیکمەت، دیموکراسی لە نێوان دەربڕین و ڕاستیدا، سەرچاوەی پێشوو، ل٣٩ .

١٨- مجله النهج، دار الابحاث والدراسات الاشتراكيه،العدد ٤٤، ص١٨ .

١٩- ڕێگای کوردستان، ژ ٢٧٢، ١٥/ ١٠/١٩٩٧.

٢٠-مجله النهج، العدد ٤٤ سەرچاوەی پێشوو، ص٣١ .

٢١- گۆڤاری پێشکەوتن، ژ٦٣، ئەیلولی ٩٧، ل٤-٥ .

٢٢-مەنسور حیکمەت، دیموکراسی لەنێوان دەربڕین و ڕاستیدا، سەرچاوەی پێشوو، ل٦ .

٢٣- سەرچاوەی پێشوو، ل٧ .

٢٤-ارثركبش، الماركسيه والديمقراطيه- مساهمه فی مشكلات التفسير الماركسی للديمقراطيه، ترجمه: رجاء احمد، الطبعه الاولىٰ، دمشق، ١٩٩١ ص١٨ .

٢٥- ڕێگای کوردستان، ژ ٢٧٢، ١٥/ ١٠/١٩٩٧ .

٢٦-مجله المنار، العدد العاشر، ١٩٨٥، ل٣٧ .

٢٧- مەنسور حیکمەت دیموکراسی لەنێوان دەربڕین و ڕاستیدا، ل١٨ .

٢٨- سەرچاوەی پێشوو، ل١٧ .

٢٩- سەرچاوەی پێشوو، ل١٧ .

٣٠- ارثركبش، الماركسيه والديمقراطيه- مساهمه فی مشكلات التفسير الماركسی للديمقراطيه، ١٢٣-١٢٤ .

٣١-سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٦ .

٣٢- سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧ .

٣٣- فوئاد سەدیق، ڕێگای کوردستان،ژ٢١٦- ٢١٧ ،٦/٨/١٩٩٦- ١٣/٨/١٩٩٦، ساڵی ٥٢ .

٣٤- ارثر كبش، الماركسيه والديمقراطيه- سەرچاوەی پێشوو ص٧١ .

٣٥- فوئاد سدیق، ڕێگای کوردستان،ژ٢١٦- ٢١٧ .

٣٦- ارثركبش، الماركسيه والديمقراطيه، ص١٠٦

٣٧- سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٨ .

٣٨- فوئاد سدیق، ڕێگای کوردستان،ژ٢١٦ ژ ٢١٧ .

٣٩- سەرچاوەی پێشوو، ل٢١٦ .

٤٠- هادی مەحمود، وەدیهێنانی دیموکراسی ئەرکێکی قورسە، بەڵام مەحاڵ نییە، ڕێگای کوردستان ژ٢١٤، ٢٣/٧/١٩٩٦ .

تێگەیشتنمان بۆ ئایین و ئیسلام و ئیسلامی سیاسی

پێشکەشە بە گیانی سپی مامۆستا سەعد عەبدوڵڵاو مەهدی خۆشناو، کە یەکەمیان بۆ کوردو خەڵکی هەولێر قەڵا بوو، دووەمیشیان منارە. کاتێک لە گەرمەی کارو خەمی پێشکەوتنی میللەت و شارەکەیاندا بوون بە دەستی تیرۆریزمی ئیسلامی سیاسییەوە شەهیدکران و، ئیتر خوێنی ئەو دوو سەرکردەو ئەو دوو رۆشنبیرە مەزنە وا هەورێکی سووری یاخین و بەسەر سەری قەڵاو منارەوەن، لەگەڵ دەرکەوتنی خۆری هەر سپێدەیەکیشدا هەوری سوور تیشکی خۆی بۆ هەموو کۆڵانەکانی ناو شار بۆ هەموو ماڵێکی ئەو شارە (ئەوشارەی قەدەر وایکردووە کە هەر دەبێ خوێنی لێ بچۆڕێ) دەهاوێژێ و دەڵێن: هاوڕێیان وریابن چیدی خەوتان لێ نەکەوێ... دەڵێن هاوڕێیان وا ئەمساڵ بەفریشمان بەسەردا باراندن، بەڵام هەناسەی سپی ئێمە دەبینین وا بەسەر سەری بەفرەکانەوە لەسەر دارو درەختان، لەسەر بانەکانتان چۆن سەمایەکی خوایی دەکات...؟! خەمتان نەبێ هەموو ساڵێ لە وەرزی شەهید بوونماندا لە سەهۆڵبەنداندا ماڵ بەماڵ پێتان دەگەینەوە... گەرمتان دەکەینەوە.

بەرکولێک بۆ ئایین

زۆر سەرچاوە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە ئایین بەگشتی هەر لە بەرەبەیانی مێژووەوە، واتە لەگەڵ ئەندێشەو هزرکردنەوەی مرۆڤدا بۆتە بەشێک لە ژیانی مرۆڤ، راستە ئەوکات ئایین لەناو قەوارەیەکی زۆر تەسکدا بوو هیچ تێڕوانینێکی فەلسەفی و زانستیشی بە خۆوە نەگرتبوو، بەڵام پانتاییەکی بەرفرەیشی لە ژیانی مرۆڤی ئەوساکە دروستکردبوو، ئیتر ئەوەی لە ئایین دادەبڕاو دەتۆرا ناچار پەنای دەبردە بەر ئەفسانەو خورافات، هەر لەبەر ئەوەیشە دەگوترێ کە مێژووی ئایین هێندە کۆن ولە مێژینەیە بەشێوەیەک پێش سەرهەڵدانی ئەفسانەش بووە، واتە لەو کاتەوەی مرۆڤ توانای ئەوەی نەبووە لەو هەمــــوو دیاردانەی دەوروبەری خــــۆی بگات ئایین هاتۆتە سەرهەڵدان، تا دوای هەزاران ساڵ ئینجا مرۆڤ وای لێهات بیر لەوە بکاتەوە یا بگاتە ئەو ئەنجامەی کە دەبێ هێزێکی دەرەکی هەبێ بەسەر گەردوون و ژیانی مرۆڤ و تەنانەت بوونەوەرەکانیش (کائنات) دا زاڵ بووبێ و بتوانێ هەڵیانبسووڕێنێ وەک راگرتنی ئاسمان و دانانی زەوی و هەروەها بۆ مانگ وئەستێرەو باران و بورکان و ... هتد بەهەمان شێوە.

بەم شێوەیە ئایین وەکو خێزان وەکو دەوڵەت و یاساو رەوشت و زانست و هونەرو.. هتد بوو بەجۆرێکی تایبەتی بەرهەمهێنان و کەوتە ژێر رکێفی یاسا گشتییەکانی کۆمەڵ.

واتە ئایین زۆر لە کۆنەوە بەهۆی ئاستی واقیعی کۆمەڵایەتی ئەوکات و سەردەمی بیرکردنەوەو تێڕوانینی سادەو رووکەشانەی خەڵکانێک لە دایک بووە کە لەگەڵ رەوشتی تایبەتی و هەڵسوکەوتی دەرەوەو مامەڵەکردنی رۆژانەی مرۆڤ تواوەتەوەو تێکەڵ بەیەکدی بوونە، چونکە دەبێ ئەو راستییە بزانرێ کە هەر ئایدیۆلۆژیەکی تازەو نوێ سەرەتا لەسەر بنەڕەتی تێڕوانینەوە دادەمەزرێ، ئینجا لەدواییدا خۆی بەدەستکەوتەکانی دەوڵەمەند دەکات.

ئایین کەسەرچاوەکەی هەست و سۆزو عاتیفەو هەڵچوونەو موخاتەبەی دڵی مرۆڤ دەکات و دەیجووڵێنێ و هەڵس و کەوتی بە پاڵنەرە عاتیفیەکان

پێدەکات بۆ ئەوەی ئەگەر بۆماوەیەکی کاتیش بێ، لە جیهانی ئێش و ئازارەوە بچێتە ناو جیهانێکی پڕ لە بەختەوەری دروستکراو، ئەمەش دوورە لە پاڵنەری هۆشمەندانەو عەقڵمەندانە، چونکە ئایین بەشێکی بۆ توندی واقیع دەگەڕێتەوەو بەشێکی تریشی بۆ ناڕەزایی دەربڕینە لەسەربارودۆخی توند، ئایین بریتییە لە حەسرەت هەڵکێشانی مرۆڤی چەوساوە، گەرموگوڕی جیهانێکی بێ رەحمە، هەروەکو چۆن روحی باری کۆمەڵایەتی دەگەیەنێت کە جێگای رۆحی تیانابێتەوە، ئایین لە رێگای ئازار دەربڕینەوە خۆی دەنوێنێ، هەست کردن بە ئازارەکان و ململانێ و کێشەکانی ناو کۆمەڵ و کاری خراپیان بەسەر کۆمەڵ، ئەم واقیعە تاڵە دەبێتە هۆی ئەوەی شێوازی ئایینی سەرهەڵبدات، بۆیە تەنیا رێگە ئەوەیە دەست لە کاروشتە وەهمیەکان هەڵگرین و داوای بەختیاریەکی واقیعی و راستەقینە بکەین، داوای وازهێنان لە خەوو خەیاڵ و هەموو شتە وەهمی و غەیبییەکان بکەین و مانای ئەوەیە داوا بکەین دەست لەم بارودۆخە هەڵگرین کە پشت بەخەیاڵ و غەیبانیەت دەبەستێت، بۆیە لە بنەڕەتدا رەخنە گرتن لە ئایین، خۆی لە خۆیدا رەخنە گرتنە لە فرمێسک هەڵوەراندن کە ئاین دەبێتە سەرچاوەو دانانی پەردەیەک بۆ نەبینینی هۆکارە راستەقینەکانی فرمێسک و خەمەکانمان، دەبێتە تارماییەکی چڕ لە نێوان ئێمەو ئازارو ژانە بەسوێکانمان.

لەم روانگەوە، ئەو کاتەی بارودۆخە کۆمەڵایەتییە نامرۆڤایەتی و نا عەدالەتیی و دژوارەکان لە ناو دەچن، ئایینیش هەر بۆ خۆی گۆشەگیر دەکرێت و لە دونیا دادەبڕێت، ئەمەش بەوە دەبێ داوای بەختیاری راستەقینە بکەین و واز لە خەون و خەیاڵ و شتە وەهمیەکان بهێنین.

مردن گەورەترین کارەساتە کە مرۆڤ لە بەرامبەریدا بێ دەسەڵاتە، ئیتر ئایینیش ئەو مەترسییەی قۆزتۆتەوەو وایکردووە لەکاتی مەترسیدا پەنای بۆ بەریتەبەر، هەر ئەو مەترسییەش بوو مرۆڤ لەسەرەتاوە هەورە تریشقەو باران و بورکان و رەشەباو ئەستێرەو.. هتد دەپەرست .

ئایینی ئیسلام

ئایینی ئیسلام لە کاتێکدا هاتە سەرهەڵدان کە مەککەییەکان وتەنانەت هەندێ لە خێڵەکانی دیکەی نیمچەی دوورگەی عەرەبستان خواوەند (الله) یان بەو خوایە گەورەو تاک و تەنیایە دەزانی کە دەبێت لەکاتی مەترسیدا پەنای بۆ بەریتە بەر، لە قورئانی پیرۆزیشدا، نموونەی ئەمە زۆرە وەک (سورەی لوقمان ـ ـ ئایەتی ٢٥، ٣٢) (سورەی یونس... ئایەی ٢٢)، (سورەی زخرف ـ ئایەی ٨٧)، (سورەی الزمر ـ ئایەی ٣) و چەندین ئایەتی دیکەیش.

جێگەی باسە یەهودی و مەسیحیەکانی خەڵکی مەدینەش باوەڕیان بەخودای تاک و تەنیا هەبوو، خەڵکێکی دیکەیش پێش محەمەد (د.خ) لەناوچە جۆراو جۆرەکانی عەرەبستاندا داوایان لە خەڵک کردبوو کە واز لە پەرستنی ئەو بتانە بهێنن، ئەوەندەی من بزانم لە قورئانیشدا باسیان کراوە، وەک (هود)ی هۆزی (عاد) و، (سالح)ی هۆزی (ثمود) و شعێب لەمەدینەو ... هتد، بۆ باشتر بەرچاو روونی بڕوانە (سورەی الاعراف ـ ئایەی ٦٥، ٩٣).

پێش سەرهەڵدانی ئایینی ئیسلامیش، ئایینی مەسیحیەت لەناو عەرەبەکاندا بەهۆی (غسان)ەکانەوە برەوو هەرمێنی خۆی هەبوو، تەنانەت نەتەوەی کوردیش لەو ئایینە بەدوور نەبووە، بەڵام کە ئایینی ئیسلام هاتە سەرهەڵدان، ئیتر لەلایەک بوار بۆ هیچ ئاینێکی دیکە نەمایەوە، لەلایەکی دیکەیشەوە هەموو ئەوانەی موسڵمان دەبوون بەیەک چاو سەیر دەکران، تاکە جیاوازییەک لە نێو موسڵمانانددا هەبووبێ ئەوە بووە کە کامەیان زیاتر خەریکی خودا پەرستییە، دەنا هیچ جیاوازییەک لە نێوان نەتەوەکانیشدا نەبووە (لافرق بین عربی واعجمی الا بالتقوی).

ئەوانەیش کە وازیان لە ئایینی پێشووی خۆی نەهێنابایەو نەهاتبایەتە ریزی ئیسلام و ئینتیمای ئیسلامبوونی خۆی نەکردایە، هەرگیز فەرمانی هەڕەشەی بەشمشێر لێدان و مل پەڕاندنی بۆ نەدەدرا، هەروەکو خوا فەرموویەتی (لا اکراه فی الدین... البقره ٢٥٦) یا (فمن شاء فلیؤمن ومن

شاء فليكفر ـ الكهف ٢٩) ، ومن اسلم وجهه الله وهو محسن فله اجره عند ربه.. البقره ـ ١١٢) ، (ما على الرسول الا البلاغ والله يعلم ما تبدون وماتكتمون ـ المائده ٩٩) و (انا ارسلناك شاهدا ومبشرا ـ الاحزاب ـ ٤٥) ، ئەمانەو دەیان ئایەتی دیکەیش هەن ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە تەنها خوداوەندە کە ڕۆژی دوایی حوکمڕانەو لێپێچینەوەش لەگەڵ هەموو کەسێک دەکات لەسەر ئایین و کارو کردەوەی هەر مرۆڤێک. لە ئایەتی (ما على الرسول الا البلاغ والله يعلم ماتبدون و ماتكتمون)دا دەفەرموێ (ئەوەی لەسەر پێغەمبەرە هەر ئەوەندەیە کە فەرمانی خودا ڕابگەیەنێ، خودا بۆ خۆی لەو شتانەی ئاشکرای دەکەن یان دەیشارنەوە ئاگادارە) واتە نەهاتووە بڵێ ئەوەی نایێتە سەر ئایینی ئیسلام بەزەبری شمشێر بیانکەن بە موسڵمان، یان لەناویان بەرن و ملیان بپەڕێنن، قورئانی پیرۆز بەگشتی ئەم جۆرە توندو تیژییەی ڕەتکردۆتەوە، تەنانەت لەو ئایەتەی خوارەوەدا دەڵێ (ان الذين امنوا والذين هادوا والصائبين والنصارى والمجوس والذين اشركوا ان الله بفصل بينهم يوم القيامه ان الله على كل شيئ شهيد، الحج١٧) واتە کەسانێک کە بڕوایان هێناوەو کەسانێک کە بوونەتە جوولەکەو سائبین و مەسیحی و زەردەشتی و ئەوانەیش کە هاوبەشییان بۆ خودا داناوە، خوا لە ڕۆژی دوایی لە نێوان ئەواندا دادوەری دەکات و هەق لە ناهەق جیا دەکاتەوە.

تەنانەت ئەوانەیش کە بڕوا بەخودا دەهێنن و ئایینی ئیسلام پەیڕەو دەکەن، لە ڕۆژی دواییدا خودا پاداشتیان دەداتەوە، هەروەکو چۆن ئەوانەی بڕوا بە ئیسلام ناهێنن بە هەمان شێوە خودا لە ئاخیرەتدا سزایان لێ وەردەگرێ، (من اسلم وجهه الله وهو محسن فله اجره عند ربه) خودای گەورە زۆر بەئاسایی دەڕوانێتە ئەوانەیش کە هەر یەکەو لەسەر بڕواو ئایینی خۆیانن و دەفەرموێ (من الذين فرقوا دينهم وكانوا شيعا كل حزب بما لديهم فرحون ـ الروم ـ ٣٢) واتە ئەوانەی کە دینی خۆیان لەیەک جیا کردۆتەوەو دەستە دەستەن ، هەردەستەو تاقمێک بەبیرو باوەری خۆیان دڵیان خۆشە.

بەم جۆرە، ئایینی ئیسلام ئایینی لێبوردەیی و گوێ لەیەکدی گرتن و

تێگەیشتنمان بۆ ئاین و ئیسلام و ئیسلامی سیاسی

بیرو ڕاوەرگرتن و لە یەکدی گۆڕینەوەیە، خودای گەورە هەرگیز ڕێگەی بەکەس نەداوە توندو تیژی یا ئازارو ئەشکەنجە بەرامبەر بە هەموو ئەو کەسانە بەکاربهێنرێن کە بڕوایان بە ئایینی ئیسلام نییە، چونکە ناکرێ بەزەبری کوتەکی سەر دنیا بکرێن بە موسڵمان ، بەڵکو دەبێت بوونە موسڵمان بە بڕواو ئیمانەوە بێت، ئەوەی بڕواش بە ئایینی ئیسلام نەهێنێ، ئەوا خوای گەورە لە ڕۆژی ئاخیرەتدا سزای خۆی لێ وەردەگرێتەوە، مادام لە ئاخیرەتیشدا پاداشت و سزاو لێپێچانەوە هەیە، ئیتر پێویستی بە ئازاری سەر زەوی نەبووە، لەبەر ئەوەیشە خوا فەرموویەتی (انا ارسلناك شاهدا ومبشرا ونذيرا) يا فەرموویەتی (انا ارسلناك الا رحمه للعالمين) هەموو ئەو ئایەتانەو ئەوانی دیکەش کە پێشتر بە نموونە هێنامانەوەو زۆری دیکەیش ئەوە دووپاتدەکەنەوە کە پێغەمبەر بۆ بەزەیی و ڕەحمەت و مژدە بەخشین و ئامۆژگاری و ڕێنیشاندان نێردراوە، نەک بۆ مل پەڕاندن و قەتل و عامکردنی خەڵک، خوادەفەرموێ (فذكر انما انت مذكر). لست عليهم بمصيطر. الامن تولى وكفر. فيعذبه الله العذاب الاكبر. ان الينا ايابهم. ثم ان علينا حسابهم (الغاشيه ـ ئایەتی ٢١،٢٢،٢٣،٢٤،٢٥) واتە تۆ ئامۆژگاریان بکە، تۆ تەنها ئامۆژگاریان بکەو ڕێگای ڕاستیان پێ نیشانبدە، لەسەریان نەبی بە خاوەن دەسەڵات و مەگەر ئەوانەی ڕوو وەردەگێڕن و نایانەوێ خودا بناسن، ئەوەش ئەو کاتە خودا بە ئازارو جەزرەبەیەکی زۆرەوە سزایان دەدا، چونکە دڵنیابە هەموویان بۆلای ئێمە دێنەوە، ئێمەش لە دواییدا حسابی خۆمانیان لەگەڵدا دەکەین.

بێگومان هەر لەبەر ئەوەش بووە پێغەمبەر ڕازی نەبووە ناوی سەرکردە یا پێشەوا یا پاڵەوان.. هتد لێ بنرێ، بەڵکو تەنها بە پەیامبەر (رسول) ناوی بردراوە، هەر ئەمەش بوو وای لە پێغەمبەر کرد لەدوای خۆی کەسێک دەستنیشان نەکات بۆ خەلافەتی یان باشتر بڵێین بۆ بەردەوامبوون لەسەر هەمان ئەو ڕێگاو بیروباوەڕەی کە خۆی گرتبوویە بەر، ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی دەگرت، چونکە قورئانی پیرۆز لەماوەی ئەو (٢٣) ساڵەی پێغەمبەرایەتی محەمەد دا تەواو و کامل بوو (اليوم اكملت لكم دينكم

واتممت علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دینا ـ المائدە ٣) واتە لە ئەمڕۆوە ئایینەکەتانم تەواو کردو بەبێ کەمو کورتی، چاکەو نیعمەتی خۆم بۆ ئێوە کرد، بۆ ئێوە بەدینی ئیسلام رازی بووم.. هتد. ئەمەش نیشانەو بەڵگەیەکی زیندوو بێ پێچ و پەنایە بۆ تەواوکردنی ئایینی ئیسلام، بۆیە پێویستی بەکەس نەبوو تا بێت ئایینەکە تەواو بکات و درێژە پێدەری پێغەمبەر بێ، چونکە ئایینەکە وەک خوا خۆی فەرموویەتی کامڵ و تەواوە، واتە ئەو (٢٣) ساڵەی کە قورئانی لێ دابەزی کە هاوکات تەمەنی پێغەمبەرایەتی محەمەدە، حوکمەکە حوکمێکی خودایی بوو، نەک حوکمی مرۆڤ ، چونکە بەردەوام خوای گەورە لە هەر کارەسات و بەسەرهاتێکدا وەحی بۆ هێناوەتە خوارو ئاگاداری کردۆتەوەو رێنمایی کردووە، باشترین نموونەش بۆ ئەو قسەیەم ئەوەبوو هەرکاتێک دوژمنانی ئیسلام هەوڵیاندابێ پێغەمبەر دەستخەڕۆ بکەن و بەلارێیەکی دابەن خێرا ئایەتێکی بۆ هاتۆتە خوارەوەو نەیهێشتووە فریوی بدەن، ئەم ئایەتەی خوارەوە راست و دروستی قسەکانمان دەپێکێ (وان کادوا لیفتنونک عن الذی اوحینا الیک لتفتری علینا غیرە واذا لاتخذوک خلیلا. ولو لا ان ثبتناک لقد کدت ترکن الیهم شیئا قلیلا. اذا لاذقناک ضعف الحیاە وضعف الممات ثم لاتجدولک علینا نصیرا، (ئیسراء ئایەی ٧٣،٧٤،٧٥) هەروەها بڕوانە ئایەتی ٧٦،٧٧،٧٨،٧٩،٨٠،٨١ لە هەمان سورەدا).

ئیسلامی سیاسی

بادەروازەی ناو ئیسلامی سیاسی بەوە دەستپێبکەین کە ئیسلامی سیاسی لە ئایینی ئیسلامدا کەی و چۆن واتە لەبەرچی سەری هەڵداوە؟ ئایا پێغەمبەر محەمەد (د.خ) پەیڕەوی ئیسلامی سیاسی کردووە؟ ئەگەر محەمەد پەیڕەوی نەکردووە ئەی چ بنەمایەکی زانستیانە هەیە کە رێگەی دابێ ئیسلامی سیاسی بهێنێتە دی؟ باشە بۆچی پێغەمبەر هیچ گرنگییەکی بە ئیسلامی سیاسی نەداوە؟ بەتایبەتی مادامەکی (وەک هەندێک گرووپی ئیسلامی سیاسی وا دەڵێن) کەسوودی بۆ ئایینی ئیسلام و موسڵمانان

هەیە ؟! باشە ئیسلامی سیاسی چ پێویست دەکات لەناو کۆمەڵگایەکی تەواو موسڵمان دا خۆی قوت بکاتەوە و باس لە جیهاد کردن بکات. جیهادیش لەناو کوێ لەناو برای موسڵمانانداا؟

لە راستیدا ئەمانەو دەیان پرسیاری دیکە لە هزری خەڵکێکی زۆر دەخولێنەوەو بێگومان پێویستیشیان بە وەڵامی راست و دروستی بابەتیانە هەیە دوور لە دەمارگرژی و چاو پۆشی کردن، چونکە زۆر بەداخەوە تا ئەمڕۆش زۆر بەترس و نیگەرانی و زۆر بە حەزەرەوە ئێمە باسی ئەو کێشەیە دەکەین، لە کاتێکدا (١٤٠٠) ساڵ زیاترە ئەو ئایینە هەیە و (٢٣) ساڵی یەکەمی لێ دەربچێ کە سەردەمی پێغەمبەر محەمەد (د.خ) یە. ئیتر دوای وەفاتی محەمەد راستەوخۆ ئیسلامی سیاسی بە سیاسەت کراوەو (١٤٠٠) ساڵە گرفت لە دوای گرفت، کارەسات لە دوای کارەساتمان بەسەر دەهێنێ، تا رۆژی یەکی شوبات کە دەکرێ بڵێین دوا کارەسات بوو. ناشزانین چ جۆرە کارەساتێکی دیکەمان بەسەردا دێت بۆیە هەوڵدەدەم بە بەڵگەی دروست و بەرێگایەکی رۆشن و رووناکەوە وەڵامی ئەو پرسیارانەی سەرەوە بدەمەوە، کە پێم وایە تا رادەیەک سوودی خۆی دەبێت، خۆ ئەگەر ئەم وتارەشم بووە مایەی وەڵام و گفتوگۆی کەسانی دیکە، پێم وایە ئەوە هەر زۆر باشتر دەبێ، بۆ ئەوەی بە هەموو لایەکمان بتوانین رووی راستی مەسەلەکان باشتر نیشانبدەین.

با لەوە دەست پێبکەین ئایا (محەمەد) ئایینی بۆ مەبەستێکی سیاسی بەکارهێنابوو؟ لە راستیدا باسی ئەوەمان کرد کە پێغەمبەر رۆژێ لە رۆژان رازی نەبووە بەسەرکردە ، یا سەرۆک، یا زەعیم ناو بهێنرێ، بەڵکو تەنها بە پێغەمبەر پەیامبەر) ناوی برداوەو لە قورئانیشدا تەنها بە پەیامبەر و مژدەبەخش و رێنیشاندەر ناوی هاتووە، هەر لە بەرئەوەیش بووە بە درێژایی مێژووی پێغەمبەرایەتی محەمەد کە (٢٣) ساڵی خایاندووە، یەک موسڵمان برای موسڵمانی خۆی نەکوشتووە، چونکە ئایینی ئیسلام لە قورئاندا رێگەی بەم جۆرە کارو کردەوانە نەداوە (وما کان لمؤمن ان یقتل مؤم ‌ ـ النساء ـ ٩٢) لە راستیدا ئامانجی پێغەمبەر تەنها بە موسڵمانکردنی زۆرترینی

خەڵک بووە، بێ ئەوەی مەبەستێکی سیاسی لەگەڵدا بووبێ (انتم اعلم بشؤون دنیاکم) باشترین نموونەیە کە پێغەمبەر هێندە بەکاری بەڕێوەبردنی دەسەڵاتەوە خۆی خەریک نەکردووە، لە قورئانی پیرۆزیشدا لەشەش هەزار (٦٠٠٠) ئایەت، تەنها نزیکەی کەمتر لە (٢٠٠) دووسەد ئایەت دەربارەی باری کەسایەتی (الاحوال الشخصیە) هەیە، ئەوەندەش لەبەر ئەوە بووە چونکە لەو کاتدا دەوڵەتێک نەبوو بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری دونیایی خەڵک، واتە عەرەب هێشتا هیچ جۆرە دەوڵەتێکیان نەبوو، ئیتر خەڵک ناچار دەبوو رووی دەمی پرسیاریان لە پێغەمبەر دەکرد، بەڵام پێغەمبەر زۆر حەزی بەو پرسیارانە نەدەهات و نەیدەویست هێندە تێکەڵ بە دنیا بێت هەر لەبەر ئەوەش بوو کە وتی ئێوە خۆتان لە کاروباری دونیایی خۆتان باشتر دەزانن.

خاڵێکی دیکەی گرنگیش هەیە، ئەویش ئەوەیە، چونکە خوای گەورە لە ڕێگای پێغەمبەرەوە پەیامەکەی خۆی بەتەواوی گەیاندبوو هیچ کەموکورتیە کیشی تێدا نەبوو، ئیتر پێغەمبەر لە کاتی نەخۆشکەوتنەکەشیدا کە خۆی باش دەیزانی نەخۆشی مردنەو وادەی تەواو بووە (الیوم اکملت لکم دینکم..) بەڵگەیەکی زۆر زیندووی قسەکەمانە، کەچی دەبینین هیچ کەسێکی دەستنیشان نەکرد تا جێگەی بگرێتەوە، واتە بیکات بە خەلیفەی خۆی لەدوای خۆی. ئەمەش بەلای پێغەمبەرەوە هەر ئەوە دەگەیەنێت کە دانانی خەلیفەو جێگرتنەوەی پێویست نەبووە، چونکە ئایینەکە کە ماوەکەی (٢٣) ساڵ بوو بەڕاست و دروستی گەیاندبووی و بڵاوی کردبووەوە، بۆیە پێغەمبەر نەیویست ئایینەکە لە رووە راستەقینەکەی خۆی لابچێ و ئیتر ئایینی ئیسلام بەرەو ئاقارێکی دیکە بڕوات کە دوورە لەو ئایینەی خۆی (٢٣) ساڵ بوو بانگێشتەی بۆ دەکردو بە ناو خەڵکی دا بڵاوی دەکردەوە، بۆیە هیچ کەسێک لەو یاوەرو سەحابە ئیجکار نزیکانەی خۆیشی بۆ خەلیفایەتی دەستنیشان نەکرد، هەرواش دەرچوو هەر لەگەڵ وەفاتی پێغەمبەر یەکەمین کێشەو گرفت و جیاوازی لە نێوان خودی موسڵمانانا سەری هەڵدابێ، ئەوەبووە کە کێ جێگەی پێغەمبەر دەگرێتەوە؟ بۆ ئەوەش

کۆمەڵێک وەڵامی پێکناکۆک و لەیەکدی جودا هەبوون، بەتایبەتی لە نێوان موهاجیرینەکان و ئەنسارەکان لەلایەک و هەروەها لە نێوان خودی ئەبو بەکرو عەلی کوڕی ئەبو تالیب (کە نێوان موهاجیرەکان و بەنی هاشمیەکان دەگرێتەوە) لەلایەکی دیکەوە روویداو،) کە هەر یەکێک لەو سێ بنەمایە (ئەبو بەکر) و (سەعد کوڕی عوبادە) و (عەلی کوڕی ئەبو تالیب) خۆیان بە موستەحەق و بەشایستە دەزانی بۆ خەلیفایەتیس، بەڵام بۆ مێژوو دەبێت ئەو راستیە بزانرێت دوو خاڵی گرنگ لەو گفتوگۆیە گەرمەدا بوونە سەنگی مەحەک و کێشەکەی بەرەو ئاقارێکی سیاسی دا برد، ئەویش یەکەمیان تەرازووی هێزبوو، دووەمیشیان موهاجیرەکان ئەوەیان ئاشکرا کرد کە جگە لە خێڵی قورەیش هیچ کەس و خێڵی دیکە بۆی نییە ببێتە جێنشینی (خەلیفەی) پێغەمبەر، ئەم قسەیە بوو بە دەستوورێک و بوو بە بناغەیەکی زۆر زۆر پتەو و قایم بەشێوەیەک هەر چوار خەلیفە راشدینەکان و تەواوی خەلیفەکانی ئەمەوی و عەباسی کە حوکمڕانیکردنیان بۆ ماوەی (٩٠٨) نۆسەدو هەشت ساڵ بوو هەر هەموویان لە خێڵی قورەیش بوون، ئەمە لە کاتێکدا حوکمی ئیسلامی کە حوکمێکی خودایی بوو تەنها (٢٣) ساڵی خایاند کە لە چارەگە سەدەیەکیش کەمترە. بەڵام قەبیلەی قورەیش درێژ ترین حوکمڕانیان کردووە نەک هەر لە مێژووی عەرەبی دا، بگرە لەسەرجە مێژووی مرۆڤایەتیشدا کە (٩٠٨) ساڵی خایاندووە. ئەمەش راستەوخۆ لە دوای وەفاتی پێغەمبەرەوە ١٠ی کۆچی دەگرێتەوە کە لە ئەبوبەکری سدیقەوە دەست پێدەکات تا رووخانی خەلیفەی عەباسی لە (٩١٨ی کۆچی) کە بەرووخانی دەوڵەتی مەمالیکەکان بەدەستی عوسمانییەکان بە کۆتاهات.

دیارە دانانی ئەبوبەکری سدیق یش بۆ جێنشینی پێغەمبەر لە بنەڕەتدا نەبە هەڵبژاردن بوو، نەبەڕێگای شورا بوو، بەڵکو عومەری کوری خەتاب دەستنیشانی کردو ئیتر وەک باسمان کرد تەرازووی هێز ئەم کێشەیەی یەکلاکردەوە، بێ ئەوەی هیچ حیسابێک بۆ خزمانی پێغەمبەر لە بنەماڵەی (بەنی هاشم) لەسەرووی هەموویانەوە عەلی کوڕی ئەبو تالیب و، هەروەها بۆ ئەنسارەکان لە سەرووی هەموویانەوە سەعد کوڕی عوبادەو خەڵکێکی

زۆری دیکەش بکەن، نەک هەر هیچ حسێبێکیان بۆ ئەوانە نەکرد بەڵکو لە ژێر گەف و هەڕەشەو گوڕەشەدا ئەبو بەکر خۆی سەپاند!! دەنا عەلی کوڕی ئەبو تالیب خۆی پێ لە هەموو کەس موستەهەقتر بوو، چونکە لەلایەک ئامۆزای پێغەمبەر بوو، لەلایەکی دیکەشەوە لە یەکەمین کەسەکان بووە کە هاتۆتە ریزی ئیسلام واتە ئەو سێ (٣)ساڵەی کە پێغەمبەر بە نهێنی بانگهێشتەی موسڵمان بوونی خەڵکی دەکرد. بێجگە لە خێزانی، عەلی یەکەمین کەسە کە بۆتە موسڵمان، بەشێوەیەکی روونتر دەڵێین، پێغەمبەر یەکەم کەس بووە کە بۆتە موسڵمان، خەدیجە دووەم کەس بووە، عەلی سێیەمینیانەو زەیدی کوڕی حارس چوارەم کەسەو دۆستی گیانی بە گیانی پێغەمبەر ئەبوبەکر پێجەمین کەس بووە کە بۆتە موسڵمان.

دیارە دانانی عومەری کوڕی خەتابیش بە هەمان شێوە لەسەر راسپاردەی ئەبوبەکر بوو، دانانی عوسمانیش لە دەستنیشانکردنی شەش (٦) کەسەکە بوو، ئیمامی عەلی یش بەزەبری شمشێر دەسەڵاتی وەرگرت.

تۆ سەیرکە ئەو چوار خەلیفەیەی راشدین هەریەک بەشێوازێک و هەریەک بە جۆرێک خەلیفایەتیان وەرگرتووە، کە هی هیچ یەکێکیان لە ئەوی دیکە ناچێ، لەوەش خراپتر بۆچوون و تێڕوانین و تێفکرینی هەریەک لەو چوار خەلیفەیە سەبارەت بە لێکدانەوەکانی ئایینی ئیسلام بە جۆرێک بووە کە جیابووە لە ئەوی دیکە، ئەم نمونانەی خوارەوە بۆ گەیاندنی راستی قسەکانمان دەخەینە بەر چاوو هزری خوێنەران.

کاتێک ئەبوبەکر بوو بە خەلیفە و دەستەڵاتی بەدەستەوەگرت، سەرباری ئەوەی بەزەبری شمشێر بوو بە خەلیفە چ بەرامبەر بە عەلی چ بەرامبەر بە ئەنسارەکان کە هەموویان هەوڵێکیان بۆ ئەوە بوو سەعد کوڕی عوبادە بکەن بە سەرکردەو رابەری خۆیان واتە بە خەلیفە، کەچی دەبینین ئەبوبەکر شەڕی لە دژی چەند تیرەو خێڵی عەرەب راگەیاند و بەقسەی عومەری کوڕی خەتابی نەکرد، نابێ ئەوەمان لە بیر بچێ عومەر خۆشی کە بووبە خەلیفە سەبارەت بە مەسەلەی لەشکر کێشی بۆ سەر شام و شەڕی دژ بە رۆم بەقسەی (عەلی و تەلحە) ی نەکرد، عوسمان کوڕی عەفانیش بە هەمان شێوە ئامادە نەبوو مل

تێگەیشتنمان بۆ ئایین و ئیسلام و ئیسلامی سیاسی

بۆ خواستی زۆربەی موسڵمانەکان کەچ بکات و دەسەڵاتی رەهای لە کەس و کار و خزمەکانی خۆی کەم بکردایەتەوەو رێگەی پێ نەدابان ئەو هەموو سامانە زۆرە بەناوی موسڵمانێتییەوە کۆبکەنەوە، دیارە عەلی کوڕی ئەبو تالیب یش گوێی بە راو بۆ چوونی دۆست و هاوڵانی خۆی نەدا و ئامادە نەبوو شەڕ کردنی لەگەڵ موعاویە دوابخات ئەمانە هەموو لەلایەک لەلایەکی دیکەشەوە، بێگومان ئەو خەڵکەی کە لەسەردەمی پێغەمبەردا بوونە موسڵمان زەکاتیان بەسەردا فەرزکرابوو، هەموو موسڵمانانیش گوێڕایەلی ئەم فەرزە بوون، بەڵام کاتێک پێغەمبەر وەفاتی کردو ئەبوبەکر کرا بە جێنشینی، بەشێکی زۆری قایل نەبوون بیدەن، ئیتر ئەبوبەکر لەگەڵ ئەوەدا بوو کە شەڕ لە بەرامبەر هەموو ئەو کەسانەدا بکات کە قایل نین زەکاتەکە دەدن، چونکە لە روانگەی ئەبوبەکرەوە ئەمانەو هەڵگەڕاوەن، بەڵام عومەری کوڕی خەتاب دژی ئەم بۆ چوونەی ئەبوبەکر بوو، بە هیچ شێوەیەکی لەگەڵ ئەوەدا نەبوو کە بەهێزی شەڕ مەسەلەکە یەکلابکاتەوە، عومەر دەیوت چۆن لە گەڵیان بجەنگێن لە کاتێکدا پێغەمبەری خودا فەرموویەتی (فەرمانم پێکراوە لەگەڵ خەڵکدا هەر ئەوەندە بجەنگم تا دەڵێت لااله الا الله کە ئەوەشیان گوت ئیتر خوێن و سەروماڵیان لە من پارێزراوو حەرام دەبێت).

بەڵام ئەبوبەکر هەر سوور بوو لەسەر بۆچوونەکەی خۆی و وتی (سوێندم بە خودا ئەگەر عەگالێک کە پێشتر بە پێغەمبەری خودایان دابێ و ئێستا نەیدەن، ئەوا شەڕیان لەگەڵدا دەکەم).

هەر وایشی کرد، عومەریش بەناچاری هاتە بن باری ئەبوبەکر، یان روونتر بڵێم خۆی لێ بێدەنگ کرد، دەنا بڕوای نەگۆڕبوو، چونکە بەدرێژایی خەلیفایەتی ئەبوبەکر وایدەبینی کە هەڵوێستی ئەبوبەکری سدیق راست نەبووە، بەڵکو » هەڵوێستی راست ئەوەبوو کە خۆی (واتە عومەر) مەزەندەی بۆی چووە سەبارەت بەوانەی زەکاتیان نەداوە، پێویست ناکات شەڕیان لەگەڵدا بکرێ، بۆیە هەر یەکسەر لەگەڵ وەرگرتنی جێنشینی لە دوای وەفاتی ئەبوبەکر، ئیتر عومەر یەکسەر دەستپێشخەری کرد لە دڵدانەوەی ئەوانەی زەکاتیان نەدابوو لەگەڵ بەردەوامبوون لە موسڵمان بوونیاندا، بۆیە عومەر

بڕیاری دا تالآن و سامانەکانیان بگەڕێننەوە و بەندییەکانیان ئازاد بکات و دیل و گیراوەکانیان بەربدات.

لێرەوە دەگەینە ئەو خاڵە کە ئایینی ئیسلام لە دوای پێغەمبەرەوە، بەرەو تێکەڵبوون بەکاری دونیایی ڕۆچووە، دانانی ئەو خەلیفەیەش نەبە فەرمانی پێغەمبەر بووە و نەبە فەرمایشتی خودای گەورە بووە، هەر ئەوەیشە وایکردووە، دەبینین نە وادەیەک (فترە زمنیە) بۆ خەلیفایەتی دیاریکراوەو نەجۆرو شێوازێک بۆ دانان یان هەڵبژاردنی خەلیفایەتی کراوە، نەهیچ کام لەو خەلیفەناش تەنها بەکاری ئایینییەوە خەریک بوونە، بەڵکو زیاتر سەرقاڵی کاروباری دونیایی بوونە، جا لە بەر ئەوەی لە قورئاندا بەتێرو تەسەلی و بەروونی باسی پرسەکانی تەشریعی نەکراوە، واتە هەمو شتێک لە کۆمەڵگەی ئیسلامیدا ئیسلامەو لە قورئانیشدا دەقێکی ئەوتۆ شک نابەی کە خودا لە قورئاندا یا پێغەمبەر لە (حدیث)دا و لەسەرزاری پێغەمبەردا باسی لە جۆرێک لە حوکمێکی دیاریکراو کردبێ.

ئیتر بەگشتی سیستەمێکی حوکمڕانی نییە کە ئیسلام یاسای داڕشتبێت، بەڵکو وەک ئاماژەم بۆی کرد ئەو سیستەمە حوکمڕانیە لە دوای کۆچی دوایی پێغەمبەرەوە هاتە ئاراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی توانای بەڕێوەبردنی ئەو سیستەمە حوکمڕانییەوە بەناوی ئایینەوە لە بارنەبوو لە تواناداش نەبوو، ئیتر بۆشاییەکی گەورە لە دەستووردا روویدا، ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی دەگرت چونکە نە لە قورئان و نە لە سوننەتی پێغەمبەردا دەقێکی تەشریعی نەبوو کەمەسەلەی فەرمانڕەوایی ڕێکبخات، کاتێک پێغەمبەریش کۆچی دوایی کرد، هیچ جێنشینێکی لە دوای خۆی دیاری نەکرد.

بەم شێوە لەو ڕۆژەوەی ئایین تێکەڵ بە کاروباری دونیاو سیاسەت کراوە، کە راستەوخۆ لە دوای وەفاتی پێغەمبەرەوە بووە، ئیتر پرۆژەی گەورەی ئیسلامێتی لە قورئاندا بەرەو ئاقاری پرۆژەیەکی تیرە گەری و هۆزە گەریتی (الطائفی والقبلی) ملی نا، وەک بینیمان چۆن جیاوازی گەورە کەوتە نێوان هۆز و تیرە موسڵمانەکان، بۆ نموونە ناکۆکی نێوان بەنی هاشم و بەنی ئومیە لەسەردانانی خەلیفایەتی، تا کار گەیشتە ئەوەی شەڕی (فیتنەی

گەورە) دروست ببێ، بەلام نابێ ئەوەشمان لەبیر بچێ کە شەڕی (صفین) هەڵگیرسا، شەڕێکی سیاسی بوو نەک ئایینی، چونکە شەرەکە تەنها لە نێوان برا موسڵمانەکان خۆیان بوون، نەک لە نێوان موسڵمانان و کافرەکان، ئەمەش زەنگێکی پڕ مەترسی بوو بۆ ئایینەدەی موسڵمانان کە ئەگەر ئایین تێکەڵ بە سیاسەت بکرێ، ئەوا موسڵمان خوێنی برای موسڵمان حەڵاڵ و نۆش دەکات و فیتنەی گەورە دروست دەبێت و زیان و زەرەری زۆر بەرموسڵمانان دەکەوێت، لە کاتێکدا لەسەردەمی پێغەمبەرایەتی محەمەد دا چونکە هەوڵەکان تەنها بۆ بلاوکردنەوەی و مژدە بەخشین و ڕێگا نیشاندان بوو یەک موسڵمان برای موسڵمانی نەکوشتووە.

ئەمەیان خاڵێکی زۆر گرنگ وجەوهەریە، دەبێ هەموو موسڵمانان بەحیزبە سیاسیە ئیسلامیەکانیشەوە هەڵوەستەی لەسەر بکەن، بۆ ئەوەی ڕێگە نەدرێ موسڵمان برای موسڵمان بکوژێ.

کاتێک زیاتر بەناو ئەو خاڵەی سەرەودا قوڵ دەبینەوە، دەبینین لەسایەی بەسیاسەتکردنی ئایین نەک هەر موسڵمان برای موسڵمانی خۆی کوشتووە، بەڵکو بەناو سەرکردەی موسڵمانان واتە خەلیفە، بەتایبەت خەلیفەکانی ئەمەوی و عەباسی هێندە بەناخی سیاسەتدا قووڵ بوونەتەوە بەشێوەیەک ئایینەکەیان تەواو بە قورئانی سیاسەتەکەیان کردووە، وا لە خوارەوە هەوڵدەدەم بە چەند سەرەدێرێک ئەمە روون بکەمەوە.

* لە سەردەمی پێغەمبەردا کە ٢٣ ساڵی خایاند، یەک موسڵمان برای موسڵمانی خۆی نەکوشتووە، کەچی یەکەمین موسڵمان کە بەدەستی برای موسڵمان کوژرابێ، ئەوا (مالی کوڕی نوەیرە)یە کە لەسەردەمی خەلیفە ئەبوبەکری سدیق و بە فەرمانی ئەبو بەکر، خالیدی کوڕی وەلید کوشتوویەتی، هەموو گوناهەکەی مالیک کوڕی نویرەش ئەوەندە بووە گوتی من زەکاتم دەدا بە پێغەمبەر، بەلام نایدەم بە ئەبوبەکر، هەرچەندە برواشم تەواو بە خودا هەیە و پێغەمبەریش محەمەد خۆشەویست و نێردراوی خوایە بۆ موسڵمانان. عومەری کوڕی خەتتاب بە کوشتنی ئەم موسڵمانە زۆر دڵگران بوو، داوای دەستگیرکردن و سزادانی خالیدی کوڕی وەلیدی کرد

بەڵام چونکە ئەبو بەکر پشتگیری لە خالید دەکرد، هیچ سوودی نەبوو!!.

* محەمەد کوڕی ئەبوبەکری سدیق سەرکردایەتی ئەو سووپایەی کرد کە گەمارۆی لەماڵی عوسمانی کوڕی عەفان سێیەم خەلیفەی راشدینیان داو زیکەی (٤٠) چل رۆژ گەمارۆکە بەردەوام بوو، تا ئەنجام خەلیفەی عوسمانیان کوشت و کەواتە خەلیفە عوسمان بەدەستی موسڵمانانەوە کوژرا یا باروونتر بڵێم بەدەستی محەمەدی کوڕی ئەبوبەکری سدیقی یەکەمین خەلیفەی پێغەمبەر بوو کوژرا، لەلایەکی دیکەیشەوە ئەو موسڵمانانە واتە هاوەڵانی محەمەدی کوڕی ئەبوبەکری سدیق نەیانهێشت کەس و کاری عوسمان بچن عوسمان بشارنەوە واتە بینێژن، تەنانەت تەرمی عوسمانی کوڕی عەفان دووشەو لە مەیدانی شەڕمایەوەو نەیانهێشت کەس بینێژێ، تا شەوی سێیەم واتە بۆ شەوی سێیەم ئینجا ناشتیان، ئەویش چ ناشتنێک، رێگەیان نەدا لە گۆڕستانی موسڵمانان بینێژن!! بەڵکو ناچار بردیان لە گۆڕستانی جوولەکەکانیان ناشت!! باشە موسڵمان برای موسڵمان بەو دەردە دەبات؟! ئەگەر ئایینەکەی خۆیان بپارێزن و کاری سیاسەت نەکەن و ئایین بە قوربانی سیاسەتەکەیان نەکەن، ئەمە چ جۆرە ئاییندارییەکە؟

* هەموو شەڕی بەناوبانگی (جەمەل) مان بیستووە و دەیزانین لەوشەڕە گەورەیەدا عەلی کوڕی ئەبو تالیب و عەماری کوڕی یاسر و عەبدوڵڵاو هاوەڵانی (لایەنگرانی) عەلی لەلایەک (لەبەرەیەک) دابوون و هەروەها عائیشەی خێزانی پێغەمبەر و تەلحەو زوبێر و لایەنگرانیان لەلایەکی دیکەدا بوون و شەڕێکی سەختیان بەرامبەر بەیەک بەرپاکرد، بەڵام تا ئێستا نازانم عەلی کوڕی ئەبو تاڵیب لەسەر هەق بوو یا عائیشەی خێزانی پێغەمبەر و تەلحەو زوبێر، لە کاتێکدا تەلحەو زوبێر لەو دە (١٠) کەسەبوو کە مژدەی چوونە بەهەشتی پێدرابوو. کەواتە بێگومان شەڕەکەیان لەسەر ئایین نەبووە و ئایینی هەردوولاش کە لە (١٠) کەسەکەن کەواتە بێ خەوشە، بەڵام لێرە دەپرسین ئەی باشە ئەگەر لەو شەڕە خوێناویەدا عائیشە یا عەلی ، یا ئەوانی دی کە مژدەی چوونە بەهەشتیان پێدرابوو بکوژرابان، کامەیان دەبوو بە بکوژ (قاتل) و کامەشیان بە شەهید؟! باشە ئەگەر پەیڕەوی سیاسەتیان نەکردبایە

ئەو شەڕو کارەساتە یەک لە دوای یەکانە روویاندەدا؟! کەواتە تۆش هەر لەگەڵ مندا دەبیت کە لەوەتەی ئایین بە قوربانی سیاسەت کراوە، گەورەترین زیان بەر ئیسلام کەوتووە.

جێی خۆیەتی لێرەوە لە هەموو ئەو حیزبە ئیسلامی سیاسیانە دەپرسم، هەندێک لە سەحابەکانی پێغەمبەر، وەک ئەبوزەری غەفاری، عەماری کوڕی یاسر، عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود، بۆچی لە سەردەمی خەلیفە عوسماندا ئازارو ئەشکەنجە دراون؟! تۆ بڵێی ئەم سێ موسڵمانەی سەرەوە لە ئایین لایاندابێ؟! ئەی ئەو هەموو جەزرەبەو زیندانیە لە بەرچی بوو، هەر لە بەر ئەوەی گوێڕایەلی فەرمانڕەوایەتی عوسمانی کوڕی عەفان و گوێڕایەلی خزمانی عوسمان نەبوون کە تەواو دەستیان بەسەر دەسەڵاتدا گرتبوو؟!

باشە ئەگەر ئەمە هەڵوێست و رووداوی نێوان کەسایەتیەکانی سەردەمی سەرهەڵدانی یەکەمی ئایینی ئیسلامی بووبێت!! لەگەڵ مژدە هێنەرەکانی ئەو ئایینە... ئایا دەبێت هەڵوێستی ئەوانەی لە خوار ئەوانەوە بوون کە کەم هۆشیارترو کەم ئاگادار ترو.. و..و .. بوون دەبێ چۆن بێت.

* وابزانم کە باسی هەر چوار ئیمامەکە دەکرێ، ئیمامی ئەبو حەنیفە، مالیک، شافیعی و ئیمامی ئەحمەد کوڕی حەنبەلە، مرۆڤی موسڵمان هیچ گومانێکی نامینێ سەبارەت بە موسڵمانێتی ئەو چوار ئیمامە، کە مەزنن، بەڵام کاتێک سەربردەی هەریەک لەو ئیمامانە دەبیستین و دەخوێنینەوە سەرسام دەبین و تەزوو جەستەمان دادەگرێ و زۆر پرسیاری جۆراوجۆری پڕ لە سەرسوڕمان لە ناخماندا لە هزرماندا سەرهەڵدەدەن و وەڵامەکانیش بەشەرمەوە دێنە قسە.

* ئەبو حەنیفە (٨٠ ـ ١٥٠ک) واتە (٥٢) ساڵ لەسەردەمی ئەمەوییەکان و (١٨) ساڵ لەسەردەمی عەباسییەکاندا ژیاوە، لە رەچەڵەکدا فارسەو باپیری خەڵکی کابول بووە، خۆی لە کوفە لە دایکبووەو زۆر سەرقاڵی کاری ئایینی بووە، تا بووەتە دامەزرێنەری مەزهەبی حەنەفی، خەلیفە ئەبوجەعفەری مەنسور، ئەبو حەنیفەی خستە زیندانەوەو بە قامچی هەێندەی لێدەدەن تا برین لە جەستەی دەپەرێتەوە بۆ کەللەسەری، ئیتر

خەلیفە ئەبو جەعفەری مەنسور داوای لێدەکات کە ئەگەر بێت و ببێتە دادوەر (قاضی) بۆ خزمەتی سولتانی ئەوا لەبەرامبەر ئەوە لە زیندان ئازادی دەکات، بەلام ئەبو حەنیفە ئەم داوایەی خەلیفەی بەتوندی رەت دەکاتەوەو دەلێت چۆن خۆم تووشی ئەو رۆژە رەشە دەکەم.. بۆیە ئەبو جەعفەری مەنسور جارێکی دیکە لە زیندانی پڕ لە ئازارو تاری دەپەستێتەوەو تا کاتێک لە زیندان هێنایانە دەر لە دوا ساتەکانی ژیاندا بوو، سەرباری لێدان و کوتانەکەیشی هەندێک ژەهریان بۆی تێکەڵ بە خواردن کردبوو تا وردە وردە هۆشی نەمێنێ و نەتوانێ بەسەرهاتی زیندانی خۆی بۆ کەس بگێرێتەوە، هەر ئەم ژەهرە و ئازاردانەش بوو کە کۆتایی بە ژیانی هێنا.

* ئیمامی شافیعی (١٥٠ ـ ٢٠٤ک) لەنەوەی پێغەمبەرە، واتە ناوی ئەبو عەبدوڵلا محەمەد کوڕی ئیدریس کوڕی عەباسی کوڕی عوسمانی شافیع سافیعیە لە کوڕی موتەلیب کوڕی عەبدولمەناف بووە، لە غەزە لەدایکبووە، وە نەبێ غەزەنیشتمانی باوکی بووبێ، بەڵکو هەر ئەوەندەیە باوکی پێشتر بۆ غەزە کۆچی کردووە و لەوێ کۆچی دوایی کردووە، هەرچەندە شافیعی خۆی بە قوتابیەکی ئیمامی مالیک دادەنا، چونکە لە قوتابیانی قوتابخانەکەی ئیمامی مالیک بوو، بەلام دواتر مەزهەبێکی سەربەخۆی بەناوی مەزهەبی شافیعی دامەزراند..

کەسێکی وەک (فتیان) زۆر دژایەتی شافیعی دەکرد، تەنانەت کا گەیشتە ئەوەی سەرو ریش و سمێڵی شافیعییان تاشی و سواری حوشتریان کردو شار بەدەریان کرد. تا لە بەردەمییەوە بانگکەرێک هاواری دەکرد «ئەمە لە ئاکامی سووکایەتی کردنە بە بنەماڵەی پێغەمبەری خودا» لایەنگرانی (فتیان) دەستیان بەلێدانی شافیعی کرد تا لەناو خەلتانی خوێن سووریان کردو بەبێ هۆشی کەوتە سەرزەوی تا مرد ئەم بەسەرهاتە پڕ کارەساتە لەسەردەمی خەلیفە مەئموون بوو!! دیارە بەسەرهاتی دوو ئیمامەکەی تریش کە ئیمامی مالیک و ئیمامی حەنبەلییە، هەمان ئازارو ئەشکەنجەیان پێکراوە کە هیچی لە ئیمامی حەنەفی و شافیعی کەمتر نییە کەواتە ئێستا هەر موسڵمانێک مافی ئەوەی هەیەو پێویستیشە بپرسێ، باشە ئەو چوار

ئیمامە حەنەفی و شافیعی حەنبەلی و مالیکی بۆچی بەو دەردە بردران؟! ئایا چ گوناهێکیان دەرهەق بە ئایینی ئیسلام کردبوو یاخود کەمو کورتیەک لە ئایینەکەیاندا هەبوو چاکیان نەکردبێتەوە؟! باشە خەلیفە مەنسوور و مەئمون موعتەسەم لەبەرچی ئازاری ئەو چوار ئیمامەیان دەدا.. تۆ بلێی لەسەر ئایین بووبێ؟! ئەمەیان هیچ لۆجیک و پێوەرێک و هیچ عەقڵێک قبوڵی ئەوە ناکات کە جورئەت بە خۆی بدات و بڵێت لەسەر ئایین بووە، کەواتە مەسەلەکە تەنها سیاسەت بووە، کە ئاینیش بەسیاسەت دەکرێ، ئەوا راستەوخۆ ئایین رووە راستەقینەکەی خۆی ون دەکات، بەمەش رێبازی قورئان و رێبازی پێغەمبەر ون دەکرێن و دەشێوێنرێن و زیانی گەورەشیان بەردەکەوێ.

کەواتە تۆش لەگەڵ مندا دەبیت کە ئەگەر ئایین بەسیاسەت نەکرابوایە، ئەو هەموو شەڕو خوێن رشتن و بلاوبوونەوەی پەتای توندو تیژی و تۆقاندنە (ارهاب) سەری هەڵنەدەدا، چونکە ئەو هەموو کوشتن و دوژمنکاری و خوێن رشتنەی نێوان موسڵمانان (بەتایبەتی خەلیفەو سەرکردەکان) نەلەسەر قورئان بووە نەلەسەر سوونەتەکانی پێغەمبەر بووە، بەڵکو تەنها لەسەر کارە دنیاییەکان و لەسەر کورسی دەستەلات و بەرژەوەندییەکان بووە و هیچی دیکە.

دیارە باڵە ئیسلامیە سیاسیەکان لە کوردستاندا وەک خەڵکێکی زۆریش لە خەڵک وایدەبینن کە حزبی ئیسلامی سیاسی لە کوردستاندا هەیە میانڕەو وەک خۆیان پروپاگەندەی بۆ دەکەن وەک یەکگرتووی ئیسلامی، هەشیانە توندڕەو وەک پشتیوانانی ئیسلام و .. هتد بێگومان کە باس لە یەکگرتووی ئیسلامی دەکرێت، تۆ راستەوخۆ ئیخوان موسلمینت دێتەوە یاد، چ ئیخوان موسلمینی میسر کە حەسەن بەنا سەرکردەو رابەری بوو، چ ئیخوان موسلمینی عێراق کە سەواف لە دامەزرێنەرو رابەرانی بوو لەم دواییەش شۆڤینیەکی وەک ئوسامە تکریتی عێراق رابەری بوو، کە تا سەر ئێسقانیان خیانەتیان لێ دەبارێ.

دیارە نامەوێ لێرە بەدرێژی بچمە سەر کارە توندو تیژو کارە نا

نیشتمانی و کارە کرێگرتەکانی ئیخوان موسلمین لە میسر و هەروەها لە عێراقیش، چونکە تەنها ئەمە هەڵگری کتێبێکی چەند بەرگییە (مجلدات)ە.

بەڵام مشتێک نموونەی خەرواریکەو زۆر بەکورتی دەڵێم وەرگرتنی کۆمەکی دارایی لە دەزگایەکی وەک کۆمپانیای کەناڵی سویسی ئینگلیزی بوو بۆ ئیخوان، هەروەها لە کاتێکدا بزاڤی نیشتمانی لە میسر هەنگاوی زۆر مەزنی دەناو چووبووە قۆناغێکی بەرزو پێشکەوتووەوە دژ بە بەریتانیا، کەچی ئیخوان نەک هەر لەگەڵ ئەو بزاڤە میللییە نەبوون بەڵکو رایانگەیاند کە بەشداری هیچ چالاکیەک ناکەن کە دژی بەرژەوەندییەکانی ئینگلیز بێت، بۆ دڵنیاکردنی بەریتانیاش لەم هەڵویستەیان خۆپیشاندانێکی گەورەیان لەبەردەم کۆشکی ـ عابدین ـ سازکردو بێ شەرمانە ئاشکرایان کرد کە بەپێی دەستووری خوداو سوننەتی پێغەمبەر بەیعەت بە ـ فاروق ـ پاشای میسر دەدەن!!!

لەسەردەمی حکومەتی ئیسماعیل سدقی جەللادو خوێنڕێژیشدا ئیخوان زۆر داکۆکی گەرمی لە سیاسەتە چەوت و دژ بەهێزە دیموکراتخوازەکانی میسر دەکرد و تەنانەت داکۆکی لە پەیمانی (سیدقی- پیڤن) بەشێوەیەک دەکرد کە بە پەیمانی (حودەیبیە)یان ناوبرد!!! تەنانەت سدقی جەللادیشیان بە پەیامبەر ناو زەدکرد، لەوەش شەرمەزارتر رابەری ئیخوان لە سەرداوای سدقی خوێنرێژ سواری ئۆتۆمبێلە سەربەتاڵەکەی سەلیم زەکی پاشای یاریدەدەری حکومەت بوو بۆ هێمنکردنەوەی جەماوەری کلّپە سەندووی خۆپیشاندەر، بۆ راستی ئەم قسانە ئێستاش وێنەکانی لە رۆژنامەکانی ئەوکاتدا هەرماوە.

دیارە ئەگەر باسی یارمەتی و کۆمەکی دارایی ئینگلیز بکەین بۆ ئیخوان، ئەوا هێندە زۆرە هەر لە بن نایە، تەنها لقی المنە سورەی ئیخوان ساڵانە (١٥٠) هەزار جونەی وەرگرتووە، خودی حەسەن بەنا لەسەفارەتخانەی بەریتانیا تەنها لە ساڵی ١٩٤٠ چل هەزار دۆلار و ئۆتۆمبێلێکی زۆرباشی وەرگرتووەو ـ هتد.

بە کورتی ئیخوان لەگەڵ هەموو پادشاکانی میسر زۆر باش بوو فاروق

شا، سدقی، ماهر پاشا،... هتد کاری تیرۆری و تۆقاندنیشیان ئەنجامداوە، هەر بچووکترین نموونە (٩) نۆ جار هەوڵی تیرۆرکردنی جەمال عەبدولناسریان دا تیرۆرکردنی ئەنوەر ئەلساداتیش هەر ئەوان بوون، هەروەها تەقاندنەوەی میوانخانەی جۆرج پاشا لە ئیسماعیلیەو ئاگر تێبەردانی دەیان ماڵی جوولەکە لە ساڵی ١٩٤٨ و چەند تەقینەوەی دی کەلێرە ماوەی باسکردنی هەموویان نییە.

بەڵام خاڵێکی گرنگ هەیە نابێ لە بیرمان بچێ لە میسر تا سەر بەخۆ بوونی لە ١٩٥٢/٧/٢٣ ئیخوان یارمەتیدەری رژێمە پاشایەکان بوو، کەچی کە سەربەخۆیی وەرگرت کەوتە سەنگەری دوژمنایەتی و پیلانگێران لە دژی حکومەتی کۆماری. جێگای گوتنە رۆشنفکرانی وەکو سەلامە موسا و عەبدولرەحمان بەدەوی و تەها حوسێن لەلایەن ئیخوانەوە ئیعلانی شەڕیان بۆ دەرچوو بوو.

ئیخوان لە عێراقیشدا هەتا رژێمی پادشایی هەبوو هیچ گرفتێکیان نەبوو، داکۆکیشیان لە رژێمی پادشایی لە عێراقدا دەکرد، بەڵام کە لە ١٩٥٨/٧/١٤ بوو بە کۆماری ئیتر بە پێشڕەوایەتی سەواف کەوتنە ناکۆکی و ئاژاوە نانەوە تاوای لێهات پەنای بردە بەر سوریاو عێراقی بەجێ هێشت و لە سوریاش نامەیەکی درێژی بۆ جەماڵ عەبدولناسر نووسی کە بەگەرمی داوای لێکردبوو دوژمنایەتی رژێمی کۆماری عێراق بکات ولێنەگەڕێ ئەو حکومەتە بەردەوام بێ!!! بەڵام ناسر هەرگوێشی پێ نەدا!!! دیارە کرێگرتەیی و سیخوڕی ئیخوان لە عێراقدا هەم بۆ رژێمی پاشایەتی بەغداو هەم بۆ ئیخوانی میسر زۆر زەق و بەرچاوە، دەستگیرکردنی مامۆستا (عەبدوڵڵا زێباری) و (حوسێن رەشوانی) نموونەی زۆر زەقی ئەو کارە سیخوریيانەی ئیخوانن لە عێراقدا.

سەوافی سیخوڕ و ئەلقە لە گوێی رژێمە یەک لە دوای یەکە پاشایەکانی عێراق، بێ شەرمانە دەیوت (یاسین ئەلهاشمی) بسماركی عەرەبەو سەرکردەی باڵی نەتەوەیی میانڕەوی عەرەبییە.

یەکگرتووی ئیسلامی

راستە یەکگرتووی ئیسلامی لە ٦ شوباتی ساڵی ١٩٩٤ دامەزرا، بەڵام یەکگرتوو هەر ئەو ئیخوان موسلمینە بوو کە پێشتر لە عێراق و کوردستاندا هەبوون بەتایبەتی هەر لە شەستەکانەوە تەواوی پارێزگاکانی کوردستانیان گرتبووەوە، ئەوانەیش کە دەچوونە ریزی ئیخوانەوە تاڕادەیەک خاوەن پایەیەکی ئایینی بوون یان لە بنەماڵەیەکی ئاینپەروەر بوون، بەڵام لە رووی دەسەڵاتی سیاسیەوە بێ بەش کرابوون، بۆیە دەیانویست سەرەڕای پێگە ئایینیەکەیان (کە پێگەیەکی کۆمەڵایەتیش بوو) هاوکات پێگەیەکی سیاسیشیان هەبێت وبەشداری لە حوکمڕانی وڵاتەکەیان بکەن.

بەڵام لە دوای راپەڕینەوە (دوای ١٩٩١) ئیسلامی سیاسی لە کوردستاندا وەک هێزێکی ئایینی لە مزگەوت و تەکیە و خانەقاکانەوە سەری هەڵنەدا، بەڵکو لە قوتابخانە و زانکۆکانەوە چاوگەیان گرتووەو رێچکەیان بەستووەو پاشان بەرەو مزگەوت گەڕانەوە.. ئەمەیان خاڵێکە هەڵوەستەیەکی باشی دەوێ.

یەکگرتووی ئیسلامی خۆی پڕوپاگەندە بۆ خۆی دەکات کە گوایە میانڕەوە، دەنا هیچ میانڕەوییەکی پێوەدیار نییە، چونکە ئەگەر لەرۆژگاری ئەمڕۆشماندا تیرۆری قەتڵ و عامکردنی بۆ نەچوو بێتە سەر یا نەیکا، ئەوا بەردەوام تیرۆری فیکر دەکات هەڵبەت تیرۆری فیکریش لە هەموو جۆرە تیرۆرەکانی دی ترسناکترە، چونکە ئەنجامەکەی جیهانێکی پڕ لە کوێرەوەرییە.

یەکگرتووی ئیسلامی، زۆر باوەڕیان بە حەسەن تورابی و یوسف قەرزاوی هەیە، لەکاتێکدا تورابی زۆر بڕوای بەکاری ئینقلابی عەسکەری هەیە، بەهۆی کەناڵی جەزیرەشەوە بیرو بۆ چوونە گەندەڵەکەی قەرزاوی دەزانین کە چۆن هەوڵدەدا هەموو نەتەوەکان تەنها بۆ ئەوە موسڵمان بکات، بۆ ئەوەی لەژێر باڵادەستی ئوممەی عەرەبی و زمانەکەیدا بتوێنەوە.

یەکگرتووی ئیسلامی لەسەردەمی بەعسدا لەناو ئیخوان دابوون، بەڵام هیچ گرفت و کێشەیەکیان لەگەڵ رژێمی بەعسی نەبوو، تەنانەت کەسێکی

وەکو مەلا (عوسمان عەبدولعەزیز) کە ماوەیەک بەسەرکردەو رابەری خۆیان دەزانی، کەچی کە مەلا عوسمان دژی تەبعیس و تەهجیر و تەعریب بوو بڕیاری خەباتی چەکداری لە دژی بەعسدا، ئیتر ئیخوان زۆر پوختە لە رابەرایەتی لایانداو سەرکردایەتیەکی دیکەیان دانا، چونکە ئیخوانی عێراق و مەکتەبی ئیرشادی میسری رازی نەبوون ئیخوانی کوردستان دژی رژێمی بەغدا خەباتی چەکداری رابگەیەنن. ئیخوان لەبلاوکراوە جۆراو جۆرەکانیاندا زۆر بەبەژن و باڵای حەسەن بەناو سەید قوتب و ئەبو لئەعلا ئەلمەودودی... هتد هەڵدەدەن، لەکاتێکدا ئەوانە توندڕەو بوون نەک میانڕەو، کۆنە پەرست بوون نەک پێشڕەو.

یەکگرتووی ئیسلامی (١٠) دەساڵە بەرەسمی خۆی راگەیاندووە و بەرنامەی کاری سیاسی خۆی دەکات، کەچی تا ئێستا بە هەموو حیزبە ئیسلامیە سیاسیەکانی دیکەوە لە کوردستاندا هیچ پرۆژەیەکیان بۆ کورد پێ نەبووە، لە جیاتی ئەوەی ئەو هەموو حیزبە ئیسلامیە سیاسیە «یەکگرتوو لە سەرووی هەموویانەوە» پرۆژەی هاوسەردەمانەیان دەربارەی ژنهێنان، ئابووری، گرفتی هەمە جۆری لاوان، کۆچ، چاکسازی کۆمەڵایەتی، کێشەی ژن... هتد هەبێت، کەچی لەجیاتی ئەم چارەسەرییانە، زۆر هەوڵدەدەن لاوەکان ریش بەردەنەوە، کچەکان جوبە لە بەر بکەن و روویان داپۆشن و کەس نەیانبینێ!، لە قوتابخانەکاندا لە زانکۆکاندا کچ و کوڕ لەیەکدی دابڕن خوێندنگای کوڕان بەتەنیا هی کچان بەتەنیا بێ.

یەکگرتووی ئیسلامی کاتێک لە برەودابوو، وەک ئەم یەک دووساڵە لە دابەزین نەبوو، بڕیاریدا مۆسیقا حەلال بکات و جگەرە حەرام بکات، نووسراوی رەسمی لەلایەن خودی ئەمیندارەوە ئیسنادی کردبووە سەر راو فتواکانی یوسف قەرزاوی.

یەکگرتووی ئیسلامی کە هەمیشە باس لە پەیڕەوکردنی شورا دەکات، کەچی لە مێژووی دەسەڵاتی ئیسلامیدا شورا پەیڕەو نەکراوە، هەر بۆ نموونە ئەبو بەکری سدیق دژ بە ئیرادەی بنەماڵەی بەنی هاشم راوەستاو نەک هەرپرس و رای پێ نەکردن بەڵکو بەچاوی سووکردنەوەو هەڕەشەو گوڕەشە

بەیعەتی لە عەلی وەرگرت، خۆ لەگەڵ (ئەنسارەکان) خراپتر بوو، تەنانەت سەعدی کوڕی عوبادە تامردیش بەیعەتی پێ نەکرد. کە ئەبو بەکریش بوو بە خەلیفە و دەسەڵاتی وەرگرت شەڕی لە دژی چەند تیرەو خێڵێکی عەرەب کردو بە قسەی (عومەری کوڕی خەتاب) ی نەکرد، عومەریش سەبارەت بە هێرشەکەی بۆ سەرشام و شەڕی دژ بە رۆم بەقسەی (عەلی و تەلحە)ی نەکردو.. هتد ئەمە سەرباری ئەوەی نە قورئان و نەحدیث باسی ئەوەیان نەکردووە کە شورا بە چ شێوەیەک پەیڕەو بکرێ؟!

بوونی یەکگرتوی ئیسلامی هەڕەشەیەکی راستەوخۆیە بۆ سەر کوردو کێشە نەتەوەییەکەی نموونەی حاشا هەڵنەگریشمان بۆ راستی ئەم قسەیەمان هەیە، ئەوەتا لە بڵاوکراوەی ناوخۆی (.هوشیاری) کە تەنها کادیرانی یەکگرتوو دەیبینن نەک هەموو ئەندامان (وابزانم لە بەرپرسی کەرت زیاتر نایەتە خوارەوە) لە ژمارە (٨) ی نیسانی ١٩٩٦ یدا نووسیویەتی (یەکێکی تر لە هۆکارەکانی تەنگ پێهەڵچنین و گێچەڵ دروستکردنی هەردوو حیزبە زلهێزەکە بۆ یەکگرتوو رەنگە لەم کاتەدا، هۆی فشارەکە ئەوە بێت ئەگەری گۆڕان لە عێراقدا هەبێت و بترسن لەوەی کە ئێمە بوعدێکی عێراقیمان هەیە و زیاتر سوودی لێ دەبینین و دەبێتە خاڵێکی تری هێز بۆ ئێمە و ناوچەی هەڵسوڕان و چالاکیمان فراوان دەبێت). کەواتە جگە لەوەی ئەمڕۆ بزاڤی ئیسلامی عەرەبی خۆی بە نوێنەری نەتەوەی باڵا دەست دادەنێت، ئەوەتا رێکخراو و هێزە ئیسلامیە کوردییەکانیش خۆیان بەلاباڵی نەتەوە باڵا دەستەکە دەزانن.

یەکگرتووی ئیسلامی لە رووە رووکەش و ئاشکراکەی خۆی بە میانڕەو دادەنێ بۆ ئەوەی بتوانێ بەبێ هیچ تەنگانەیەک گەشە بکات و بەهێزبێت، بەڵام لە بنەڕەتدا لەناخەوە یەکگرتوو هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ باڵە توندڕەوەکانی بزاڤی ئیسلامی سیاسی نییە، هەر بۆ نموونە حەسەن بەناو سید قوتب دوورابەری ئیسلامی سیاسین و کاری توندڕەوی تا دەگاتە تیرۆریشیان فەرمان پێداوە، بڕوانە هەمان ژمارەی هۆشیاری کە دەڵێت (لەبیرمان نەچێت یەکگرتوو دەنگدانەوەی زەنگی کاروانی شەهیدانی سەربەرز بەنناو سەیید و

ناسری سوبحانییە ل١٤) کەچی یەکگرتوو هەربەشەرمەوەش بێزی نایە باسی سەرکردەی ئیسلامی سیاسی میانڕەوی وەکو جەمال لەدینی ئەفغانی و کەواکبی و عەبدە بکات. هەر بۆ زیاتر نیشاندانی ئەو راستیانەی کە یەکگرتوو خەڵک بۆ کاری جیهادو تیرۆری هاندەدات، با لەم چەند نموونانەی خوارەوە وردبینەوە بڵاوکراوەی هوشیاری ژ ١١ پایزی ١٩٩٧ نووسیویەتی (داوامان لە تەواوی ئەندامان و لایەنگرانی یەکگرتوومانە کەرەچاوی ئەمە بکەن، ئەوەی کە لەم پێناوەدا ژیان بەخودای خۆی دەبەخشێ و پلەی شەهادەت بەنسیبی دەبێت، ئەوا خوای میهرەبان خۆی هەڵی بژاردووە و بۆ لای خۆی پێی خۆشە بیباتەوە) هەروەها لە ژ١٠ی هاوینی ١٩٩٧ لە زمانی مەلا سەلاح هەورامی رابەریانەوە نووسراوە (ئێمە نەهاتووین سەلامەت بین، هاتووین باوەرمان سەلامەت بێت، (٢٥)، ئێستا تۆش لەگەڵ مندا دەڵێیت هەموو ئەم نموونانەی یەکگرتوو بڵاوی کردۆتەوە بۆ کادیرانی خۆی، هانیان دەدات خۆیان بەخت بکەن بۆ باوەڕی سیاسیان، واتە ئاژاوە بنێنەوە، ئارامی لە باربەرن، گیانی هاوکاری تێکبدەن، ئایینی ئیسلام کە لێبوردەییە، ئەوان شمشێر بەکار دەهێنن..هتد.

یەکگرتووی ئیسلامی لە ماوەی ئەو چەندین ساڵەی خۆی راگەیاندووە کە (١٠) ساڵی رەبەقە، پێشتریش بەناوی ئیخوانەوە یارمەتی و کۆمەکیەکی لە ژمار نەهاتووی وەرگرتووە، گوایا بۆ خەڵکی داماوە!!! هەر بۆ نموونە لە سەرەتای ساڵی ١٩٩٢ تاکۆتایی ساڵی ١٩٩٤ تەنها دەزگای (اغاثە) (١,٧٧٥٤٨٠) دیناری بەناوی مەنکوبینەوە (داماو، کۆست کەوتوو) خەرج کردووە، ئەمەش تەنها بۆ ئەندام و لایەنگرانی خۆی بووە، هەروەها لەوماوەیەدا هاوکات (٦٢،٧٥٧٠٠٠) دیناری بە ناوی دابەشکردنی خواردەمەنی خەرج کردووە، کە بڕواناکەم لەغەیری حیزبەکەی خۆیان یەک هەژارو نەدار کەوچکە چایەک خواردنی بەر کەوتبێ..

یەکگرتووی ئیسلامی سەرەتا لەسەر حسابی بزووتنەوەی ئیسلامی و دواتریش لەسەر حسابی شەڕی ناوخۆ خۆی قەڵەو کرد، چونکە کە خۆی راگەیاند لە ١٩٩٤/٢/٦ تازە شەڕی بزووتنەوەو یەکێتی بەکۆتا هاتبوو،

بەڵام بزووتنەوە لەوپەڕی پەرتەوازەیی دابوو، هەر سێ(٣) مانگیشی خایاند بەداخەوە شەڕی ناوخۆ داگیرسا، ئیتر یەکگرتوو ئەو هەڵە زێڕینەی بۆ خۆی قۆستەوە!!! بەڵام لەوەتەی کوردستان ئارامە، دەبینین یەکگرتوو لە داکشان و لەلاوازبووندایە.

لە کۆتاییدا خاڵێکی گرنگ هەیە بە پێویستی دەزانم سەرکردایەتی کوردی لێی بکۆڵێتەوەو ئیجرائاتی یاسایی بۆ دەربکات ئەویش ئەوەیە، ترسی راستەوخۆی ئیسلامی سیاسی لەو کاتەوە زرنگایەوە کە (جەمال عیرفان) یان لە سلێمانی تیرۆر کردو لە هەشتاکانیش لەسەر نامیلکەیەک (عەبدولخالیق مەعروف) تیرۆرکرا، ئیتر تیرۆر لە دوای تیرۆر سووتانی کتێبخانە (وەک کتێبخانەی هەنگاو) و تەقاندنەوەی ئارایشگاو .. پەرەی سەند تا کارگەیشتە ئەوەی فرەنسۆ هەریری شەهید بکەن و مەرگە ساتی خێلی حەمە دروست بکەن و دواجاریش کارەساتی (یەک)ی شوبات یان کرد. بەداخەوە تا ئەمڕۆش دوای ئەو هەموو کارەساتە بەرنامەیەکی روون و زانیستیانەمان نییە بەرامبەریان، بۆیە دەبینین خەڵک بەرەو نائومێدبوون دەڕوا، بەشێوەیەک تێکەڵییەکی هێندە ئاڵۆزیان بۆ خۆیان و ئایین کردووە، وای لێهاتووە تەنانەت رۆشنبیرانیش نەتوانن بە راشکاوی گفتوگۆیەکی سەردەمانە لەم بارەیەوە بکات، بۆیە پێویستە تا زووە ماهیەتی یەکگرتووی ئیسلامی لەلایەن رۆشنفکرانەوە ئاشکرا بکرێت و چەندین توێژینەوەی زانستیانەی دەرهەق بکرێ، ئینجا دەسەڵاتی کوردیش بەشێوەیەکی نوێ بڕوانێتە ئەو حیزبە ئیسلامیانە، کە بۆچی ناوی ئیسلامیان لە خۆ ناوە؟ بۆچی باسی جیهاد دەکەن، جیهاد بەلای ئەو حیزبە بەناو ئیسلامیانە واتای چییە؟ ئاخرحزبێکی وەکو حزبوڵڵای لوبنانی خەڵکی فەلە (مسیح)ی تێدا بووە، ئەی ئیسلامییەتەکەیان یانی چی؟ لەراستیدا ئەمڕۆ نەگەلی کورد و کوردستان پێویستیان بەو جۆرە حیزبانەیە، نە رۆژی ئەوەش ماوە ئەوانە ئیسلامێتی لەناو کۆمەڵگایەکی موسڵماندا پاوان بکەن، کە ئەمە مەترسی و زیانی بۆ سەر ئایینەکەش هەیە، بۆیە ئێستا وەکو هەنگاوی یەکەم پێویستە ئەو حیزبە ئیسلامیانە وشەی ئیسلام هەڵگرن، هەروەکو چۆن لە تونس (حرکە

الاتجاه الاسلامی) گۆڕدرا بۆ (حرکە النهضە) و هەروەها لە رۆژهەڵاتی جەزائیریش (الجماعە الاسلامیە)کرا بە (حرکە النهضە) لە ساڵی ١٩٩٦ یشدا (حرکە المجتمع الاسلامی) کرایە (حرکە مجتمع السلم) لەساڵی ١٩٩٨ (الجماعە الاسلامیە) لە لوبنان گۆڕا بۆ (الاصلاح).

هەردوو باڵی ئیخوان موسلمینی ئوردن کە (جبهە العمل الاسلامی) و (المقاومە الاسلامیە)ی فەلەستینی لێ دروستبوو بوو، وەرچەرخان و حزبی (الخلاص الوطنی) لێهاتە کایەوە....هتد.

ئەوانە هەموو لەلایەکی دیکەیشەوە، سەرکردایەتی یەکگرتوو پێکهاتەکەیان زیاتر خەڵکی ناوچەی هەورامانن و هاتوون لێرە ئەم بارودۆخەیان دروستکردووە، واتە خەڵکی شار بەوان نامۆن و ئەگەر ئەو هەموو کۆمەکی دەرەکییەی ئیخوان موسلمینی عەرەبی نەبێت، نەیاندەتوانی لەناو شارەکان خەڵک دروستبکەن، بەتایبەتی کە مێژوویەکی رەشیشیان هەیە لە عێراق و کوردستاندا.

ئاخر لەو هەموو ئەنفال و کیمیاباران و کارەساتی هەڵەبجەیە، خۆ نوققەیان لێوە نەدەهات کەچی لەسایەی تێکۆشان و قوربانیدانی کوردانەوە، ئەوەتا سەلاح هەورامی سکرتێری یەکگرتوو لە ژمارە ٨ی بڵاوکراوەی هوشیاری لە ١٩٩٦/٤/١٠ دا هێرش دەکاتە سەر هەردوو حیزبە سەرەکیەکەی کوردستان و پێیان دەڵێت (شەمشەمە ئاسا دژایەتی رۆشنایی چرایەتیمان دەکەن). بەڵام تا ئێستا لە گوڵ کاڵتریان بە ئوسامە بن لادن نەوتووە کە بۆتە مەڵبەندی تیرۆر لە هەموو جیهاندا. یەکگرتوو (١٠٠)ساڵی دیکەش کاربکات، رێکخستنی القاعدە بارەگاکانیان ناتەقێننەوە.

دەروازەیەک بۆ چوونە ناو دروستکردنی بڕیاری سیاسیی

لێکۆڵینەوە لە دارشتن و دروستکردنی بڕیاری سیاسی، لەم دواییەدا شێوەیەکی بەرفراوان و پڕ بایەخ و گرنگی زۆری لەنێو لێکۆڵینەوەکانی زانستی سیاسەتدا وەرگرتووە.

لێکۆڵینەوە لە پرۆسەی دروستکردنی بڕیاری سیاسیی، شێوەی دەروازەیەکی سەرەکی بۆ تێگەیشتن لە سروشتی سیستەمی سیاسی لە ولاتانی دونیا بەخۆوە گرتووە، نەخاسمە لە ولاتانی جیهانی سێیەم. ڕێبازی شیکردنەوەی پرۆسەی دروستکردنی بڕیاری سیاسی لە دەوروبەری دوو تێڕوانینی بنەڕەتیدا دەخولێتەوە.

یەکەمیان: تێڕوانینێکی بابەتیانەیە، ئەم تێڕوانینە پرۆسەی دروستکردنی بڕیارەکە لە گۆشەنیگای تێگەیشتنی لایەنە مەوزوعیەتەکەوە، شی دەکاتەوە، کە بە چوار دەوری بڕیارەکە یاخود هەوڵدان بۆ شیکردنەوەی بونیادنانی دروستکردنی بڕیارەکەیە لە ڕێگای هەلومەرجی کۆمەڵگەکەوە کە خاوەنی بڕیارەکەیە.

دووەمیان: تێڕوانینی سەرکردایەتی سیاسیی فەرمانڕەوایە، کە ئەمەشیان لە روانگەی گۆشەنیگای ژینگەی دەروونی سەرکردایەتییە سیاسییە

فەرمانڕەوایەکەوەیە، کە لە کەسی سەرۆک دەوڵەتدا گرد بۆتەوە، لەویەوەش بۆ چەند کەسێکی کەمی هەڵبژاردە، کە لەدەوروبەری سەرۆک دەوڵەتەکە دان، درێژ بۆتەوە. واتە هەوڵدانی شیکردنەوەی پرۆسەی دروستکردنی بڕیارەکە لە ڕێگای شیکردنەوەی تێڕوانینی سەرۆکی دەوڵەتەکەوە بۆ واقیعی کۆمەڵگەکە، واتە خوێندنەوەیەکی زاتی سەرۆکە بۆ ئەو واقیعە(١).

لە هەموو ولاتێکدا کە باس لە بڕیاری سیاسی دەکرێت، واتە باسی هەڵوێستی دەوڵەت بەرامبەر هەموو کێشەو گرفتێکی ناوەکی و دەرەکی دەکرێت، جا چ هەڕەشە لە ئەمنی قەومی و ئەمنی دەوڵەت و بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت و نەتەوەکە بکەن، چ هەڵوێستی دەوڵەت بۆ قوولکردنەوەو فراوانکردنی گیانی بەرەیی و هاوپەیمانی و زێدەکردنی بەرژەوەندییەکانی نەتەوەو دەوڵەتەکە بێ.

لە ڕژێمە نادیموکراتەکاندا، لەژێر هەر ناونیشانێکی وەک رابەری جەماوەری، یا ئایینی، یا دیکتاتۆر، یا هەر ناوێکی تردابێت، بە کۆتایی پێهێنەری مەسەلەکان دادەنرێت، بە تایبەت لە بوارە چارەنووسسازەکانی وەک سیاسەتی دەرەوەو هێزی بەرگری و ... تاد، بڕیاری یەکەم و کۆتایی هەر لەدەستی سەرۆکدا دەبێت، بەڵام رەنگە لە بواری کشتوکاڵ و پیشەسازی و ... هتد، دەسەلاتی بڕیاردان بخاتە بەردەمی دامودەزگا رووکەش و پۆلە سەرکردەکەی دەوروبەری خۆیەوە(٢).

ئەمە پێچەوانەی ئەو ولاتانەیە کە ڕژێمێکی دیموکراتی تیایاندا بەڕێوەدەچێت، چونکە لە سیستەمە دیموکراتییەکاندا، چەند دەزگایەک بەشداری لە بڕیارداندا دەکەن، لەوێ پرۆسەی دارشتنی بڕیار بە چەند کەناڵێکی جیاجیا ڕەت دەبێت، بە جۆرێک کە لوتکەی هەرەم بە تەنها ناتوانێت هیچ بڕیارێک دەربکات، چونکە ئەمە خودی ڕژێمی دیموکرات بە لەناوچوون دەدا، بەڵام دیسان ئەوە بەو مانایە نییە کە لەو ڕژێمانەدا سەرکردە جگە لە راگەیاندنی بڕیار هیچ نەخشێکی تری نابێت، جاکسۆن دەیوت: خۆم وا راهێناوە ڕێز بۆ بۆچوونی خەڵکانی تر دابنێم، بەڵام لە ئەوەل و ئاخیردا هەر خۆم بەرپرسیاری بڕیاردانم (٣).

ولآتانی جیهانی سێیەم کۆمەڵێک سیفاتی هاوبەشیان هەیە، گرنگترینیان دیاردەی تەرکیزی دەسەڵات و (مرکزە) کردنیەتی لە کەسی سەرۆک دەوڵەتدا، یا توێژێکی کەمی دیاریکراو کە لە دەوروبەری سەرۆکی دەوڵەتدان و لەو چوارچێوە تەسکە ناچێتە دەرەوە(٤).

بوونی دەستاو دەستکردن و وەرسوڕاندنی دەسەڵات، لە جیهانی سێیەمدا نەک هەر پێڕەوو پیادە ناکرێ، بەڵکو گواستنەوەی دەسەڵات تەنها لە حاڵەتی مردنی سەرۆک دەوڵەت یا کوشتنی سەرۆک دەوڵەتەکە یاخود هەڵسان بە کودەتایەکی سەربازی یا شۆڕشێک لە بەرامبەریدا دروست دەبێت، هەر بۆیەشە جیهانی سێیەم بە گشتی دیاردەی نا ئارامی سیاسی بەخۆوە گرتووەو هەڵبژاردنیش تەنها پرۆسەیەکی ڕووکەشانەیە بۆ پاساو هێنانەوە بۆ خۆی، واتە بۆ خودی سەرۆک، هەر بۆیەشە دیاردەی کودەتاو شۆڕش و کوشتن و کوشتنکاری بووەتە پرۆسەیەکی بەردەوام، بەم شێوەیە بڕیاری سیاسیش لە ڕەوشێکی ناجێگیرو نائارامدا دروست نابێت و ڕەنگدانەوەیەکی ڕاستەوخۆی بارودۆخەکە دەبێت.

ولآتانی تازە گەشەسەندوو بە یەکێک لەو دوو قۆناغە لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی و ئابووری سیاسی تێپەر دەبن یەکەمیان تەقلیدی و دووهەمیان ئینتیقالییە. لە هەردوو قۆناغەکەشدا، دەسەڵاتی دروستکردنی بڕیار بۆ تاکە کەسی سەرکردە دەگەڕێتەوە. ڕەنگە ئەو کەسەش لە میراتەوە بۆی مابێتەوە وەک ئەوەی میر یاشێخ بووبێت و دەسەڵاتێکی تەقلیدی بۆ مابێتەوە.

بەم پێیە ولآتانی جیهانی سێ، بەشێوەیەکی گشتی ڕووبەڕووی تەنگژەو قەیرانی دیموکراسی دەبنەوە. سیستەمی فەرمانڕەوا باوەڕی بە هەڵبژاردنێکی ڕاست و دروستی دیموکراسیانە نییەو سوورە لەسەر کۆنترۆڵ کردن و دەستبەسەرداگرتنی دەسەڵات و ئامادە نەبوونی بۆ دەستاو دەست کردنی دەسەڵاتەکە لەگەڵ هەڵبژاردەیەکی جیاوازی نێو کۆمەڵەکەی خۆیەوە.

ئیتر کە دەسەڵاتەکەی کۆنترۆڵ کرد، کەرەستەی هێزیش کە (سوپاو پۆلیس)ە بۆ خۆی کۆنترۆڵ دەکات بۆ بەکار هێنانی لە ململانێی سیاسی

ناوەخۆ و بۆ ئیرهاب و کاری تۆقێنەرانە دژی جەماوەرو چاندنی ترس و کۆچپێکردنی خەڵک بۆ دەرەوەی نیشتمان و بەکارهێنانی توندوتیژی (العنف المضاد)و... هتد، هەروەها لەو ولآتانەی جیهانی سێ، دیاردەی کزی بەشداربوونی جەماوەر لە کۆمەڵگادا بەشێوەی جیاجیا بەدی دەکرێت(٥)، واتە کۆمەڵ لە بەشداربوون و گرنگیدان بە ژیانی گشتی و هەوڵ و کۆششکردن بۆ خۆشتر کردنی گوزەران، دەورێکی ئەوتۆی نییە.

لەم ڕوانگەوە، سەبارەت بە گەلی کوردیش لەبەر ئەوەی کورد دەوڵەتێکی نەبووە، تا لەمەڕ کێشەو گرفتەکانیدا خاوەنی بڕیاری سیاسی خۆی بووبێت، بگرە هەلومەرجی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری و سەربازی و... هتد سەقامگیر نەبووەو ئەم نا سەقامگیرییەش بڕیاری سیاسیی کوردی زێدە ئاڵۆز تر کردووە، چ جای ئەوەی باسی بڕیاری سیاسی یەکگرتووی کوردیی بکەین، بۆیە پرۆسەی داڕشتنی بڕیاری سیاسیی کوردی بووەتە ئاڵۆزترین و دژوارترین ئەرک لە بەردەم هەرەمی دەسەڵاتی سیاسیی کوردیدا.

ئیتر بەهۆی ئەو هەلومەرجە تێکچڕژاوەی کە کورد تیایدا ژیاوەو دەژیت، زۆر پرسیاری تری دروست کردووە کە ئایا ئەم جۆرە سیستەمە بەم هەلومەرجە تێکچڕژاوەوە، شەرعیەتی سیاسی* بۆ وەرگرتنی بڕیاری سیاسیی کوردی هەبووە، لەکاتێکدا هێشتا جەماوەر بەو بڕیارە سیاسیانەی کە دەرچوونە، ئەوەندە پێیان ئاشنا نەبووە، چونکە گەلی کورد بە درێژایی مێژووی تێکۆشانی، ئەگەر زۆر دوور نەڕۆین، دەکرێ بەلایەنی کەم ئەو ٣٠ ساڵە واتە (١٩٦١-١٩٩١) ناو بهێنین کە خەباتەکەی لە چیا بووە، خەباتی چیاش حاڵەتێکی نائاسایی و هەمیشە نا ئارامی هەبووەو ڕاستەوخۆ مانای خەباتی چەکداری و میلیتاری دەگەیەنێت، ئیتر بێ ئەملاو ئەولا لە خەباتی چەکداری (ملیتاری)، سەرکردەی یەکەم ڕۆڵی کاریگەرو بنچینەیی لە دروستکردنی بڕیارەکە دەبینێت، بێگومان هەر خۆیشی وەرگری بڕیارەکە دەبێت(٦).

زۆرجار ئەوانەی بڕیارەکە جێبەجێ دەکەن و ڕایدەپەڕێنن، بەشداری لە دروستکردنی بڕیارەکە ناکەن، چونکە ڕێگایان پێ نادرێت، نەخاسمە کە حاڵەتی ناکاو و نا ئارام لە خەباتی چیا (میلیشیایی)، ئەوەندە پڕاوپڕ بووە

کە هیچ زەمینەیەکی نەهێشتۆتەوە بۆ ئەوانەی کە جێبەجێکارو ڕاپەڕێنەری بڕیارەکە بوونە بتوانن بەشداربوونێکی لاوەکیش لە دروستکردنی بڕیارەکە بکەن!! بەڵام لەبەر ئەوەی داخوازییەکانی ئەو خەباتە، داخوازی زۆرینەی گەلە و لەلایەن زۆربەی گەلیشەوە پشتگیری و داکۆکیان لێدەکرێت، ئەوا شەرعیەت بەخۆی دەدات. بەم پێیە لەبەر ئەوەی کورد بەلایەنی کەم ٣٠ ساڵە لە گوندو چیاکانی کوردستان درێژەی بەم جۆرە خەباتی پێشمەرگایەتییە داوەو بەدرێژایی ئەو ٣٠ ساڵەش لە حاڵەتی نائارامی و کتوپڕدا ژیاوەو خاوەنی دامودەزگایەکی بەرفراوان و تۆکمە نەبووە، بەڵام بەرژەوەندی زۆربەی جەماوەریشی کردۆتە ئامانج، هەر لەبەر ئەمەش بووە لەلایەن زۆربەی گەلەوە پشتگیری لێ کراوە... لەبەرئەوە ئەمڕۆ ئەستەمە لە کتوپڕێکدا ئەو دامودەزگا بەرفراوانەی کە لە ناو شارو شارۆچکەکانی کوردستاندا بڵاوبوونەوە، سیستەمەکە لە هەموو بڕیارێکدا بیانخاتە بەردەم ڕیفراندۆمێک تا بڕیارەکەی پێ وەربگرێت، نەخاسمە ئەو ململانێ دژوارەی کە لەنێو خودی حزبە سیاسیەکانی کوردستاندا هەیەو واقیعێکی هێندە ژەهراوییە، ڕێگا لەبەردەم پرۆسەی بەدیموکراتیزە کردنی خەڵک و تەنانەت هی حزبەکانیش دەگرێت (٧).

بەر لەوەی بێینە سەر چۆنێتی دروستکردنی بڕیارو ئەو قۆناخانەی کە بڕیاریان پێ دروست دەکرێت، دەبێت ئەو ڕاستییە بزانین کە لە بنەڕەتدا بڕیار واتە ڕەوشت، چونکە بە یەکگەیشتنە بە واقیع و لە کەلێنی هەڵسەنگاندنی ئەو واقیعەشەوە ناتوانرێ بڕیاری سیاسی لە تێگەیشتنی بۆچوونی هەڵوێستە سیاسیەکان دوور بخرێتەوە(٨)، چونکە بڕیاری سیاسی درێژبوونەوەی بزاڤی سیاسییە لە چوار چێوەی ژیانی گشتیدا و، شیکردنەوەی بڕیاری سیاسیش واتە دینامیکیەتی لە ئارادابووی سیاسی. پێویستە ئەوەش بزاندرێ کە بڕیاری سیاسی خاڵی بە یەکگەیشتنی نێوان گۆڕانکارییەکانی ڕابردوو و ئایندەیە، بە واتایەکی دی بڕیاری سیاسی لە نێوان کۆتایی گۆڕانکارییە سیاسیەکان و دەسپێکی گۆڕانکاری سیاسی دیکە دایە(٩). لەم تێڕوانینەوە، وا پێویست دەکات زیاتر بە ناخی بڕیاری سیاسیدا ڕۆبچین،

چونکە بڕیار لە گەوهەردا ئامانج نییە، بەڵکو وەسیلەیەکە بۆ بەدیهێنانی ئامانجە دیاریکراوەکە، دەستکەوتنی ئەو ئامانجەش لە ئەنجامی کۆتاییدا دروستکردنی ئەو بڕیارەیە کە هەوڵی بۆ دەدرێت.

هەموو بڕیارێکی سیاسیش بە کۆمەڵێک قۆناخدا تێپەڕ دەبێ، لەوانە ١- زانین و ناساندنی هەڵوێست ٢- دیاریکردنی ئامانج ٣- چەسپاندنی جێگرەوەیەکی گونجاو -البدائل الملائمە- بۆ بەرپەرچدانەوەی هەڵوێست ٤- وەرگرتنی بڕیار ٥- ڕاپەڕاندن- جێبەجێکردنی بڕیارەکە ٦- هەڵسەنگاندنی ئەنجام لە جێبەجێکردنیدا ٧- چاوپێداخشاندنەوە بە بڕیارەکە(١٠). بێگومان ئەم (٧) خاڵەی سەرەوەش لەکاتی خوردکردنەوەیاندا هەریەکەو بە چەندین قۆناخی تر تێپەڕ دەبن، کە لە خوارەوە هەوڵدەدەین بە کورتی ئاماژە یاخود ڕۆشناییەکیان بخەینە سەر.

١- ناساندنی هەڵوێستەکان

لەو قۆناخەدا، داڕێژەرانی بڕیار هەوڵدەدەن بچنە بنج و بناوانی کێشەو گیروگرفتەکان، بۆ ئەم مەبەستەش سەرجەم لایەنە پەیوەندارەکان دیارو دەستنیشان دەکەن، هێزو توانای ئابووری، سیاسی و سوپاییان هەڵدەسەنگێنن و هەموو ئەگەرەکانی کاردانەوەو بەرپەرچدانەوەیان لەبەر چاو دەگرن، لەم قۆناخەدا دەزگاکانی زانیاری کۆکردنەوە، دەزگای دیپلۆماسی دەوڵەت، دیدی سەرکردایەتی سیاسی وڵات بۆ ئایندەی ڕووداوەکان ڕۆڵی گرنگ و یەکلاکەرەوە دەگێڕن (١١).

هەموو هەڵوێستێکیش لە ڕووی سروشتییەوە دوو ڕووی تەواو جیاوازو ناکۆک لەگەڵ یەکتری پێکدەهێنن، ڕوویەکی سازو ئامادەکردنە- التعبئە-، لەو هەڵوێستەی کە لە واقیعی ئێستادا هەیە، ڕووەکەی تریش لایەنی دەروونییە، واتە ئەو هەڵوێستەی کە لەلایەن دروستکەرانی بڕیارەکەوە تێیدەگەن و لێکیدەدەنەوە(١٢).

ئەوەی پەیوەندی بە هۆکاری یەکەمەوە هەیە، کۆکردنەوەی زانیارییەکانەو گواستنەوەیەتی بۆ بڕیار بەدەست، یاخود دروستکاری بڕیار، بە مەبەستی

سوود وەرگرتن لەو زانیارییانە(١٣)، هەڵبەت زانیارییەکان پێویستە زۆر ڕاست و دروست بن و دەستەیەکیش بە چاودێریکردن و بەشداریکردنی بڕیار بەدەستەکان یا دروستکەری بڕیارەکەوە بۆ هەڵسەنگاندنی ئەو زانیارییانە دابنرێت و زانیاریەکان باش تاوتوێ بکەن، چونکە ئەم زانیاریانە وەک بنەمایەک ڕۆڵی خۆیان لە پێناساندن و زانینی هەڵوێستەکەدا دەگێڕن. جێگای ئاماژە بۆ کردنە، هەڵسەنگێنەرانی زانیارییەکانیش لەسەریان پێویستە کە ئێجگار وردو بابەتی بن و زۆر جار وا پێویست دەکات ئەو زانیارییانەی کە لە بەردەست دان، بەس نەبن بۆ پێناسەکردن و ناساندنی هەڵوێستەکە، بۆیە دەبێت چاوەڕوانی یاخود داوای زانیاری فرەتر بکەن، چونکە کۆکردنەوەو هەڵسەنگاندنی ئەو زانیارییانە بناغەیەکن کە کۆمەڵێک هەڵوێست و بەدواداچوونی دیکە لە ئامێز خۆی دەگرێت، بەم پێیە ناساندن و زانینی هەڵوێستەکان بە قۆناغی خۆیاندا تێپەڕ دەبێت، تا ئەو جۆرە هەڵوێستە وەردەگیرێ یاخود دێتە کایەوە، کە پێشوەخت بە درک پێکردن و هەست پێکردنەوە خۆی گەڵاڵە دەکات، زۆر جار وا دەبێت ئەو هەستپێکردنە لەلایەن دوو کەسەوە بەهۆی جیاوازیان لە ئەزموون و کەسایەتی و شێوەو باری دەروونی و... هتد لە پشت بەستنیان بەو زانیاریانەی کەلەبەر دەستیاندا هەیە بەشێوەی جیاواز ڕەهەندەکانی، ئەنجامەکانی... هتد هەڵدەسەنگێندرێ و لێکدەدرێتەوە.

٢- دیاریکردنی ئامانج

مەبەست لە ئامانج حاڵەتێکی ئایندەییە کە دروستکەری بڕیار لە ڕێگای چالاکیەکانییەوە بۆی دەچێت، بەرەو ڕێکخستنی دەرەوەی سنووری سیاسی دەوڵەتەکەی. خزمەتکردن بە ئامانج بەستراوەتەوە بە بەرژەوەندی نیشتمانی یاخود نیشتمانی و نەتەوەیی(١٤).

هەموو دروستکردنی بڕیارێکی سیاسی ڕەنگدانەوەو کاردانەوەیەکی ڕاستەوخۆی بەسەر بەرژەوەندی نیشتمانی و نەتەوەیی و کارتێکردنێکی کاریگەرانەی بەسەر دیاریکردنی ئامانجەوە هەیە، بۆیە هەموو بەرژەوەندییەک

لە دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا، دەبێت بەرژەوەندی لە دیاریکردنی ئامانج و کارتێکردنی بەسەر بەرژەوەندی نیشتمانی و نەتەوەیی خۆیدا بکات.

کرییندوف، بەردەوامبوونی سیستەمی سیاسی کە دروستکردنی بڕیار نوێنەرەکەیەتی، بە بەرژەوەندی نیشتمانی دەبەستێتەوەو، وایدەبینێت کە بەرژەوەندی دروستکردنی بڕیار واتە بەرژەوەندی نیشتمانی (١٥).

بەڵام زۆر بڕیاری سیاسیش کە لەلایەن چینی فەرمانڕەواوە دەردەچێت، مەرج نییە مەبەستیان لە دیاریکردنی ئامانجەکانیان بەرژەوەندی هەموو دانیشتوانی وڵاتەکەیان بێت، بەڵکو زۆر جاری وا هەبووە تەنها حسێبیان بۆ بەرژەوەندی چینی فەرمانڕەواو چینی سەرمایەدار کردووەو هیچ بەرژەوەندیەکیان بۆ خەڵکی ژێرەوە کە هەمیشە بەشخوراوەکەیە نەهێشتۆتەوە یا ناهێڵنەوە، تەنانەت زۆر جار بڕیاری سیاسی ناوەخۆ کە لەلایەن چینی دەسەڵاتی فەرمانڕەوا دەردەچێت، لە پێناوی ئەوەیە زیاتر خەڵکە هەژارەکەی خۆیان بچەوسێننەوە، ئەمە نەک هەر لە سیاسەتی ناوخۆو بڕیاری سیاسی ناوخۆدا، بگرە زۆر جار لە سیاسەتی دەرەکیشدا ڕەنگرێژێکی تۆخی ئەو چەوساندنەوەیەی هەڵگرتووە.

داڕێژەرانی بڕیاری سیاسی، دوای ئەوەی ئامانجەکان دەستنیشان دەکەن، هەوڵدەدەن پێداویستییەکانی گەیشتن بەو ئامانجانەش دیاری بکەن(١٦).

٣- قۆناغی لێکۆڵینەوە لە دیاریکردنی بەدیل

دوای ئەوەی قۆناغی دیاریکردنی ئامانج تەواو دەبێت، قۆناخی کردەنی دەستپێکردنی لێکۆڵینەوە لە بەدیلەکان یا (خیارات) دێتە پێشەوە.

مەبەست لەو قۆناغە کردەنییە لێکۆڵینەوە لەو داڕشتنە تایبەتییەیە کە هەموو بەدیلەکان دێنیتە پێش بۆ لێکۆڵینەوەیەکی ورد لەسەر هەر یەک لەو بەدیلانە، ئینجا لە ڕوانگەی کۆمەڵێک هۆکارەوە باشترین بەدیل هەڵدەبژێردرێت، واتە ئەو بەدیلەی کە هەڵبژێردراوە دەبێت باشترین و سەرکەوتووترین(١٧) بەدیل بێت و لە هەموو بەدیلەکانی تر شیاو تر بێت لە دروستکردنی بڕیارە سیاسیەکە. دیارە کە دەستنیشانی بەدیلەکەش کرا،

دەرگا لەسەر تەواوی بەدیلەکانی تر داناخرێت، رەنگە لە هەندێ جاردا دوو بەدیل دیاری بکرێن و پاش مشتومڕێکی فرەو شیکردنەوەیەکی ورد، ئینجا یەکلایی بکرێتەوە، ئەمەش لەو روانگەوە دەبێت کە ئەو بەدیلەی دیاری دەکرێت دەبێت لە هەموو بەدیلەکانی تر زیاتر خزمەت بەو دەسەڵاتە یا ئەو حزبە بکات کە بڕیارەکەیان پێ وەرگرتووەو کەمترین زیانیش بە بەرژەوەندییەکانیان بگەیەنێت.

لە دیاریکردنی هەر بەدیلێکیشدا کۆمەڵێک هۆکار هەن کە کارتێکردنی خۆیان هەیە، لەوانە سەرکردایەتی، واتە ئاستی توانای ئەو سەرکردایەتییەی کە بەدیلەکە دیاری دەکات، کە تا چەند توانیویەتی شتێکی نوێ لە دیاریکردنی بەدیلەکە بدۆزێتەوەو کۆششەکەی کۆششێکی داهێنەرانە بێت.

راستە سەرکردە بەپێی ئەو زانیارییانەی کە لەبەردەست دان بەدیلەکە دیاری دەکات، بەڵام جیاوازیش لە پێکهاتەی کەسایەتی و جیاوازی لە کارتێکردنی سەرکردەکان لە دیاریکردن و هەڵبژاردنی بەدیلەکان و هاوکات لەگەڵ خوێندنەوەی جیاوازی ئەزموون و لێکدانەوەو هەستکردنیان، کە لە جیاوازی کەسەکانەوە هەڵدەقوڵێت، بەدیلەکەش دیاری دەکرێت.

زۆر جاری وا هەبووە، بارودۆخێکی هێندە ئاڵۆز و خێرا هاتۆتە پێشەوە، سەرکردەش نەیتوانیوە هەڵوێستی روونی خۆی تێدا بەدی بکات، چونکە گۆڕانکارییەکان تا ڕادەیەک ناکاو و بە پەلە بوونەو لەژێر بارودۆخێکی ئاڵۆزو تایبەتیشدا روویان داوە، بۆیە هەڵوێست دیاریکردنیش ئاسان نەبووە، بێگومان لەو کاتەدا دیاریکردنی بەدیلەکانیش ئەوە هەر زەحمەت تر. سروشتی سایکۆلۆژی سەرکردایەتی یا روونتر بڵێم سەرۆک لە هەڵبژاردنی بەدیل دا رۆڵ و کارتێکردنی خۆی هەیە.

٤- وەرگرتنی بڕیار

دوای ئەوەی دیاریکردنی بەدیلەکان و شیکردنەوەی سەنگی بەدیلەکان و بەراوردکردنی ئەنجامەکان تەواو دەبێت، دروستکەری بڕیار بەرەو کاری وردو باشتری نێوان دوو بەدیل (بەلایەنی کەم) دەچێت، کە هەردوو بەدیلەکە دوای

دەروازەیەک بۆ چوونە ناو دروستکردنی بڕیاری سیاسیی

هەڵسەنگانێکی زۆر بە باشترین بەدیل دادەنرێن و لە نێو ئەو دوو بەدیلەشدا ئەو بەدیلە هەڵدەبژێردرێ کە زۆرترین دەستکەوتی بە کەمترین زیان و زەرەر هەبێت (١٨) دیارە لەو هەڵبژاردنی بەدیلەدا، دەبێت سەرجەم هۆکارەکانی ئابووری، سوپایی، ئەمنی، جوگرافی، کۆمەڵایەتی، دەرەکی، ناوخۆیی... هتد لەبەرچاو بگیرێن، چونکە بەبێ لەبەرچاوگرتنی هەموو هۆکارەکان، بەدیلێکی لاواز دەستنیشان دەکرێت و بڕیار وەرگرتنەکەش لەسەر بنەمای ئەو بەدیلە بە قازانجێکی کەم و زەرەرێکی زۆر تەواو دەبێت.

وەرگرتنی بڕیارەکەش دەکەوێتە ئەستۆی سەرۆکی حزب، یا سەرۆکی دەوڵەت، یا هەر ناوێکی تر کە بەرپرسی یەکەمە لەم سیستەمە یا ئەو رێکخستنەدا. بەڵام کۆمەڵێک ئەندامی باڵا لە دەوری ئەو سەرۆکەدان کە بەدیلەکانی دەخەنە بەردەست و دەستنیشان کردنی بەدیلەکەشی بۆ تاوتوێ و ئاسان دەکەن.

هەندێ جاری وا هەیە بڕیارەکە وەرناگیرێت، چونکە بۆچوونێکی یەکگرتوو لەسەر یەک بەدیل دروست نابێت، جاری واش هەیە بە وەرگرتنی بڕیارەکە کێشەکە کۆتایی دێت، لەم روانگەوە هەندێ جار بڕیارەکە وەرگیراوە بەڵام کاری پێ ناکرێ، بەڵکو راگیراوە یا دواخراوە واتە (تأجیل) کراوە، ئەویش لەبەر دوو خاڵ: یەکەمیان وای لێکدەدەنەوە جێبەجێ کردنی ئەو بڕیارە لەو کات و ساتەدا لە بەرژەوەندیان نییە، بۆیە پێویستە پەلەی لێ نەکەن، بەڵکو تەنها مەبدەئیی قبوڵیان کردووە، دووەمیان؛ دوای مشتومڕێکی زۆر لە هەڵسەنگاندنی بەدیلەکان، ناگەنە هەڵوێستێکی تەواو و یەکگرتوو تا بڕیارەکەی پێ وەربگرن بۆیە بە هەڵپەسێردراوی دەمێنێتەوە، جاری وایش هەیە بڕیار وەرگرتنەکە زۆر خێرایەو بە وردی لێی نەکۆڵدراوەتەوە ئەویش زیاتر لە بواری سەرکوتکردن و بەکارهێنانی توندوتیژیدا ڕوو دەدات کە مەبەستیان پاکتاوکردنی ئەوی بەرامبەریانە. لە هەموو بڕیار وەرگرتنێکیشدا سێ جۆرە بڕیار، بڕیاری ستراتیژی، تاکتیکی، راپەڕاندن هەیە.

٥- جێبەجێ کردنی بڕیار

دوای ئەوەی بڕیارەکە لەلایەن سەرۆکی دەوڵەت یاخود بەرپرسی یەکەمەوە وەردەگیرێت ڕاستەوخۆ بیر لەو وەسیلانە دەکرێتەوە کە بڕیارەکەی پێ جێبەجێ بکەن، ئەو وەسیلانەی کە بڕیارەکەشی پێ جێبەجێ دەکرێ زۆرگرنگە، چونکە دەکرێ بڵێین گرنگترین کار لە جێبەجێکردنی بڕیارە وەرگیراوەکە دایە ،گرنگی جێبەجێ کردنەکەش هەر تەنها چۆنیەتی گواستنەوەی بڕیارەکە لە دۆخێکی تیۆری بۆ دۆخێکی کردەیی -عملی- نییە بەڵکو مەبەست لە جۆرو چۆنیەتی جێبەجێکردنی هێنانەدی ئامانجەکەیە، لەبەر ئەوە گرنگی بڕیارەکە تەنها لە جۆرەکەیدا نییە، بەڵکو لە سروشتی هۆیەکەیە بۆ سەرکەوتن لە جێبەجێکردنیدا، چونکە ئەگەر وەسیلەکان زۆر یاریدەدەر نەبن بۆ وەرگرتن و جێبەجێ کردنی بڕیارەکە، ئەوا جێبەجێ کردنی بڕیارەکە ڕووبەڕووی کۆسپ و تەگەرەی سەخت و دژوار دەبێتەوە، کە زیانی زۆرتر دەبێ لە دەستکەوتەکانی. هەر بڕیارێکیش کە وەردەگیرێت، بۆ ئەوە وەردەگیرێت کە مەبەستە دیاریکراوەکەی وەک دەستکەوتێک بهێنێتەدی نەک بە پێچەوانەوە.

جێگای ئاماژە بۆ کردنە لە سیاسەتی دەرەوەشدا، بەکارهێنانی دیبلۆماسی گرنگترین وەسیلەی ئاشتیخوازانەیە بۆ جێبەجێ کردنی بڕیارە سیاسیەکە، ئەگەرچی ئەمڕۆ کاری دیبلۆماسیش بەهۆی پێشکەوتنی ئامێرەکانی ڕاگەیاندن و بەشداریکردنی زۆرتر لە جارانی خەڵک لە سیاسەت بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ لە سیاسەتکردندا، زیاتر کارەکان ئاشکراترن.

بەڵام بۆ گیروگرفتە ناوخۆییەکان ئەم جۆرە سیاسەتە کە کاری دیبلۆماسییە زەمینەی کەمتری بۆ ڕەخساوەو زیاتر جێبەجێ کردنی بڕیارەکان لە ڕێگای گوتاری سیاسی، یا توندوتیژییەوە دەبێت.

٦- هەڵسەنگاندنی دەسکەوتی بڕیارەکە

هەموو بڕیارێک کە وەردەگیرێ و جێبەجێ دەکرێ، داڕێژەران و دروستکەرانی بڕیارەکە دەستکەوتی بڕیارەکە هەڵدەسەنگێنن کە لەسەدا چەند

سەرکەوتنی بەدەست هێناوە. هەندێ جار هەندێ بڕیار بە شێوەیەکی -کلی- سەرکەوتن وەدەست دەهێنێ، هەندێ جاریش -جزئی-یە، جاری وایش هەیە، وەرگرتنی بڕیارەکەو جێبەجێکردنی زیان و زەرەری زۆر زیاتر دەبێت لە دەستکەوتەکانی و کاردانەوەی سلبی بۆ سەر جێبەجێکردنی بڕیارەکەش دروست دەکات.

لە هەڵسەنگاندنی بەرهەمی بڕیارەکەدا، یا ئەوەتا دەستکەوتێکی گرنگ وەدەست دەهێنرێت کە دەبێتە مایەی سوود پێگەیاندن بە نەتەوەو دەوڵەتەکە، یان ئەوەتا بە پێچەوانەوە زیان و زەرەری زۆری پێدەگات و، وا لە دروستکەری بڕیارەکە دەکات کە پێداچوونەوەیەک بە بڕیارەکان و بە جۆری سیاسەتەکەی خۆیدا بکات، تا جارێکی تر لە وەرگرتن و جێبەجێ کردنی بڕیاری سیاسیدا ڕووبەڕووی نەهامەتی نەبێتەوە.

٧- چاوپێداگێڕانەوە بە بڕیارەکە

ئەم قۆناغە پێوەندی بە قۆناخی وەرگرتنی بڕیارەکەو قۆناخەکانی پێشووەوە هەیە، هەرچەندە خودی ئەم قۆناخە قۆناخێکی تەواو جیاوازیشە لە قۆناخەکانی پێشوو.

لەم قۆناخەدا، هەڵسەنگاندنێکی ورد بە چۆنیەتی تێکڕای قۆناخەکانی پێشوودا دەکرێ، هەر لە ناساندن و زانینی هەڵوێست تا دەگاتە وەرگرتنی بڕیارەکە، هەروەها جێبەجێکردنیشی. ئینجا لێکۆڵینەوە لەو دەستکەوتانەی وەدەست هاتوون یا بە پێچەوانەوە ئەگەر دەستکەوتەکان زۆربن ڕەنگە لێکۆڵینەوەو چاوپێداگێڕانەوەیەکی ورد بە قۆناخەکاندا نەکرێت، بەڵام ئەگەر زیان و زەرەری زۆری هەبێت، ئەوا بە وردی هەڵدەسەنگێندرێت و تەنانەت لە بەدیلەکانیش دەکۆڵدرێتەوەو ئەم هەڵسەنگاندنە یاخود چاوپێداگێڕانەوەیە وا لە داڕێژەران و دروستکەرانی بڕیاری سیاسی دەکات، کە لە هەر بڕیار وەرگرتنێکی تریاندا ورد تربن.

سەبارەت بەبڕیاری سیاسی کوردی، هێشتا بە هۆی لاوازی هوشیاری دیموکراسی و پیادەکردنی لە ناو بونیادی سیاسیی کوردیدا بە مانا

شارستانییەکەی و، قوڵبوونەوەی بەش بەشکاری لەنێو ڕیزی کورد لە زۆربەی کاتەکانداو لێکجیاوازی و ناکۆکی لە سروشتی سەرکردایەتی کوردی کە ڕاستەوخۆ هەڵدەستێ بە کردەی دروستکردنی بڕیارو وەرگرتنی، ئینجا پێشکەوتنێکی نا یەکسان لەگەشەسەندنی توانای سەرکردایەتی کوردو... هتد هەموو ئەمانە پێویستیان بە ئارامی و جۆرە ململانێیەکی دیموکراسیانەو شارستانییانە هەیە کە خزمەتی کێشەی کوردی تێدا بەرقەرار بکرێت، ئەوسا بڕیاری کوردیش بڕیارێکی یەکگرتووی ناوەندی ئەوتۆ دەبێت کە ڕوویەکی شارستانی و دیموکراسی و نیشتمانی و میللی هەبێت و هەڵبەت ئەوسا کوردیش بەرەو قۆناخێکی پرشنگدار تر هەنگاو دەنێ.

لە کۆتاییدا دەڵێین جیاوازی لە نێوان دروستکردنی بڕیاری سیاسی و دروستکردنی سیاسەتدا هەیە، چونکە بڕیاری سیاسی بەشی کۆتایی دروستکردنی سیاسەتەکەیە کە لە چوارچێوەی فیکری بزاڤە سیاسیەکەدایە، واتە بەم شێوەیەیە: جوولانەوە، نەخشەکێشان، بڕیار، کە بە یەکەمیان دەست پێدەکات و بە سێیەمیشیان کۆتایی دێت، بەم پێیە بڕیار ئەداتێکە لە ئەداتەکانی جێبەجێ کردنی سیاسەتیدروستکراو.

سەرچاوەکان:

١) مجله المنار، السنه السادسه،العدد ٦٤، نیسان١٩٩٠، ص٥١ .
٢) سیاسەتی دەولی، ژ٨- ساڵی دووەم، کانونی دووەمی ١٩٩٤، ل٦٠ ,٣) سەرچاوەی پێشوو- ل٦٠ .
٤) مجله المنار- العدد ٦٤- ص٥٢ .
٥) سەرچاوەی پێشوو- ل٥٤ .
٦) باوەگوڕ گوڕ- خولی دووەم- ژ٥- کۆتایی حوزەیرانی ١٩٩٧- ل٢٢
٧) سەرچاوەی پێشوو- ل٢٢-٢٣ .
٨-٩) النموذج الاسرائیلی للممارسه السیاسه- د. حامد ربیع- ١٩٧٥-ص٢٥ .
١٠) مجله العلوم القانونیه والسیاسیه- المجلد الثانی- العدد الثانی- السنه

١٩٧٩- ص١٤٩ .
١١) سیاسەتی دەولی- ژ٨- ل٥٧ .
١٢) مجله العلوم القانونیه والسیاسیه- المجلد الثانی- العدد الثانی- السنه ١٩٧٩- ص١٥٠ .
١٣) سەرچاوەی پێشوو- ل١٥١ .
١٤) سەرچاوەی پێشوو- ل١٥٩ .
١٥) سەرچاوەی پێشوو- ل١٦٢ .
١٦) سیاسەتی دەولی -ژ٨- ل ٥٧ .
١٧) فی عملیه صنع القرار السیاسی الخارجی- هانی الیاس خضر الحدیثی- بغداد- ١٩٨٢-ص٨٥ .
١٨) مجله العلوم القانونیه والسیاسیه، ١٩٧٩- ص١٦٨ .

پەراوێزەکان:

* مەبەست لە شەرعیەتی سیاسی: واتە شەرعیەتی ئەو جۆرە سیستەمەی کە بەڕێوە دەبردرێ « جا چ لە شاخ بێ یا لە شار بووبێت»و بڕیاری سیاسی کوردی پێ دێتە دروست بوون و وەرگرتن.

مەبەست لە شەرعیەت قبوڵکردنی ئارەزوومەندانەی زۆربەی دانیشتوانی خەڵکە بۆ دروستبوون و وەرگرتنی بڕیارەکە، کە فەرمانڕەوایی و پیادەی دەسەڵاتەکە دەگرێتەوە، دوور لە شێوازی کوتەک و ترس و رق ئەستووری و پیلانگێڕی.

لە هەر وڵاتێکدا ئەم جۆرە شەرعیەتی سیاسییە بەڕێوە ببردرێ، واتە دەنگی جەماوەریش بە باشی دیارو بەرچاو بێت لە دروستکردنی بڕیارەکە، ئەوا بڕیارێکی سەرکەوتوو وەردەگیرێت و لە هەموو جۆرە دەسەڵات و سیاسەتەکانی دیکەی وەک عورفی و کاریزمی- وەک ماکس فیبر پۆلڕێژی کردووە- گونجاوتر و سەرکەوتووترە.

ئیخوان موسلمین و هەڵوێستی نا نیشتمانییان

لە ماوەی ئەو ١٠-١٥ ساڵەی رابردوودا ئیسلامی سیاسی بۆتە دیاردەیەکی هێندە سامناک و ترسهێنەر، کە هەڕەشەیەکی جیدی لە ئارامی و هێمنی زۆربەی ناوچەکانی جیهانیش دەکەن، بە تایبەتی لە رۆژگاری ئەمڕۆدا کە پەلوپۆیان بۆ هەموو کونجێکی ئەم جیهانە هاویشتووەو بەکارو کردەوە تیرۆریستییەکانیشیان(١) بوونەتە دیاردەیەکی هێندە دزێوو نامۆو قێزەوەن، کە جگە لە شێواندنی بارودۆخی ئارامی و هەڕەشەو گوڕەشە لە خەڵکی بۆ گوناح و گۆڕینی ژیان بەو ئاراستە پڕ شەرمەزارییەی کە ئەوان بانگەشەی بۆ دەکەن، شتێکی دیکەیان پێ نییە. راستە ئەوان بە ناوی ئیسلام و ئایینەوە قسە دەکەن، بەڵام هەموو ئەو کردەوانەی کە رۆژانە جێبەجێی دەکەن، دژ بە هەموونەریتێکی ئیسلامیانەو دژ بە هەموو فەرموودەیەکی ئاسمانییە. لەو دنیا پان و پۆڕو ئاپۆڕەشدا، حزبێکی سیاسی ئیسلامی شک نابەی کە بووبێتە مایەی خێرو خۆشی بۆ نەتەوەو نیشتیمانەکەی، بەڵکو رۆژ لە دوای رۆژ کارەساتی گەورەترو مەینەتی زۆرتریان هێناوەتە ئاراوە(٢)، هەڵبەت

نموونەی ئەو حیزبە ئیسلامییە سیاسیانەش ئێکجار زۆرن کە وڵاتەکەیان بەرەو کاولبوون و تێکدان بردووە. بەڵام پێش ئەوەی بێینە سەر ئەو باڵە توندڕەوە سیاسیە ئیسلامیانەی کە بەناوی (جیهاد، سەحوەی ئیسلامی، تەکفیر، هجرە، راپەرینی ئیسلامی، بوژاندنەوەی ئیسلامی، تا دەگاتە القاعدە و جند الاسلام و... هتد) کە هەر هەموویان لەناو منداڵدانیی ئیخوان موسلمینی میسر هاتوونەتەدەر(٣).

پێویستە پێش ئەو گرووپە سیاسیانە. حزبی دایک (ئیخوان موسلمین) بناسین. چونکە (ئیخوان موسلمین، لەوەتەوەی لە ساڵی ١٩٢٨ بە رەسمی دامەزراوە. یەکەمین رێکخراوی سیاسی ئیسلامی بووە کە زۆرترین مەینەتی بۆ گەلی میسر دروستکردووەو بە کوشتنی حەسەن بەننای دامەزرێنەری ئیخوانیش وردە وردە گرووپ و رێکخراوی دیکەی ئیسلامی سیاسی رادیکاڵ و توندڕەو هاتوونەتە دروستبوون و، ئیتر بەدەست لە پشتدانی رۆژئاواوە پەرەیان سەندووە کە ئێستا دەکرێ بڵێین لە دەست رۆژئاواش دەرچوونە. بەم شێوەیە دەکرێ بڵێین ئیخوان موسلمین بە دایکی گەورەی هەموو ئەو رێکخراو و گرووپە ئیسلامی سیاسییانە دادەنرێ کە ئەمڕۆ بەناو جیهاندا بڵاوبوونەتەوەو لێرەو لەوێش کاری تیرۆریستی ئەنجام دەدەن (حزبە شیعییەکانی لێ دەربچێت) بۆیە پێش ئەوەی بچینە سەر هەر رێکخراو و گرووپێکی سیاسی بەناو ئیسلامی، پێویستە هەڵوەستەیەکی کورت لەسەر ئیخوان موسلمین بکەین.

ساڵی ١٩٢٨ سەبارەت بە میسر بارودۆخێکی زۆر دژوارو تێکچڕژاو بوو، بە تایبەت بەهۆی ئەو تەنگژە ئابوورییەی کە بەسەر کۆمەڵگای سەرمایەداریدا هاتبوو، کە میسریشی نەک هەر لەپەلوپۆ خستبوو. بەڵکو لەو وڵاتەدا دەستووریش هەرەسی هێنابوو، ئا لەو کاتەدا حەسەن بەننای سەعاتچی و (معلم) لە ئیسماعیلییە «ئەو شوێنەی کە بە (معلم) لێی دامەزرابوو» گرووپی ئیخوان موسلمینی راگەیاندو دروستی کرد.

ئیتر ماوەی (١٠) ساڵی خەباتی حەسەن بەنناو گرووپی ئیخوان موسلمینی میسر، تەنها ئەوە بوو کە هەر چۆنێک بێت و لە هەموو

حاڵەتێکدا نابێت گرفت و هەڕەشە بۆ سەر خۆیان دروست بکەن، سازش (مساومە) لەگەڵ هەموو جۆرە سیاسەتێک و هەموو رێبازو ئاراستەیەکی سیاسی قەڵەمڕەو و باڵادا بکەن(٤). تا دەتوانن هەندێک جێ پێی خۆیان بکەنەوەو ریشەی خۆیان بە نێو خەڵکدا دابکوتن و جەماوەرێکی بەرفراوان بە تایبەت لە گەنجان لە دەرەوەی خۆیان کۆبکەنەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئیخوان لەلایەک وردە وردە پەیوەندییە سیاسی و ئیستخباراتییەکانی خۆی لەگەڵ رۆژئاوادا زیاتر پتەو دەکرد، لەلایەکی دیکەیشەوە هەستی نیشتمانپەروەریی لەنێو گەلی میسردا دەمراند؟! ئیخوان کە تازە هاتبووە دامەزراندن، بە راشکاوی دەیانوت (هەر کەسێک ئایین و رەگەزو نیشتمانەکەی هەرچییەک بێت. ئیخوان حەز بە زیان و زەرەری ناکەن).

ساڵی ١٩٣٢ حەسەن بەننا هەر بۆ کاری مامۆستایی لە ئیسماعیلییەوە گوازرایەوە بۆ قاهیرە. بەمەش ناوەندی ناوەندی گشتی (المرکز العام)ی ئیخوان لە ئیسماعیلییەوە گوازرایەوە بۆ قاهیرە. بە گواستنەوەی بارەگای گشتی بۆ قاهیرە، فراوانبوونێکی گەورە لە ریزی ئیخوان دەستی پێکرد. ئەو جارە دەیانوت: ئیخوان بانگەشەیەکی پێشینەخوازە. رەوتێکی سۆفیگەرییە، دامەزراوەیەکی سیاسییە، کۆمەڵەیەکی وەرزشییە، پەیوەستێکی زانستی- کولتوورییە، کۆمپانییایەکی ئابوورییە، بۆچوونێکی کۆمەڵایەتییە) ئیتر لە ساڵی ١٩٣٨ واتە (١٠) ساڵ بەسەر دامەزراندنیان، بۆ ناو گۆڕەپانی سیاسەت دابەزین و گۆڤارێکیشیان بە ناوی (النذیر) بۆ گوزارشت کردن لەو بیرۆکانەی دەیانخستەڕوو دەرکرد. لە سەروتاری یەکەمین ژمارەیدا نووسیویانە (هەموو دەسەڵاتداران و ئەوانەی دەرەوەی دەسەڵاتیش ئەگەر وەڵامیان نەدانەوە. ئەوا بە توندی دژایەتییان بکەن).

ئیتر وردە وردە ئیخوان پێچەوانەی حزبە نیشتمانی وسیاسییەکانی دی، لە لایەک کەوتنە دژایەتی حزبە نیشتمانییەکان (بە تایبەتی دژی حزبی وەفد کە ئەو کات زۆرترین پێگەی جەماوەری لە میسر هەبوو)، لەلایەکی دیکەیشەوە کەوتنە هەماهەنگی و جێبەجێکردنی خواست و مەرامەکانی حکومەتی پاشایی و داگیرکەرانی ئەوکاتی میسر!!.

حەسەن بەننا دۆستایەتی نزیکی لەگەڵ کەسانی وەکو خدیوی ئیسماعیل، خدیوی تۆفیق، ئیسماعیل سدقی (ئەو کاتەی کە سەرەک وەزیرانی میسر بوو)، مەلیک فاروق، عەلی ماهیر هەبوو (ماهیر لە مەلیک فاروقی خائین زۆر نزیک بوو، بەر لە هاتنی بۆ ناو سیاسەت واتە تا ساڵی ١٩٣٧یش زۆر جار مەلیک فاروق راوێژو پرس و رای پێدەکردو حەسەن بەنناش لە دەروازەی ئەو عەلی ماهیرەوە چووە ناو سیاسەت و، ماهیر بوو بە یەکەم هاوپەیمانی گروهی ئیخوان و زۆر پوختە حەسەن بەننای بەرەو کرێگرتەیی بۆ سەراو پاشاو دژایەتی کردنی وەفدو هێزە دیموکراتەکان برد).

سەیر لەوەدا بوو، دوای جەنگی دووەمی جیهانی تا رۆژی سەربەخۆبوونی میسر لە (١٩٥٢/٧/٢٣) زیندانەکانی میسر پڕ بوون لە کەسانی نیشتمانی، دیموکراسیخوازەکان، لایەنگرانی وەفد، کۆمۆنیستەکان، سەرجەم هێزە نیشتمانییەکان. کەچی ئیخوان تاکە لایەنێک بوون کە هیچ گرفت و ناخۆشیان لەگەڵ دەسەڵاتداران نەبوو؟! بەڵام دوای سەربەخۆبوونی میسرو هێنانەدی دەسەڵاتی نیشتمانی لە میسر، ئیتر ئیخوانەکان نائومێدبوون و کەوتنە هەڵبەستنی پڕوپاگەندەو درۆو دەلەسە دژ بە حکومەتی تازەی میسر کە حکومەتی کۆماری سەربەخۆیی گەلانی میسر بوو!! ئەم دژایەتیکردنە زیاتر لەو کاتەوەش دەستی پێکرد کە حکومەتی ناسر لە ساڵی ١٩٥٤ بڕیاری دەرکردنی سوپای ئینگلیزی دا. ئیتر نائومێدی و دڵگرانیی ئیخوانی داگرت!!! (حسن اسماعیل الهضیبی) کە بەرپرسی یەکەمی ئیخوان بوو، بە نهێنی میسری بەجێهێشت و روو کردە سوریاو لوبنان و لەوێش بە توندی دژایەتی حکومەتی سەربەخۆی گەلانی میسری کرد لە ناوەوەش کەوتنە دژایەتی و پەلاماردانی عەبدولناسر. بە شێوەیەک تەنها ئیخوان «٩» جار هەواڵی تیرۆر کردنی دا.

دیارە ئیخوان موسلمین لە رۆژگاری ئەمڕۆدا هەر تەنها لە میسر نین. بەڵکو لە زۆربەی وڵاتانی عەرەبی لە چوارچێوەی رێکخراوێکی سیاسی یا حزبێکی سیاسیدا کاری سیاسی خۆیان دەکەن(٥). بەڵام تا ئەمڕۆش هەر میسر بنکەی سەرەکی ئیخوان موسلمینە لە سەرتاسەری جیهاندا.

جگە لەوەی ئیخوان باوەڕی بە کاری تیرۆری هەیەو لەم بارەیەوە هەوڵی زۆریشی هەبووە. هاوکات باوەڕیان بە ئینقلابی عەسکەریش هەیە، بۆ نموونە حەسەن تورابی لە سودان کە نموونەیەکی زەقی ئیخوان موسلمینە کۆمەڵێک خەڵکی کارای خزاندە ناو سوپاو ئیتر ئەو بیرۆکەی ئینقلابی عەسکەرییە زیاتر کەوتە ناو کاری بەرنامەی ئیخوانەوە.

تەمەنی ئیخوان لە عێراقدا لە نیو سەدە زیاترە یا وردتر بڵێین ئیخوان لە چلەکان و لە شاری موسڵ و بە سەرپەرشتی شێخ (عەبدوڵلا النعمە) پەلوپۆی ئیخوان موسلمین هاتە ناو عێراق کە یەکەمجار گەیشتە ناو موسڵ و ئینجا لە ماوەیەکی کورتدا سەرەداوی ئیخوان گەیشتە بەغداو ناوەڕاستی عێراق و ئینجا کوردستانیش. لە ساڵی (١٩٤٨) دەستەی دامەزرێنەی ئیخوان موسلمین لەوانەی خوارەوە پێکهات (محمد محمود الصواف، تحسین عبدالقادر الفخری، علی فاتن، عبدالرحمن الشیخلی، منیب الدروبی، عبدالغنی شنداله. محمد فرج السامرائی). لە ئەیلولی ١٩٤٩ لەژێر ناوی (جمعیه الاخوه الاسلامیه) مۆڵەتی کارکردنیان وەرگرت، دوای ئەوەی لە هاوینی هەمان ساڵدا سەواف لە میسر گەڕایەوە بۆ عێراق و، پێش گەڕانەوەی لەگەڵ حەسەن بەننا رێککەوتبوو کە کۆمەڵەیەکی لەم جۆرە دابمەزرێنێ. ئیتر یەکەم دەستەی دامەزرێنەری، (جمعیه الاخوه الاسلامیه) کە لە بنچینەدا هەر ئیخوان موسلمین بوو لەمانە پێکهاتبوو (ئەمجەد زەهاوی، محەمەد عاسم نەقیب، محەمەد مەحموود سەواف، ئیبراهیم مستەفا ئەیوبی، د. تەقیەدین هیلال، عەبدولڕەحمان خدر، تەها فەیاز) دوای مۆڵەت وەرگرتنیان یەکەمین کۆبوونەوەی خۆیان بەست کە تیایدا زەهاوی کرا بەسەرۆکی کۆمەڵەو محەمەد عاسم نەقیب بەجێگری سەرۆکی کۆمەڵەو سەواف بەسکرتێری کۆمەڵەو.. هتد.

لە ٢١ی تشرینی دووەمی ١٩٥٢ یەکەمین ژمارەی (الاخوه الاسلامیه)یان دەرکردو، سەواف خاوەن و سەرنووسەری ئەو گۆڤارە بوو. گۆشەو ستوونەکانی هەمان ئەو گۆشەو ستوونانەبوو کە گۆڤاری (الاخوان المسلمون)ی میسر کە لەلایەن ئیخوان موسلمینەوە دەریاندەکرد. خاڵی گرنگ

ئەوەیە، پەیوەندی ئیخوان موسلمینی عێراق لەگەڵ حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق زۆرباش بووە. چ لەگەڵ نوری سەعیددا، چ لەگەڵ عەبدولسەلام عارف و برایەکەی کە عەبدولڕەحمان عارف بوو. هەروەها سەواف پەیوەندییەکی بەهێزو تایبەتی لەگەڵ مەلیک فەیسەڵی دووەم هەبوو. هەر بەهۆی ئەو پەیوەندییە بەهێزو تایبەتییەشەوە بوو کاتێ رژێمی بەغدا لە ئەیلولی ١٩٥٤ بڕیاری هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەو حزبەکانی دەرکرد. کەچی ئیخوان موسلمین لە عێراقدا لەکارو چالاکییەکانی خۆیان هەر بەردەوام بوون!! ئەمەش سەرچاوەکەی لەوەوە وەرگرتبوو چوونە ناو ئیخوان باشترە لە چوونە ناو حزبە نهێنی و نەیارەکان!

پێش شۆڕشی ١٤ی تەممووز ئیخوان کەوتبوونە کاری سیخوڕی بۆ حکومەتی ناوەندی بەغداو بۆ ناوەندی گشتی ئیخوان موسلمین کە لە میسر بوو، کرێگرتەیی و سیخوڕی و دەستگیرکردنی مامۆستا (عەبدوڵلا زێباری و حسێن رەشوانی) نموونەیەکی زەقی ئەو کاری سیخوڕییەی ئیخوان موسلمینی عێراق بوو.

بەڵام کاتێک حکومەتی کۆماری و سەربەخۆیی عێراق لە ١٩٥٨ هاتە دروستبوون، ئیخوان موسلمینی عێراق نەک هەر پێشوازی لێنەکرد بەڵکو دەستی بەدژایەتیکردنیشی کردووە زۆر پوختە لەگەڵ بەعسییەکان رێککەوت دژ بەحکومەتی کۆماری!!! ئەو حکومەتەی حزبە نیشتمانییەکانی وەکو (حزبی شیوعی عێراق، پارتی دیموکراتی کوردستان و سەرۆکەکەی بارزانی نەمرو، حزبی نیشتمانی دیموکراتی و سەرۆکەکەی جادرچی پشتگیرییان لێدەکرد، دژایەتیکردنی سەواف و ئیخوان موسلمین بەرامبەر بەحکومەتی کۆماری، گەیشتە ئەو رادەیەی سەواف و ٤٩ کەس لە توندڕەوانی ئیخوان دەستگیر بکرێن، کاتێکیش سەواف ئازادکرا لە ساڵی ١٩٥٩، نیشتمانی بەجێهێشت و کەوتە رکابەری و پلاندانان بۆ رووخاندنی حکومەتی کۆماری و، زۆر بێ شەرمانە داوای لە حکومەتی سەربەخۆیی عەبدولناسر دەکرد کە ئیعترافکردنەکەی بەکۆماری عێراق هەڵبوەشێنێتەوە، بەڵام ئەو داوایە عانەیەکی سووتاوی نەکردو عەبدولناسری نیشتمانپەروەر هەر وەڵامیشی

نەدایەوە، سەیری ئەو لێکچوونەی (سەواف)و (حسن اسماعیل الهضیبی) بکە، یەکەمیان لە دژی حکومەتی کۆماری عێراق ولاّتی جێهێشت و پلانی دادەنا، دووەمیشیان لە دژی حکومەتی کۆماری میسر ولاّتی بەجێهێشت و بەهەمان شێوە پلانی رووخانی بۆ دادەنا، لە کاتێکدا هەردووکیان هیچ گرفتێکی شایانیان لەگەڵ حکومەتی پادشاییدا نەبوو!!!..

سەواف زۆر باوەڕی بە سەرۆک وەزیرانی پێشووی عێراق (یاسین ئەلهاشمی) هەبوو کە دوای کودەتای بەکر سدقی لە ١٩٣٦ عێراقی بەجێهێشت، سەواف هەروەک لە بیرەوەرییەکانیدا دەڵێت یاسین هاشمی بسمارکی عەرەبەو سەرکردەی باڵی نەتەوەیی میانڕەوی عەرەبییە!!!..

لێرە لێرە هەقە بپرسین سەواف کە ئەو جۆرە کەسایەتییە نانیشتمانییە بووبێت، چۆن لە هەولێری پایتەختدا ئەو هەولێرەی کە هەزاران شەهیدی پێشکەش بەئازادی کردووەو، دەیان کەسایەتی نیشتمانی و ئایینی گەورەیشی هەبووە. کەچی گەورەترین مزگەوتی ئەو شارە بەناوی سەوافی نانیشتمانی و دژ بەکورد ناونراوە؟! پێم وایە ئەوە غەدرێکە لە پیاوانی ئایینی ئەو شارە کراوە، چونکە سەواف هەمیشە دژی میللەتی کورد بووە.

لە پەنجاکانەوە ئیخوان گەیشتە شاری هەولێر، هۆی گەیشتنیشی ئەوەبوو هەولێر لە کۆمەڵێک بنەماڵەی ئایینی پێکهاتبوون و خەڵکی هەولێرو دەوروبەریشی ئاینپەروەر بوون و ئیخوانیش ئیستغلالی ئەو ئایینپەروەرییەی کردن. دەنا لەوەتەی کورد ئایینی ئیسلامی پەیرەو کردووە، رۆژێ لە رۆژان گەلی کورد هەستی بەهیچ ترسێک لەسەر ئایینەکەی خۆی نەکردووە، بەڵکو هاتنی ئیخوان زیاتر بۆ تەفرەقەی نێو بنەماڵە ئایینییەکان بووە. تا وای لێهات لە شەستەکان تەواوی پارێزگاکانی کوردستانی گرتەوە بەتایبەتی ئەوانە دەچوونە ریزی ئیخوانەوە کە خاوەن پایەیەکی ئایینی یان لە بنەماڵەیەکی ئایینپەروەر بوون، بەڵام لەڕووی دەسەڵاتی سیاسییەوە بێبەشبوون، بۆیە دەیانویست سەرەڕای پێگە ئایینییەکەیان (کە پێگەیەکی کۆمەڵایەتیش بوو)، هاوکات پێگەیەکی سیاسیشیان هەبێ و بەشداری لە حوکمڕانی ولاّتەکەشیاندا بکەن. دەنا ئیخوان هەر لە ساڵی ١٩٤٩وە کە

سەرەتای دامەزراندنییەتی لە عێراق تا دەگاتە رۆژگاری ئەمڕۆش پڕۆژەیەکیان بۆ کێشەی گەلی کورد پێنەبووە، لەوەش زیاتر ئیخوان بەدرێژایی نیو سەدەی تەمەنیان لە عێراقدا هەر دژایەتی کوردیان کردووە لەسەرووی هەموویانەوە سەواف، تا دەگاتە ئوسامە تکریتی کە لە رۆژگاری ئەمڕۆدا ئەمینداری گشتی ئیخوان موسلمینی عێراقەو هاوسنووری رژێمی بەغدایە!! هەروەکو لە ٢/٢/٢٠٠٠دا لە کەناڵی ئەلجەزیرە وتی (ئێمە رازی نابین کوردەکان عێراق دابەش بکەن، یان بەشداری دابەشکردنەکە بکەن، چونکە گەلی عێراق یەک گەلەو کوردیش بەشێکە لەو گەلە، ئێمەش وەکو حزبێکی ئیسلامی سیاسەتی نەگۆڕمان هەیە کە عێراق یەک قەوارەیەو کوردیش لە چوارچێوەی ئەو قەوارەیەدا دەبێ کێشەکانی وەکو تورکمان چارەسەر بکرێت و ئەمەش روانگەی ئیسلامەتی ئێمەیە بۆ حاڵەتی کوردی)(٦) بەڕاستی سەیرە دەبێ کێشەی ئێمەی کورد کە سەدان ساڵە رووباری خوێنمان لەبەر دەڕوات و ئەو بەشە رزگارکراوی کوردستانیش کە بە کەللە سەری رۆڵە بەجەرگەکانمان بونیاد نراوە، تازە بەتازە دەبێت وەکو تورکمان چارەسەری کێشەکانمان بکرێ!!! لەکاتێکدا ئێمە خاوەنی خاک و نیشتمانی خۆمانین و سەدان ساڵە لێیان داگیر کردووین و ... هتد. ئوسامە تکریتی هێشتا بچووکترین دەسەڵاتی سیاسی وەرنەگرتووە ئەو بیروباوەڕە چەپەڵە بڵاودەکاتەوە، ئەی باشە ئەگەر بۆرە دەسەڵاتێکی هەبێ چ دەبێت چ ماڵوێرانییەکمان بەسەر بهێنێت؟! ئەم پرسیارە رووبەڕووی برایانی یەکگرتووی ئیسلامی دەکەمەوە ئەگەر وەڵامیان هەبێت؟!!(٧)

ئیخوان موسلمینی عێراق تا راپەڕینی ١٩٩١یش بیری نەتەوەییان بەکارێکی پڕ عەیب دەزانی، هەرچەندە لەسەرەتای هەشتاکانەوە گەشەیەکی بەرچاویان پێوە دیاربوو (ئەمەش هۆکاری خۆی هەبوو).

ئیخوانەکانەکانی کوردیستانیش کاتێک مەلا (عوسمان عەبدولعەزیزیان بە سەرکردەو رابەری خۆیان دانا، بەڵام لەبەرئەوەی مەلا عوسمان دژی رژێمی تەعریب و تەبعیس و تەهجیربوو، بڕیاری خەباتی چەکدارانەی دژ بەرژێمی بەعس دا، ئیتر ئیخوانیش زۆر پوختە لە رابەرایەتی لایانداو

سەرکردایەتییەکی دیکەیان دانا، ئەمەش لەبەر ئەوەبوو چونکە ئیخوانی عێراق و مەکتەبی ئیرشادی میسری رازی نەبوون ئیخوانی کوردستان دژی رژێمی بەغدا خەباتی چەکداری رابگەیەنن، تا ئەمڕۆش لەگەڵ رژێمی بەغدا گرفتێکیان نییە شایانی باس بێت(٨) لەکاتێکدا گەورەترین کێشەو گرفتی کوردان لەگەڵ رژێمە داگیرکەرەکاندایە، بەڵام ئیخوان موسلمینی عێراق و کوردستانیش ئەو راستییەیان بۆ ناخوێندرێتەوەو دەیانەوێ بنچینەی کێشەکەمان لێ ون بکەن(٩).

پەراوێزەکان

١- شەهیدکردنی فەرەج فۆدەو قاسملۆو شەرەفکەندی و عەبدولخالیق مەعروف و فرەنسۆ هەریری و کارەساتی گەورەی یەکی شوبات و دەیان رۆشنبیرو سیاسەتمەداری دیکەو چەقۆ بارانکردنی نەجیب مەحفووزو هەوڵە تیرۆرییەکانی دژ بەجەمال عەبدولناسرو بوختان و سیناریۆ هەڵبەستراوی دژ بەنەسر حامد ئەبو زێدو فەتوا دەرکردن لە دژی رووناکبیرانی عەرەبی و کوردی و زیندە بەچاڵکردنی چەندین گۆڤارو رۆژنامە کە تاریکیان راوەدەناو، هتد.. بەشێکن لە کارو کردەوەکانی ئیسلامی سیاسی.

٢- دەکرێ ئەفغانستان، سودان، میسر، کشمیر، کوردستان، بەنموونەی پڕ لە مەینەتییەکانی ئیسلامی سیاسی بهێنینەوە.

٣- مەبەستم ئەوەیە هەموو ئەو حزب و رێکخراوە سیاسییە ئیسلامییانەی کە ئەمڕۆ لە ولاتانی عەرەبی و دەرەوەی ولاتانی عەرەبی هەن، سەرکردەکانیان یاخود رابەرەکانیان پێشتر لەناو ریزەکانی ئیخوان موسلمینی میسر بوونەو دواتر حزبێکیان دامەزراندووە، نموونەش ئێکجار زۆرە هەر بۆ نموونە ژمارەیەکی زۆری سەرکردایەتی و بنکردایەتی حزبی تەحریری ئوردونی، الجبهه الاسلامیه الوطنیه فی السودان (ئەمەیان درێژەی - جبهه الحق الاسلامی وحرکه التحریر الاسلامی)یە، الجماعه الاسلامیه فی مصر، حەماسی جەزائیری، حەماسی فەلەستینی و ئیخوانی عێراق و... هتد.

٤- مێژووی ئیخوان موسلمین ئەوەمان پێ دەڵێت کە هەمیشە ناکۆکییەکانیان

لەگەڵ حزبە نیشتمانییەکان بووە کە سەنگەری میللەتیان هەڵبژاردووە، دەنا هیچ گرفتێکیان لەگەڵ داگیرکەراندا نەبووە ئەوەتا لە میسرو عێراق لەسەردەمی پادشایەتی، باشترین پەیوەندیان لەگەڵ حکومەتدا هەبووە، بەڵام لەسەردەمی کۆماری کەوتوونەتە پلاندانانەوەو دەستڕاکێشانی دوژمنانی گەل و، ولاتی میسرو عێراقیش باشترین نموونەن.

٥- لە زۆربەی ئەو ولاتانەی عەرەبی رێکخراوی ئیخوان موسلمینی تێدایە، بەڵام ناوەکانیان لەهەر ولاتەو بەناوێکە لە سودان حزبەکەی حەسەن تورابی، لە پاکستان حزبەکەی نەواز شەریف، لە عێراق حزبەکەی ئوسامە تکریتی، لە کوردستانیش حزبەکەی صلاح الدین بهاالدین.. هتد.

٦- ئێستا ئوسامە تکریتی ئەمینداری گشتی ئیخوانی عێراق نییە، بەڵام لەساڵی دوو هەزار ئەمیندار بوو.

٧- بەداخەوە، یەکگرتووی ئیسلامیش لەبەرئەوەی سەر بەئیخوان موسلمینی عێراقە کە ئوسامە تکریتی رابەرایەتی دەکات و ئەوانیش سەر بەئیخوان موسلمینی میسرن کە توندڕەوێکی وەکو کەمال ئەلهلیاوی رابەرایەتی دەکات و دەستی بڕوات یەک قیبتی و یەک کورد ناهێڵێ!! بۆیە دەبینین یەکگرتووی ئیسلامیش هیچ پرۆژەیەکی بۆ کێشەی راستەقینەی کورد پێ نییە، هەر لەبەر ئەوەیشە هەمیشە بەشێوەیەک قسە لە کێشە ناوخۆییەکانمان دەکات وەک ئەوەی کورد هیچ گرفتێکی نییە تەنها ئەوە نەبێت موسڵمانبوونەکەی لاوازەو ئەوان دوای (١٤٠٠) ساڵ لە بڵاوبوونەوەی ئەو ئایینە تازە بەتازە دێن و رێنمایی ئایینیمان بۆ دەکەن؟!

٨- ئەو کاتی ئەم باسە نووسرابوو، لە رۆژی ٢٠٠٢/١/١ میدیا بڵاوکراوەتەوە، واتە هێشتا بەعس لە بەغدا حوکمڕان بوون.

٩- لەبەرئەوەی ئیسلام لەناوچەکەدا نوێنەری ناسیونالیزمی باڵادەست بووەو کوردیش زۆرترین کێشەی لەگەڵ نەتەوەی باڵادەست هەبووە، بەتایبەتی کە لە عێراق لەگەڵ باڵادەستی عەرەبی گرفتی ئێکحار زۆرە. بۆیە دەکرێ بڵێین ئیسلامی سیاسی هەڕەشەیە لە ناسنامەی نەتەوەییشمان، خاڵێکی دیکەیش یارمەتی ئەو بۆچوونەمان دەدات ئەویش ئەوەیە هیچ کام لەو حزبە ئیسلامی سیاسییانەی

کوردستان سەربەخۆ نین، بەڵکو هەریەکەی لەسەرچاوەیەکی دوژمن بەکورد کۆمەک و پشتگیری دەکرێن ئەوەتا تورک (مەبەستم لە حزبی رەفاهی جارانە کە لەکاتی ئەربەکانی سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی تورکیا، داوای لە رژێمی ئەنفال دەکرد پێویستە ئەو ئەزموونەی کوردستان نەهێڵدرێ و رژێمی ئەنفالی پێ لەکورد باشتر بوو!!) فارس و عەرەبی بالآدەست (ئێستا بۆ نەگبەتیمان ئەفغانیشی هاتەسەر) پشتگیری و کۆمەکی رێکخراوە سیاسییە ئیسلامییەکانی کوردستان دەکەن، بۆیە بالآدەستی ئیسلامی سیاسی لە کوردستان بێ ئەملاو ئەولا راکێشانی ولآتانی ئیقلیمییە، کە بەهیچ شێوەیەک لەگەڵ سەرەتاییترین مافەکانی کورددا یەک ناگرنەوە.

ئایین و سیاسەت

ئەگەر چاوێک بە مێژووی ئایینە جۆراوجۆرەکانی دونیادا بخشێنین بە ئایینەکانی ئاسمانی و غەیرە ئاسمانی، ئەو راستیەمان بۆ دەردەکەوێ کە ئایینەکان هێندە بە تەنگ سیاسەتەوە نەهاتوونە، بەقەد ئەوەی بەتەنگ خواپەرستی و دڵپاکی وراستگۆیی بۆ تاکە کەس و لەوێشەوە بۆ ناوکۆمەڵ بوونە، بۆ نموونە ئایینی عیسایی زیاتر فێرە خۆشەویستی و دڵپاکی وراستگۆییت دەکات، داوای ئەوەت لێناکات دەسەڵاتێکی سیاسی بەڕێوەببەیت و، هەندێک خەڵک بۆ هەندێک خەڵکی تر سەرکوت بکەی، هەر ئەوەش بوو دوای زیاتر لە ٣٠٠ ساڵ بەسەر تێپەڕبوونی ئایینی عیسایی، ئینجا ئەو ئایینە بوو بە ئایینی رەسمی دەوڵەت، دوایش وردە

وردە لەبەردەم رەوتی پێشکەوتنی کۆمەڵگای رۆژئاواییدا ئەو ئایینە رەسمییە ئیفلاسی هێناوەو لەو رۆژەشەوە تا بە ئەمڕۆ دەگات هەوڵدان بۆ پێکهێنان و دامەزراندنی دەوڵەتی ئایینی لە رۆژئاوادا (فاتیکان)ی لێ دەرچێ بە تەواوی هەرسی هێناوەو ئەوانەی کە پەیڕەوی ئایینی عیسایی دەکەن رۆژێ لە رۆژان بەرەنگاربوونەوەیەکی ئەوتۆیان نیشان نەداوە کە پەشێوی ونائارامی لەوڵاتانی ئەوروپا ورۆژئاوادا دروست بکات .

ئەوەی تا ئێستا گفتوگۆی جیدی لەو بارەیەوە لەسەر دەکرێت ئایینی ئیسلامییە گوایا ئایینی ئیسلامی لەگەوهەردا سیاسەتی لە نێو منداڵدانی خۆیدا هەڵگرتووە،بەمەش پاساوێک دەدەنە خۆیان تا لە پەنای ئایینی ئیسلامەوە سیاسەت بکەن، بۆیە بەکورتی لەسەرئەم خاڵە هەڵوەستەیەک دەکەم هیوادارم بە رێگای گفتوگۆوە بتوانین راستییەکان زیاتر بۆخەڵکی موسڵمان و جەربەزەی کوردستان ئاشکرا بکەین. دیارە ئایینی ئیسلام لەسەرتاوە بۆ محەمەد(ص) دابەزیوە، تا لە رێگای ئەویشەوە بە خەڵکی دیکەی غەیرە موسڵمانی رابگەیەنێ و ئەو خەڵکە غەیرە موسڵمانە واز لەهەر ئایینێکی دیکە بهێنن وئایینی ئیسلام قبوڵ بکەن وخەڵکەکە موسڵمان بێت .

بەهۆی سەختی بارودۆخی ئەوکاتیش محەمەد(ص)بۆماوەی سێ ساڵی رێک ئەو ئایینەی بەنهێنی و بە شێوەیەکی زۆر سنووردار بڵاوکردۆتەوە، کە یەکەمین کەس خەدیجەی هاوسەری بووە، ئینجا ئیمامی عەلی وزید بن حارث و ئەبو بەکری سدیق (ر.خ) لە رێزی پێشەوەی ئەو کەسانەبوونە کە بوونە موسڵمان،لەماوەی ئەو سێ ساڵەشدا تەنها (٦٠) کەس بەنهێنی بوون بە موسڵمان ،ئینجا پەردەی نهێنیان دڕاندووەو بانگی ئاشکرایان بۆ ئەم ئایینە کردووەو لەم پێناوەشدا رووبەرووی زۆر کۆسپ وتەگەرەش بوونەتەوە، بەڵام جێگای سەرنجە نەک هەر تەنها ئەو سێ ساڵەی بەنهێنی ئایینی ئیسلام بڵاوکراوەتەوە، بەڵکو هەموو ئەو سەردەمەی محەمەد(ص) لە مەککە ژیانی بردۆتە سەر کە ١٣ ساڵی وەحی بووە، ئەوپەڕی نەرمی نواندن لە ئایەتەکاندا دەخوێندرێتەوە (لا اکراه فی الدین -البقره٢٥٦) (لکم دینکم

ولی دین -الکافرون ٦) نموونەیەکی بەرچاوی ئەوبۆچوونەیە، ئەو ١٣ ساڵەی کە لە مەککەشدا بووە هیچ پێکهاتەو شێوازێکی دامەزراندنی دەوڵەتی لە ئارادا نەبووە، تا بۆ مەدینەش کۆچی کردووە. دیارە تەمەنی وەحی لە مەککە (١٣)ساڵ بووەو هی مەدینەش تەنها (١٠)ساڵ بووە، بەم پێیەش بەشی زۆرینەی وەحییەکە لە مەککە بووەو بەشی کەمتریش لە مەدینە بووە، لە مەککە (٨٠) سورە دابەزیوەو لە مەدینەش (٣٤) سورە، کە لێرەشدا بەشی زۆرینەکە هەر بۆمەککە دەگەڕێتەوە ، لەماوەی (١٣)ساڵی وەحی لە مەککە هیچ ئایەتێک بەدی ناکەی کە ناوەڕۆکێکی سیستەمیی بەخۆوە گرتبێ، واتە ئەحکام و بنەما یاساییەکان وتەشریع و (الاحکام و الاحوال والمعاملات)ی بەخۆوە نەگرتووە، بەڵکو بەچڕی باسی لە یەکبوون وبەرزی رەوشت وخواپەرستی و .. هتد کردووە .

راستە لەمەدینە قۆناغی دامەزراندنی نەواتێک (النواه) بۆ کۆمەڵگایەکی ئیسلامی دەستی پێکرد، بەڵام سوڵتان یا پادشایەک یا حکومەتێک لەسەر بنەمای دامەزراوەکانی دەسەڵات و ئیداری دروست نەبوو، بەڵکو دامەزراندنی کۆمەڵگایەکی ئیسلامی بۆ ئەوە بوو پارێزەری لە موسڵمانان بکات و ، هەروەها پێوەندی تاک بە تاک هەروەها پێوەندی تاک بە کۆمەڵ پتەوتربکات، خواش حاکمی راستەقینەی هەمووجیهان بووەو حاکمیەت تەنها بۆ خوایە (الحاکمیە للە) و(للە ملک السموات والارض- الشوری٤٩) هەروەها بڕوانە ال عمران٢٦، الملک ١، زۆری تریش ئاماژە بەوە دەکەن کە خوا مالیک ولمولک بووەو پێغەمبەریش (ص)مژدەبەخش ونەزیر بووە (ما نرسل المرسلین الا مبشرین ومنذرین-الانعام٤٨) ئەوەی باوەڕیش بە محەمەد (ص) بهێنێت واتە باوەڕی بە خودا هێناوە (ان الذین یبایعونک انما یبایعون اللە- الفتح١٠) .

ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوئایاتانەی کە بۆ ئەحکام و تەشریع هاتوونەتەخوار، لە زۆربەی حاڵەتەکاندا بە بۆنە (مناسبە)ی رووداوێکی کۆمەڵایەتی هاتوونەتەخوار بۆ چارەسەرکردنی بەسەرهاتەکە، یان بۆ ئەو پرسیارانە دابەزیون کە لە محەمەد (ص)کراون،چ لەلایەن تاکە کەسێکەوە

بووبێت، یان کۆمەڵێکەوە، بۆیە زۆر جاران ئەو ئایاتانەی کە دابەزیون پەیوەندییەکی توندیان بە رووداوێکەوە هەبووە کە ئێستاش بۆ ئێمەی موسڵمان هەقە بزانین هۆکاری هاتنە خوارەوەکە (اسباب النزول) چییە؟

بەم جۆرە کە دەوترێ دەوڵەتی مەدینە، واتە حکومەتی محەمەد(ص) کە لە بنچینەدا حکومەتی خوابووە، لەسەر بنەمای ئەوشەریعەتەی کە بۆ محەمەد(ص) تیایدا حاکمێکی نێردراو بووە لەلایەن خواوە،محەمەد(ص) هەر شتێکی کردبێت لەلایەن خواوە پێی راگەیەنراوە، لەخۆیەوە هیچی نەکردووە،ئەمەیان خاڵێکی زۆر گرنگە کەدەبێ باش لێی وردبینەوە، بە کۆچی دوایی پێغەمبەریش(ص) حکومەتی خوا تەواوبووە، هەروەکو محەمەد سەعید العشماوی دەڵێت(حکومەتی خەڵک) لەسەردەمی خەلیفە راشدینەکان دەستی پێکرد، پێش ئەوەی بچینە سەر سەردەمی راشدینەکانیش ئەم چەند دێرەی خوارەوە دەنووسین: لە قورئاندا بە هیچ شێوەیەک باسی دەسەڵات (السلطە) نەکراوە، هەروەها هیچ تێڕوانینێکیش سەبارەت بە دەوڵەت بەدی ناکەی، ئەمە خاڵێکی گرنگە بۆ حزبە سیاسییە ئیسلامەوییەکان**.

پێغەمبەر ئەوماوەیەی کە نەساغیش بووە،هیچ کەسێکی بۆ جێگەی خۆی رانەسپاردووە؟ ئەمەش پرسیاری جۆراوجۆر هەڵدەگرێت،ئایا دڵی بەکەس ئاوی نەخواردۆتەوە؟ یان نەیویستووە لەدوای خۆی کەسێکی تر ئەو(موهیمەیە) وەربگرێت،چونکە ئەو کەسە پێوەندی لەگەڵ خوا نامێنێ و، ئەوەی پێوەندیشی لەگەڵ خودا نەمێنێ هەڵبەت هەڵەش دەکات .

هەروەک لەسەردەمی محەمەد(ص) خودی خەلیفە راشدینەکانیش کەوتوونەتە بەر رەخنەی پێغەمبەر بە تایبەتی ئیمامی عومەرو عوسمان (ر.خ)***

ئەوەی سەرەوە دەروازەیەکی بچووک بوو بۆ هەندێ خاڵی دیکە کە دەمەوێ باسی بکەم، بۆچی زۆربەی بزاڤە ئیسلامەوییە سیاسییەکان ناوێکی وەکو حزبی ..ئیسلامی لەخۆیان ناودەنێن ،ئایا دەکرێ و گونجاوە(وشەی حزب لەگەڵ وشەی ئیسلامی تێکهەڵبکێشرێ، وەک ئێستا بزاڤە

ئیسلامەوییەکان دەیکەن؟ باشە دەبێ مەبەستیان چی بێ لەو ناو یەکتری گرێدانە؟ دیارە بەپێی (لسان العرب)ی ابن منظور حزب کۆمەڵێک لە خەڵک دەگەیەنێت، کۆی ئەحزابە، ئەحزابیش واتە سەربازە کافرەکان، ئەو سەربازە کافرانەی کە لە دژی پێغەمبەر (ص)شەڕیان بەرپا دەکرد، بوونی وشەی (حزب)یان (ئەحزاب) لە قورئاندا هەرگیز مانای بوونی حزبی سیاسی رێکخراوەیی خاوەن قەوارەیەکی یاسیایی و دەستووری سەربەخۆ ناگەیەنێ، هەروەها مانای دەستاو دەستکردنی ئەوزاراوەیەش ناگەیەنێ کەلە بیری سیاسی و یاسایی دەستووری وکۆمەڵناسی سیاسیدا هەیە، ئەمە لەلایەک و لەلایەکی تریشەوە وشەی ئەحزاب لەقورئاندا تەنها بۆ زەم بەکارهاتووە ، وشەی(حزب)یش کە (کۆ-جمع)نیە هەندێ جار بۆمەدح وهەندێ جاریش بۆ زەم بەکارهاتووە .

وشەی ئەحزاب لەلایەن موسڵمانان، مایەی رق لێبوونەوەیە، چونکە یەکەمین سەردەمی موسڵمانان دێنێتەوە یاد کە ئەحزاب ئەوانەبوون دوژمنایەتی پێغەمبەر(ص)یان دەکرد، بۆیە دروستکردنی گروپێکی ئیسلامی بەناوی حزبی ئیسلامی هیچ پاساوێکی بۆنیە، بە تایبەتی ئەو حزبە لە نێو کۆمەڵ وکۆمەڵگایەکی موسڵماندا دروستکرابێت، دروستکردنی هەر گروپێک و رێکخراوێکی ئیسلامی ئەگەر دروستیش بکرێت، دەبێت بۆ ئەوە بێت خەڵکی غەیرە موسڵمان بکات بەموسڵمان ، نەک خەڵکی موسڵمان و ئایینپەروەر،ئەمەش باسی دەکەم ئەوە سەرەتاکەی دەرکەوتووەو زۆر حزب و ئەحزابی ئیسلامەوی بیریان لەوە کردۆتەوە وشەی ئیسلامییەکان هەڵبگرن، چونکە ئەو حزبانە سیاسەت دەکەن، نەک ئایین بڵاوکردنەوە، بەتایبەتی ئایین بڵاوکردنەوەش لە کوێ؟ لە نێو کۆمەڵگایەکی تەواو موسڵمان؟ ئەوەتا لە جەزائیر (حركه المجتمع الاسلامی) بوو بە (حركه المجتمع السلم) هەر لەوێ (الجماعه الاسلامیه) بوو بە (حرکه النهضه) لە لوبنانیشدا (الجماعه الاسلامیه) بوو بە (حزب النهضه) ،پاشان لە کۆنگرەی گشتی کەلە ساڵی ١٩٩٨ بەسترا ناوی لێنرا (الاصلاح) ئەمە لە ئوردن و، لە تونس (حرکه الاتجاه الاسلامی)بوو بە (حرکه النهضه) دوایش پاش رووداوەکەی ساڵی

١٩٧٨ چووە ناو (الاتحاد العام للشغل). زۆر شوێنی دیکەش ئەو گۆڕانەیان بەسەردا هاتووەو چاکیشیان کردووە، چونکە چ پێویستیەک بەوە هەیە خەڵکی موسڵمان لە ڕێگەی ئایینەوە بەسیاسی بکەی وئایین بە سیاسەت بکەین؟!

لە کوردستانی خۆشماندا بەر لەوەی ئەو حزبە ئیسلامەوییانە دروستبن، هەزاران مەلاو فەقێمان هەبوون وهەن کە ڕۆڵی (واعظ) یان بینیوەو دەبینن و، خەڵکی لە هەموو کارێکی خراپ هۆشیار دەکەنەوە بێ ئەوەی بیکات بە مرۆڤێکی سیاسی ، کە پێویستیمان بەوە نیە، چونکە زۆر حزب و ڕێکخراوی دیکەی سیاسیمان هەبوونەو هەن بۆ بەرژەوەندی گەل و نیشتمان و بۆپاراستن و داکۆکیکردن لە کەرامەتی کورد قوربانی زۆریان داوەو دەیدەن، لەم ڕووەوە مێژوویەکی خوێناویشمان بەجێهێشتووە کە بەداخەوە کاک عومەر عەلی غەفوور بە حزبەکەیشی ئەو سەروەرییەیان بۆ خۆیان تۆمار نەکردووە!!! لێرەوە بێ ئەوەی هەندێک لە دەقی نووسینەکانی کاک عمر عەلی غەفوور بهێنمەوە ڕاستەوخۆ گفتوگۆیەکی فیکری لەگەڵ بۆچوونەکانی دەکەم ، چونکە نامەوێ بچمە نێو هەندێک شتی وردەکاری وەها کە بۆئەمڕۆ سوودی نابێت .

پرسیارێکی مەنتقی لە کاک عومەر دەکەم، باشە ئەگەر مێژووی زیاتر لە ١٣٠٠ ساڵی بزاڤە ئیسلامەوییەکان(جگە لەسەردەمی پێغەمبەر(ص)و ،خەلیفەکانی ڕاشدین) بە نائومێدی و ڕەشبینی لە قەڵەم بدەیت وبڵێی (مێژوویەکی گەشبینی بەخش نییە) دەبێ ئەو حیکمەتە چی بێ بتوانێ مێژووی (١٣٠٠) ساڵ ڕاستبکەیتەوەو گەشبینی بخەیتەوە ناو خەڵک؟ بۆچی؟ چما ئەو هەموو شەڕو شۆڕە دژوارانەی بە درێژایی مێژووی ئیسلام «جگە لە سەردەمی محەمەد(ص)» بەسەردەمی خەلیفەکانی ڕاشدینیشەوە بەتایبەت سەردەمی ئیمامی عوسمان وئیمامی عەلی لەسەر ئایینی ئیسلام بووە، یان لەسەردەسەڵات بووە، ئەوە ڕاستییەکی حاشا هەڵنەگرە هەر دوو لایەنی بەشەڕهاتوو موسڵمان وئایینپەروەر بوونە، بەڵام کێشەکە کێشەی دەسەڵات بووە،ئەگەر وانەبووە دەپرسم طلحە و زوبێرو عائیشە موسڵمان

بوون یان ئیمامی عەلی وهاوکارانی ؟! یان با بپرسم لەم هەموو شەڕو شۆڕەی ئیسلامەتیدا، کامە شەڕ لەسەر ئەوە بووە کە لایەنێکیان ئیمماندارن و ئەوەی تر نائیماندار؟! خۆ ئەگەر باسی خیلافاتەکانی خۆشمان بکەین پرسیار زۆر هەڵدەگرن..!!!

کاک عومەر دانی بەوە داناوە (ڕووبەرێکی بەرچاو لە تەیاراتی ئیسلامی هێشتا هەزمی بیرۆکەی فرە لایەنانییان لە بواری فیکری وسیاسیدا نەکردووە، ئەمەش مەترسی ئەوەی لای دەوروبەر وناوەندە سیاسی وکۆمەڵایەتییەکان دروست دەکات کە ئەمانە کار لە پێناو گێڕانەوەی حوکمی دەوڵەتی شمولی و نادیموکراسییانە دەکەن) .

کاتێک باسی هەر مەسەلەیەکی فیکری یا کۆمەڵایەتیش دەکرێ، باشتر وایە بچینەوە سەر دەقە پیرۆزەکانی قورئان کە فەرموودەی خوان،ئینجا فەرموودەکانی پێغەمبەر(ص)، لەهەموو قورئاندا هەر لە سورەتی (الفاتحە) تا دوایین سورە کە سورەی (الناس)ە ئایەتێک نادۆزیتەوە باسی لە دیموکراسی کردبێت ، لە کاتێکدا دیموکراسی هەزار ساڵ پێش ئایینی ئیسلام لە ئەسینای یۆنانی هەبووە، لەسەردەمی پریکلیس دا پیادەش کراوە، زۆربەی هزرڤانە موسڵمانەکانیش، دیموکراسی و فرە سیاسی لە ئایینی ئیسلامدا دەگەڕێننەوە سەر چەند خاڵێک کە ئەمانەن:

١- هەندێک کۆمەڵەو گروپی ئیسلامەوی کۆبوونەوەی (السقیفە) بە فرە سیاسی لەلایەک ، دیموکراسیش لەلایەکی تر دادەنێن، بەو پێیەی سێ بۆچوونی جیاواز هەبووە بۆ دانانی خەلیفە کە بەم شێوەیە بوون: لایەنی ئەبوبەکری سدیق وعومەری کوڕی خەتاب(ر.خ)، لایەنی سەعد کوڕی عەبادەو ئەنصارەکان،لایەنی ئیمامی عەلی کوڕی ئەبو تالیب (ر.خ) .

٢-هەندێکی دیکە دەیگەڕێنەوە بۆ ئەو ڕاسپاردەیەی ئیمامی عومەر کە (٦) کەسی دەستنیشان کرد تا لە نێو ئەو (٦) کەسە یەکێک هەڵبژێردرێ.

٣- هەندێکی تر دوای کوشتنی ئیمامی عوسمان کە بە (الفتنە الکبرێ) دادەنرێ دادەنێن .

٤-کۆمەڵەیەکی دیکەش سەردەمی خەلافەتی عەلی بە باشترین

دیموکراسی وفرە سیاسی دادەنێن بە تایبەتی کە (خوارج)ەکان بەرهەڵستکاربوون.

بەڵام ئەوەی بۆ ئێمە جێگای سەرنجە ئەوەیە، ئێمە لە هەموو شتێکدا دەبێ پشت بە قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر ببەستین، واتە دەقە پیرۆزەکان کە قورئان و حەدیثە، ئیتر ئەوانی دیکە ئیجتیهاداتی تێکەوتووە، لەسەردەمی پێغەمبەریش نەفرە حزبی و نەفرە سیاسی ونەدیموکراسیەتیش نەبووە، چونکە ناکرێ یەکێک پێغەمبەر بێت و جۆرە راوێژێکیش بە خەڵکیبکات وەک بڵێی گوێڕایەڵی خەڵکەکە بێت، یا لەرێگای دەنگدان و هەڵبژاردنەوە لە پێغەمبەرایەتیەکەی خۆی بەردەوام بێت هەر راوێژێکیشی کردبێت ئەگەرئایەتی بۆ نەهاتبێتە خوارەوە پەسندی نەکردووە، با ئەوەش بەکاک عومەر بڵێم چی بزاڤی سیاسی ئیسلامەوی هەیە، ٨-٩-١٠ ساڵێکە باسی دیموکراسی وشتی لەم بابەتانە دەکەن، ئەی باشە ئەو ١٤٠٠ ساڵەی بۆ کوێ دەبەی؟! ئینجا کە (عمر)باسی فیکری شمولی دەکات، من دەیان بەڵگەی زیندووم بەدەستەوە هەیە کە لەخودی رۆژنامەی (یەکگرتوو) هەروەها بڵاوکراوەی (هۆشیاری) جەختیان لەسەر فیکری شمولی کردۆتەوە وتەنانەت داوای ئەوەشیان کردووە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی زیندوو بکەنەوەو با کوردیش ئیمپراتۆریەتێکی فراوانی هەبێ؟! ئەی ئەگەر ئەمە فیکری شمولی نەبێ دەبێ چی بێت؟!

ئەگەر وا دابنرێ کە ئایینی ئیسلامی هەر لە سەرەتاوە بریتی بووە لە سیاسەت، ئەوا ئێمە خۆمان بە هەڵە دەبەین،هەروەکو لەسەرەوەش باسمکردووە کە ئایینی ئیسلام بۆ خواناسین و باوەڕهێنان بە فەرموودەکانی خواو پێغەمبەر(ص)بووەو، تەمەنی پێغەمبەرایەتی محەمەد(ص) لەمەککە باشترین نموونەیە، ئەمە لەلایەک ولەلایەکی تریشەوە هەموو ئەو شەڕو شۆڕە دژوارانەی کە لەسەردەمی راشدینەکانیشەوە تا دەگاتەئەمەوی وعەباسی و .. تەنانەت تا دەگاتە ئەوهەموو بزاڤەی گوایا بەناوی ئیسلامەوە سیاسەت دەکەن، لەسەر ئەوە شەڕیان نەکردووە کە یەکێکیان موسڵمان بێت و ئەوی تر غەیرە موسڵمان، باشترین نموونە لەسەردەمی راشدینەکان شەڕی (جەمەل)ە،

بۆیە ئەگەر ئایینی ئیسلام هێندە بە سیاسەت نەکرابایە، بە هەقیقەت ئەم هەموو خوێن رێژییەی نێوان موسڵمانان دروستنەدەبوو، باڵی شیعەو سوونەش نەدەهاتە ئاراوە، ئەمڕۆش لە وڵاتێکی وەکو ئەفغانستاندا بەدەیان هەزار موسڵمان لە هەر دوو لایەنی نەیاردا نەدەکوژران و وڵاتەکەشیان کاول نەدەبوو .

ئەگەرئایین لە دوای پێغەمبەر(ص) تێکەڵ بە سیاسەت نەکرابایە، ئەبوزەر ئەلغەفاری لەسەردەمی راشدینەکان ئاوارەو دەربەدەر نەدەبوو!!!، هەروەها ئیمامی مالک و ئیمامی حەنەفی وئیمامی شافعی و حەنبەلی رووبەرووی ئازارو ئەشکەنجەو گرتن ولێدان و کوتان نەدەبوونەوە!!!، نموونەی وا گەلێک زۆرن کە لەوەتەی ئایینی پیرۆزی ئیسلام بە سیاسەت کراوە ئەم ئایینە زۆرترین باجی داوەو زۆرترین زیانی بەخەڵکی موسڵمان گەیاندووە هەرپاساوێکیش بۆ تێکەڵکردنی ئایین وسیاسەت، مانای درێژەدانە بەو هەموو زیان و نەهامەتییەی کەبەخەڵکی موسڵمان گەیشتووە .

ئەگەر بزاڤەکانی ئیسلامەوی سیاسی خۆیان بەهەڵگری ستراتیژی ئیسلام بزانن وەک کاک عومەر دەڵێت، نازانم چ مەنتقێک لەوەدایە موسڵمان برای موسڵمان بکوژێت کە لە قورئانیشدا بە توندی رێگەی لێ گیراوەو ئایەتی بۆ هاتۆتە خوارەوە؟!، ئینجا ئەپرسم ، هەڵگری ستراتیژی ئیسلام لە کوێ؟ لەناو موسڵمان، کە مەلاو شێخ و فەقێ و دونیایەک پیاوی دیندارمان هەن؟ بزاڤە سیاسییە ئیسلامەوییەکان هەڵگری ستراتیژی ئیسلامیین یا ئەو مەلا ئایینپەروەرانەی لە رۆژانی هەینی لەسەر مینبەری مزگەوت باسی چاکەو خراپەو بڵاوکردنەوەی ئایینەکەت بۆ دەکەن، قەت پەناش نابەنە بەر سیاسەت و، سیاسەت ناکەن؟!!!

ئەگەر رێ بەوە بدرێت بزاڤە ئیسلامەوییەکان بگەنە دەسەڵات بزانین چ پرۆژەیەکیان پێیە ،پێم وایە پرۆژەکەی ئەوان دیارە، لە خیتابی سیاسییان، لە هەڵوێستی سیاسی و نەتەوەییان، لە زۆر شتی گرنگ کە ئیدعای بۆ دەکەن،خۆ لەزۆر وڵاتیش گەیشتنە دەسەڵات بەڵام بینیمان چییان کرد!!!

ئیخوان کە ئێستا پەلوپۆی بۆ زۆر وڵاتی عەرەبی هاویشتووە ، دەزانین

چۆن بە پاڵپشتی بەریتانیا بۆ یەکەمجار لە پاکستان هاتنەسەر حوکم وکەهاتیشن دیارە چۆن خەڵکەکەیان لەناوهەژاری ونەزانیندا تواندەوەو دەیان ساڵ بوو ژەنەراڵەکان حوکمیان دەکرد. بزاڤە ئیسلامەوییەکان کە ئەفغانستانیان کەوتە دەست، لەبەرچاومانە چیانکرد؟! هەڵوێستی ئیخوان لە میسریش لە سەردەمی عەبدولناسردا بەرچاوە هەندێک وڵاتی تریش لەخۆمان نزیکن دەزانین وەزعیان چۆنە... هتد. بۆیە پێویست ناکات بەم شێوەیە تاقیبکرێنەوە،چونکە تاقیکراونەتەوە، نەخوازە کاک عومەر خۆبشی دانی بەوە ناوەو (تەیاراتی ئیسلامی لەبەر زۆر هۆکار هێشتا وەک پێویست هەزمی بیرۆکەی فرە لایەنی نەکردووەو لای هەندێک لەو تەیارانە دەوڵەتی ئیسلامی دەوڵەتێکی شمولیی یەک دەسەڵاتییە) دیارە وەک لەسەرەوە ئاماژەم بۆ دەوڵەتە شمولییەکە کردووە لەسەر خودی خۆیان جێبەجێ دەکرێ، ئەگەر کاک عومەریش نارەزایی پیشانبدا ئامادەم هەندێک لە دەقی نووسینەکانی خۆیان بە نموونە بهێنمەوە ، ئینجا دەپرسم باشە کە (مەرجەعیەتێکی مێژوویی ئیسلامی لەبەردەستدا نەبێ کەتێیدا دەسەڵات بە پێی میکانیزمێکی ئاشیتانە ئاڵوگۆڕ کرابێ) ، پێویست بەوە دەکا بزانرێ چ پرۆژەیەکیان پێیە؟ ئەمە (تناقضات)ێکی گەورەیە کەکاک عومەر تێی کەوتووە، لەلایەک مێژووی ١٣٠٠ساڵ ئیسلامەتی رەش دەکاتەوە، لەلایەکی تریش خۆی کردووە بە پەپوولەی ئاخیر زەمان؟ ئەمەیە بانێک و دووهەوا، چ(ضمان) ێک هەیە کە ئەوان (مەهدی مونتەزەر)ن و رزگارکەری جیهانن؟!!!

لەکۆتاییدا تەنها ئەوەندە دەڵێم بزووتنەوەی (حەماس) کە هەمیشە خۆی وا دەنوێنێ،دوژمنی سەرسەختی جوولەکەیە، کەچی وا وردەوردە دەردەکەوێت کە ئەو بزووتنەوەی (حەماس)ە کەزۆر توندڕەوە گوایا، کەچی لەژێرەوە پەیوەندی لەگەڵ جوولەکە کردووە، چ لەو کاتەی کە شێخ (ئەحمەد یاسین)لە گرتووخانەبوو، چ دوای ئەوەی ئازاد کراوە وتویەتی (حەماس ئامادەیە- هدنە- یەک لەگەڵ ئیسرائیل بۆماوەیەکی دیاریکراو ببەستێ) د.محمود الزهار کە یەکێک لە دامەزرێنەرانی (حەماس)ە دەڵێت پێوەندی نهێنی

حەماس و ئیسرائیل لە غەزە تەواو بوو کەتیایدا شمعون پیریزی وەزیری دەرەوەی ئەوکات بەشداری تێدا کرد****، هەروەها دواتریش ئیسحاق رابین، ئەمەش پرسیاری زۆری هەڵدەگرێت وبا وەڵامەکەشی لای هەریەکێکمان بە جۆرێک بێت...

پەراوێزەکان:

* بابەتەکەی عومەر عەلی غەفوور لە حەفتەنامەی گوڵان ، ژ٢٤٠،١٩٩٩/٨/٢٦ ، بەناونیشانی (سروشتی پەیوەندی ئاین و سیاسەت ...پتر لە رایەک)بڵاوکراوەتەوە .

** وەنەبێت ئەو زاراوەیە شتێکی تازەو نوێ بێت محمد ئارگۆن بە بەردەوامی بەکاری دەهێنێت و هەندێ جار ناونیشانی بابەتەکەیشی پێ دەرازێنێتەوە، وەک(الحركات الاسلامویه -قراءه اولیه) ، گۆڤاری الوحده، ژ٩٦، ساڵی ١٩٩٢ .

هەروەها (اولیفیه روا)ش ئەو زاراوەیەی زۆر بەکارهێناوە بە تایبەتی لەکتێبی (تجربه الاسلام السیاسی) وزۆری دیکەیش .

*** بروانە هادی علوی،فصول من تاریخ الاسلام السیاسی ، ل ٢٠ .

**** بزووتنەوەی حەماس هەمیشە بانگەشەی ئەوەی دەکرد کە بزووتنەوەیەکە بە توندی دژی ئیسرائیلە و هەرکاتێکیش (راف) وتووێژی لەگەڵ ئیسرائیل کردبێ ،ئەوا حەماس کاردانەوەی توندی هەبووەو زۆر جاریش پەنای بردۆتە بەر تیرۆرو تەقاندنەوەی دام ودەزگاو ..هتد کەچی وا وردەوردە ماهیەتی ئەویش دەرکەوت .

پاكستان
بەهۆی سیستەمی سەقامگیری ئیسلامی ژەنەڕالی، ئۆلیجارکی، ناسنامەی نەتەوەیی لەدەست داوە

هیند کە بە (نیمچە کیشوەری هیندی) دەناسرا، دەوڵەمەندترین شوێن بوو لەجیهانی کۆندا، کەتیایدا سامانێکی بەرفرەی لەکەرەستەی خاو و بەردی پیرۆزو و بەنرخ و مەعادنی گرانبەهاو بەهارات (التوابل) و چەندانی دیکە لەو کەرەستەو پێداویستییانەی کە وڵاتانی ڕۆژئاوا لێی دەستکورت و هەژار بوون، هەبوو بەتایبەت ئەوروپا.

وشەی (هیند) تەنها بەمانای دوڕی تاجی بەریتانی نایە، بەڵکو هەر تەنها باسکردنی، یا ناوهێنانی ئەم وشەیە (هیند) لیکاوی لەدەمی هەموو ئەوروپییەک دەهێنایە خوارەوە، لەبەر ئەمەیە، بەدرێژایی چەندین سەدە وڵاتانی داگیرکەری ئەوروپی، بەردەوام لەپێناوی دەستبەسەرداگرتنی ئەو ناوچەو شوێنانە درێغییان نەکردووەو هەریەکێک لەو ئیستعمارانەش هەوڵی

ئەوەیان داوە، پارووەک چەورترو زۆرتریان دەست بکەوێت. بەم پێودانگە، بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ ململانێی سەخت و مساوەمەش لەگەڵ یەکتری و ڕێککەوتن و هاوکاری لەنێوان وڵاتە داگیرکەرەکاندا لەسەر خاکی پڕ بەهاو پڕ بەرهەمی هیندی دروست بووە. لە ئەنجامیشدا، بەریتانیا توانی بەهۆی ئەو ململانێیەوە بەرفراوانترین خاکی بەپیت لە نیمچەکیشوەری هیندو هەروەها هەندێکیش لەناوچەی دەوڵەمەندی دیکە، کە دراوسێی هیندییەکان بوون، داگیر بکات، وەک بۆرماو سیلان (سریلانکا) و مالیزیاو سەنگافورەو هونگ کۆنگ. فەرەنساش هێندێ ناوچەی کەمێک دوورتری خستە ژێر چنگ و دەسەڵاتی خۆی، کە بە هیندو چین ناودەبردرا، ئێستا ڤێتنام و کەمبۆدیایان پێ دەوترێ. هۆڵەندەش دەستی بەسەر ڕۆژهەڵاتی هیند داگرت، کە ئێستا ئەندەنووسیای پێ دەڵێن.

بەم شێوەیە، هیند، بەموستەعمەرەی بەریتانیا مایەوەو، سووپای هیند لەژێر رکێفی بەریتانیا کاری پێ دەکراو دەنێردرایە مەیدانی جەنگ و، بەریتانیا توانی لەهەردوو شەڕی گەورەی جیهانی، سووپای هیند بۆ بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆی بەکاربهێنێت. لەشەڕی جیهانی یەکەم، شەڕی میسرو دۆڵی ڕافیدەین و فەڵەستینی پێ کردو، لەهی دووەمیش شەڕی بیابانی گەورە (صحراء الکبری) و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیاو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەوروپایشی پێ کرد.

ئا بەم جۆرە، هیند بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ لەژێر دەسەڵاتی بێگانەو لەبارودۆخێکی فرە دژواردا دەژیا، دانیشتوانەکەیشی ئارەزووەکانیان بۆ نەهاتەدی و...و...و ئیتر هیند لەوڵاتێکی زۆر دەوڵەمەندەوە، بووبە وڵاتێکی گەل هەژارو دواکەوتوو، خاکەکەیشی کرا بە گۆڕەپانی ململانێی نێوان ئەو کۆمەڵە نەتەوەو ئایینیانەی کە تیایدا دەژیان.

شەڕو ململانێی نێوان نەتەوەو ئایینییەکان درێژەی هەبوو، تا بەهۆی بەردەوامی شەڕەکە بە هەزاران ڕۆڵەی خۆیانیان لەسەردانا و، چەندین ملیۆن کەسیش ئاوارەو دەربەدەربوون و ناکۆکی و ڕق و کینەی کۆمەڵایەتیش زۆر قووڵ بووەوە و پەرەی سەندو، ئەو شەڕو وێرانکارییە وای کرد دوای

وەدەستهێنانی سەربەخۆیی هیند، لێرەو لەوێ دەنگی بەرزونەوی سەرهەڵبدات، کە داوای دامەزراندنی حکومەتێکی ئیسلامی بکەن. هەرچەندە وەک (تاریق عەلی) باسی لێوەدەکات، پێش دابەش کردنی هیندستان، لەناو ئەو موسڵمانانەی کە نیشتەجێی هیندستان بوون، دووبەرەی لێکجیاواز هەبوو، بەرەی ڕووناکبیری ئۆرستۆکراتە زەویدارەکان، کە هەم ئینگلیز پاڵپشتی دەکردن و هەم ئەوانیش پشتیوانی ئینگلیزیان دەکرد، بەرەکەی تر، بەرەی پارێزگاران بوو کە لەگەڵ بزاڤی سەربەخۆیی هیندستاندا هاو ئامانج بوون. حزبی کۆنگرەی هیندیش کە (ئەلمەهاتما غاندیی) زەعیمی رووحی هیندستان، سەرکردایەتی دەکردو پەرۆشی هیندستانێکی یەکگرتوو بوو، بۆیە لەدژی هەموو بیرو بۆچوونێکی جودا خوازی ئیسلامی وەستا، بەڵام ناکۆکی ئایینی لەوەقووڵ تر بوو، تا بتوانرێ چارەسەربکرێت، بەتایبەت کە ئینگلیزەکان بەپێویستیان زانی لەبەرامبەر ئەو ناوبانگ و پەرەسەندنەی حزبی کۆنگرە، حزبێکی ئیسلامی دروست بکەن، کە ئەو حزبە ئیسلامیە لەلایەن ئینگلیزەوە هەموو جۆرە پاڵپشتی و داکۆکییەکیش بکرێت. ئەوەبوو حزبێکی ئیسلامیان بەناوی یەکگرتووی ئیسلامی وەک نوێنەری هاوپەیمانێتی نێوان ئۆرستۆکراتە زەویدارە موسڵمانەکان و بەرپرسە ئینگلیزەکان دامەزراندو، ئیدارەی ئینگلیز وردە وردە ئیستغلالی ئەوەی کرد کە ئیتر موسڵمانەکان ناتوانن لەگەڵ غەیرە موسڵمانەکاندا بژین. ئا بەو جۆرە ختووکەی موسڵمانەکانیانداو ئەستەم بوو ئیتر موسڵمان و هیندۆک لەسێبەری یەک دەوڵەتی فرە نەتەوەو ئایین جودایی دا بژین. حزبی کۆنگرەی غەیرە موسڵمانیش (ئەگەرچی خەڵکێکی موسڵمانیش لەناوی دا ئەندام بوون) چەندی خۆی هێناو برد، نەیتوانی بەسەر ئەو هەستەی زۆرینەدا زاڵ بێت کە داوای جیابوونەوەی خۆیان لەهیندستان دەکرد. واتە حزبی کۆنگرە نەیتوانی هەموو کۆمەڵ لەڕووی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە لە دەوری خۆی کۆبکاتەوە. بەتایبەت موسڵمانەکان کە لەو کاتەوەی مەغۆلە موسڵمانەکان (٤٠٠) چوار سەدساڵ فەرمانڕەوایی هیندستانیان کرد بوو، توانیبوویان لەڕێگای پادشا

موسڵمانەکانی مەغۆلەوە، ئەو (٤٠٠) چوارسەد ساڵە حوکمڕانێتی هیندستان بکەن. ئینگلیزەکانیش ئەو واقیعە ڕاست و دروستەیان زۆر باش دەزانی، بۆیە هەوڵی زۆریان بۆ کەرت بوونی هیند دەدا.

تا کار گەیشتە ئەو ڕادەیەی یەکێکی وەکو محەمەد عەلی جناح (١٨٧٦ ـ ١٩٤٨) کە نازناوی (القائد الاعظم)ی لەخۆی نابوو، بەبیانووی نارەزایی لەسەر (العصیان المدنی) کە غاندی بەرزی کردبووەوە، وازی لە حزبی کۆنگرە هێناو، بۆ ماوەیەکیش وازی لە سیاسەت هێناو دانیشت، بەڵام ماوەی دانیشتنەکەی زیاتر لەکارێکی تەکتیکی دەچوو، چونکە هێندەی نەبرد لەنێو حزبی یەکگرتووی ئیسلامی گیرسایەوە کە ئینگلیزەکان پاڵپشتی ئەو حزبەیان دەکردو، جەناح بەپاڵپشتی ئینگلیز دەستی بەکاری سیاسی خۆی کردو، ملیۆنان کەس لە موسڵمانە هەژارەکان کە خەونیان بە داهاتوویەکی باشتری ئابووری و کۆمەڵایەتی دەبینی، پشتگیریان لە محەمەد عەلی جناح کردو، وایان دەزانی ئەو دەوڵەتەی کە ئەوان خەونی پێوە دەبینن و حکومەتی داگیرکەری بەریتانی لێیانی قەدەغە کردووە، کە ئازادی تاکە کەسی مسۆگەر دەکات، جەناح و حزبەکەی حزبی یەکگرتووی ئیسلامی دەیهێننە دی!!!

ئیتر ململانێ لەپێناوی سەربەخۆیی هیند، لەڕێگای حزبی کۆنگرەو سەرکردەی میللی غاندی لەلایەک و، سەرهەڵدانی کێشەی ئایین جودایی لەنێوان موسڵمانەکان کە زۆرینەی ڕەهای هەردوو بەشەکەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای هیند (بەنگلادیش و پاکستانی ئێستا)بوون، بەفیتی ئینگلیز، وەک تۆڵەکردنەوەیەک لەغاندی لەلایەکی ترەوە، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر تاوی دەسەند. نەخاسمە لەنیوەی یەکەمی ئەم سەدەیە، کاتێ (غاندی) سەرکردایەتی بزاڤی (العصیان المدنی) دەکردو شۆڕشی جەماوەری پەرەی دەسەندو، هوشیاری ڕزگاریخوازی لەگەرمەی شەڕی یەکەمی جیهان گەشەی کردبوو، لەنێوان هەردوو شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانیشدا، ئەم هوشیاریە بەتەواوی بەرز هەڵچوو بوو. حزبی کۆنگرەی هیندی سەرکردایەتی بزاڤی سەربەخۆیی و ڕزگاریخوازی بەیەکپارچەیی وڵاتەکەی دەکردو، هەموو ئەوانەی داوای سەربەخۆییان بۆ هیند دەکرد، چووبوونە ژێر باڵی حزبی کۆنگرەی

هیند، كە دەتوانین بلێین لەهەموو ئایین و كەمایەتییەكانیشەوە پێكهاتبوون، لەپێناوی ڕزگاركردن و سەربەخۆیی كردنی هەموو هیند لەژێر چنگی بەریتانیا. بۆیە بەریتانیا ویستی (وەك كردی) حزبێكی ئیسلامی لەبەرامبەردا دروست بكات وپشتگیریشی لە دامەزراندنی ئەو حزبە كرد، وەك لەسەرەوە ئاماژەم بۆی كردووە، نەخاسمە شەڕی دووەمی جیهانی و دوای شەڕی جیهانی دووەمیش، ئەم هەموو شەڕو شۆڕە پڕ لەكوشت و بڕین و ململانێی دژوارو سووتاندنی شارو گوندو كێڵگەو كارگەو... هتد بەهۆی ململانێی ئاینییەوە بەرپابوو، ئەم هەموو كارەساتە جەرگبڕە وایكرد خەڵكە موسڵمانەكە بەلای بیری ئیسلامی و حزبی ئیسلامی دا بچێت، بەتایبەت لەنێو گەرمەی ئەو هەموو ناكۆكی و شەڕو شۆڕەی كە باسم كردو لەدوای شەڕی دووەمی جیهانیش، بەریتانیا زۆر بەوردییەوە دەیڕوانییە هەموو ڕوداوێك كە لە هیند ڕووی دەداو، گوێشی لە هەموو ڕاوێژێك دەگرت و موتابەعەی هەموو قسەكەرێكیشی دەكرد، چونكە بەریتانیا هەزارو یەك هۆكاری بۆ ئەو گرنگیی پێدانەی دەهێنایەوە، كە بەشێكی فراوانی هۆكارەكانیشی لە ترسەوە بوو، تا كار گەیشتە ئەو ڕادەیەی سەرۆكی حزبی كرێكارانی بەریتانیا (میجر ئەتلا)كە هاوكات سەرەك وەزیرانی ئەوكاتی بەریتانیاش بوو، لەناكاو لەناو هۆڵی پەرلەمانی بەریتانیا، بێ ئەوەی هیچ زەمینەیەكی بۆ ڕەخسێندرابێت، ئاشكرای كرد كە بەریتانیا هیند بەجێ دەهێڵێت.

كاتێك پرسیاری ئەو بەجێ هێشتنە شیان لێ كرد، كە چۆن ئەو بڕیارە دەدەیت كە بەریتانیا دەست لەو دوڕی تاجە هەڵبگرێت، (میجر ئەتلا) وتی (ئەگەر ئەو كارە نەكەین، لەنیوەی ڕێگا ڕوو بەڕووی مەترسی دەبینەوە). ئەم هەڵوێست و بۆ چوونەی ئەتلا بەچەندین جۆر لێكدرایەوە، هەندێك وای بۆ دەچوون، مەبەستی (ئەتلا) لەو مەترسی نیوەی ڕێگایە ئەوەیە كە هیندیش وەك وڵاتە پان و پۆڕە دراوسێكەی (چین) پاڵێوراوە كە حزبێكی كۆمۆنیستی زۆر بەهێزی لێ دروست ببێت، كە بەحەتمی دەسەڵات دەگرێتە دەست. بەتایبەتی كە گەلی هیندیش لە زۆر ڕووەوە تەواو لە گەلی چین

دەچن، شێوەیان، چڕی دانیشتوانیان، هەژاری و دواكەوتوویيان، گیروگرفتی كۆمەڵایەتییان و فرەئایینییان و مێژوویان و...و...و... هەموو ئەمانە هەردوو وڵاتیان پاڵاوتبوو كە كۆمۆنیزم تیای دا سەربكەوێت، بەتایبەتی كە چین لەسەر سنووری هیند بوو، زۆر مەترسی ئەوەیان لێ نیشتبوو (ماوتسی تۆنگ) بخشێت و سووپای میللی چین بگاتە هیند، چونكە هەموو پێشبینی و ئاماژەكاری وئامادەكارییەكان، ڕووخاندنی (چین) یان بەكوتەكی كۆمۆنیستەكان دووپات دەكردەوە، وەك ئەوەی ئەم كارە حەتمییەو، بیانەوێ و نەیانەوێ، هەر ڕوو دەدات. بۆیە وەك دەڵێن زەرەر لەنیوەش بگەڕێتەوە هەر قازانجە، بەریتانیاش جێهێشتن و سەربەخۆیی هیندستانی بەلاوە قازانجتربوو، لەمەترسی گەورەی گواستنەوەی بەرەو سەرەڕۆیی و بەتایبەتی كۆمۆنیستی (ئەمە بەپێی دیدو بۆچوونی حكومەتی بەریتانیا). چونكە سەربەخۆیی هیند ئەو مەترسییەی بۆسەر بەریتانیاو ڕۆژئاوا نەدەبوو بەقەد ئەوەی سیستەمێكی كۆمۆنیستی لێ دابمەزرێ، (میجر ئەتلا) ڕاستیشی بۆ چووبوو.

بۆچوونێكی دیكەیش هەبوو، گوایا (ئەتلا) بۆیە ئەو بڕیارەی داوە، چونكە هیند دواكەوتووەو پێنەگەیشتووەو لەنێو كۆمەڵێك ململانێشدا گینگڵ دەدات، بۆیە ئەگەر بەریتانیا هیند بەجێ بهێڵێت، ئەوا شەڕی ناوەخۆ قووڵتر و گرفتی زۆرتری ئابووری و كۆمەڵایەتی و سیاسی و ...هتد. بۆ دروست دەبێت، كە ئەمجارە خۆیان بە مەمنونیش دێن داوا دەكەن كە هیند بە ئیستعمارەكەی بەریتانیا ببەسترێتەوە، بەتایبەتی كە باش دەیانزانی حزبی كۆنگرەو سەركردەی میللی (غاندی) دژی ڕۆژئاوان و بەهیچ شێوەیەك دانووی لەگەڵ بەریتانیا و ڕۆژئاوادا ناكولێت.

بەڵام بەریتانیا بەتایبەتی و ڕۆژئاوا بەگشتی، دڵیان بە یەكگرتووی ئیسلامی خۆش بوو كە لەبەرامبەر غاندی و حزبی كۆنگرە دروستیان كردبوو... غاندی هەر لەسەرەتای دەست پێ كردنی شەڕی دووەمی جیهانی لەساڵی ١٩٣٩ ڕەتی هەموو چوونە ناو شەڕێكی كردەوە كە لەبەرژەوەندی هاوپەیمانانداییت، بەڵام یەكگرتووی ئیسلامی ڕایگەیاند كە ئامادەیە بچێتە

ناو هەموو شەڕێکەوە لەپێناو داکۆکی کردن و بەرگری کردن لە ئیمپراتۆریەتی بەریتانی!!!.

سەربەخۆیی پاکستان

هەرچەندە سەرکردە هیندییەکان لەسەرووی هەموویانەوە، حزبی کۆنگرە و (ئەلمهاتما غاندی) زەعیمی رووحی گەلی هیند، هەوڵی ئەوەیان دەدا کە هیند بە یەکگرتوویی بمێنێتەوە، بەڵام هەموو ئەم هەوڵە بێ شومارانە، لەبەردەم سەرهەڵدانی بیری دامەزراندنی دەوڵەتێکی ئیسلامی و هزری جودا خوازییانەی بەشێکی بەرفراوان لەموسڵمانەکان، بێ سوود بوو، بەتایبەتی کە هەلومەرجێکی وەها دروست کرابوو، کەدەبێت موسڵمان سەرکردایەتی موسڵمانان بکات، نەک هیندۆکە کافرەکان سەکردایەتی موسڵمانان بکەن، بۆیە هەموو هەوڵێکی سەرکردە موسڵمانەکان لەپێناوی جیابوونەوەیان لە هیندۆکەکان بوو، بێ ئەوەی ڕەچاوی هیچ کێشەیەکی تر بکەن کە ڕاستەوخۆ لەگەڵ جیابوونەوەیان زەق دەبێتەوە. هیچ حسابێکی واشیان نەکرد، ولاتێکی فرە نەتەوەی وەک پاکستان (کەزۆرترین موسڵمانی لێ پێکدێت) چۆن دەتوانرێ لەسەر بناغەی سیستەمێکی ئیسلامی (دوور لەنەتەوایەتی) بەڕێوەببردرێ و بەسەر هەموو گرفتە ئاڵۆزەکانیشدا سەربکەوێت؟!.

پاکستان لە ١٩٤٨/٨/١٤ وەک دەوڵەتێکی تایبەت بە موسڵمانانی هیندستان دامەزراو هۆکاری دامەزراندنەکەیشی، جگە لەئایینی ئیسلام هیچ شتێکی تر نەبوو، بەواتایەکی تر، دابەشبوونی هیندستان بە ڕەچاوکردنی جیاوازی ئایین دابەشبوو، ئەگەرچی چەندین ڕەگەزو نەتەوەیشی بەخۆوە گرتبوو.

سەبارەت بە پاکستان یەکەمین هەڵە ئەوەبوو، دەوڵەتێک بوو لەدوو نیوە پێکهاتبوو، کەرتی یەکەمیان لای ڕۆژهەڵاتی بوو کە پێی دەڵێن (بەنگلادیش) کەرتی دووەمیشیان لای ڕۆژئاوای بوو، کە ئێستا پێی دەوترێ (پاکستان)، ئەم دابەش کارییە سوودی بۆ هیندیش هەبوو، چونکە ئەم دووبەشە بەدرێژایی ١٥٠٠کم واتە ١٠٠٠ هەزار میل لەیەکتری دوورن و حکومەتی هیندیش کەوتۆتە نێوان هەردوو بەشەکەوە، بەمەش کۆسپی گەورە

بۆ لایەنی ئیداری و گواستنەوەو تەنسیق و یەکێتی خاک و... هتد، دروست دەبوو، چونکە(٤)چوار هەرێمەکەی ڕۆژئاواو هەرێمە دووردەست و دابڕاوەکەی ڕۆژهەڵات بەبێ ڕەچاوکردنی جیاوازییە ڕەگەزی و زمانەوانی و...، لەچوارچێوەی یەک دەوڵەت دا کۆکرانەوە. بەمەش ئەرکی سەرشانی سەرکردایەتی پاکستان زۆر گرانتر بوو، کە چۆن دەتوانێت فەرمانڕەوایی بەشی ڕۆژهەڵات بکات کە ڕێژەی زۆرترینیان موسڵمانن و ژمارەی دانیشتوانیشیان زۆر لەهی ڕۆژئاوا زیاترە؟! دەوڵەتێکی لە (٥) پێنج ڕەگەزو دووکەرتی لێک دابڕاو بە ١٠٠٠ هەزار میل بێت، هەرچۆنێک لێکی بدەیتەوە جۆرە ئەستەمییەکی لێ بەدی دەکرێت، سەرباری ئەوانەش (کشمیر)ی لەدەست چوو کە یەکێک لە دەوڵەمەندترین ناوچەکانەو، دانیشتوانەکەشی زۆرترین موسڵمانی لێ پێک دێت، ئەمەش لەو ڕۆژەوە گریکوێرەیەکی هێندە ئاڵۆزە کە تا ئێستاش نەیانتوانیوە ڕێگا چارەیەکی باش و گونجاوی بۆ دابنێن، تەنانەت هۆکارێکی بنەڕەتی بووە، بۆ خوێن ڕشتنی خەڵکی هەردوو ولات، (هیندوپاکستان) و هێزو پارەیەکی ئێکجار زۆریش بۆ ئەو ململانێ خوێناویانە خەرج کراوە. ئەمەش گرفتێکی تر بوو بۆ پاکستان، ئەمانەو سەرەڕای ئەوانەیش، یەک بۆچوونی ئایدیۆلۆژی ئایینی لەنێو سەرکردە موسڵمانەکانی پاکستان دا نەبوو، تا بە هەموولایەک بیرێکی باش و سەرکەوتوو بۆ بەڕێوەبردنی هەردوو بەشی ولات (ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواکەی) بکەنەوە، چونکە ڕاستە خەڵکە موسڵمانەکە دڵسۆزی خۆیان زۆر بۆ ئیسلام نیشان دەداو، توانیشیان بۆ ماوەیەکی باش بەسەر هەستە نەتەوەییەکانی خۆیان دا زاڵ بن و هەستی ئایینی بەتین و گوڕتربکەن، لەگەڵ هەموو چەوساندنەوەو ناهاوسەنگییەکی نەتەوایەتی، کە کەمینە حوکمی زۆرینەی دەکرد، بەڵام نەبوونی یەک بۆچوونی ئایدیۆلۆژی بەڕادەیەک بوو کە بەرەی ئەبو لئەعلای مەودودی کە دامەزرێنەری کۆمەڵەی ئیسلامی بوو، نەک هەر داوای جیابوونەوەی موسڵمانانی هیندستانی گەورەی دەکرد، بەڵکو داوای دەوڵەتێکی پان و پۆڕی ئیسلامی دەکرد کە لەهیندستانەوە تا مەغریب درێژ ببێتەوە.

بەگەرمیش بەربەرەکانی هزری (موسڵمان لەیەک وڵات دا)ی دەکرد. (محەمەد عەلی جناح)یش کە لە حزبی یەکگرتووی ئیسلامی بوو، ئەبولئەعلا، دژایەتی دەکرد، بوو بەیەکەم سەرۆکی دەوڵەتی پاکستان و بەم شێوەیە پاکستان لەسەر دەستی جناح تاکە دەوڵەت بوو کە لەسەر بناغەی ئایینی دامەزراو هیچ برەوێک بەکێشەی فرە نەتەوەیی لەو وڵاتە نەدراو، هەمیشەش ئەگەر هەوڵێک بۆ سنووردانانی چەوساندنەوەی نەتەوەیی بنرایە، خێرا سەرکوت دەکراو، پاکستان بوو بە وڵاتێکی ئیسلامی عەسکەرتاری و جناح بەناوی ئایینەوە مافی نەتەوایەتی سەرکوت دەکرد، بەخستنەڕووی مێژووی پاکستان، دەبینین ئەو وڵاتە دیکتاتۆرییەتی سەربازی پێگەو بنکەی بووەو تا ئەمڕۆ زیاتر لە ٣٥ ساڵ ژەنەڕاڵ و عەسکەرتارییەکان فەرمانڕەوایی پاکستانیان کردووە، ئەگەر بەشێوەیەکی سیاسیش هەبووبێت، بەتایبەتی لەسەردەمی حوکمڕانی کردنی ذوالفقار عەلی بۆتۆی سەرۆکی حزبی گەلی پاکستان لەماوەی ١٩٧١ ـ ١٩٧٧ ئەوە دەگمەن بووە. لەدوای سەربەخۆیی بوونی پاکستان، بۆرژوازیەتێکی ناوەخۆی لاوازو دواکەوتوو شوێنی گرتەوەو بەسەر دەزگاکان و جیهازی وڵاتەکە دا زاڵ بوو، کە دەتوانین بڵێین دەزگاو جیهازەکان بەرلەساڵی ٩٤٧ پێشکەوتووش بوون. ئیتر وڵات لەئولیجارکی سەربازی بیرۆکراسی چڕکرایەوە، بەم جۆرە لە دوای نەمانی ئیستعماری بەریتانیا لەهیندستان، گەلی پاکستان هەمە چەشنی و دابەش دابەشی لەدەسەڵاتی نێوان سەرکردایەتی سیاسی و ئولیجارکی بیرۆکراسی و سەربازی دا هەبوو.

هزرمەندو سیاسەتمەداری پاکستانی(همزه علوی)، وای دەبینی کە پێگەی ئولیجارکی بیرۆکراسی سەربازی لەدەوڵەتدا، نەک لەدوای کودەتای ئۆکتۆبەری ١٩٥٨ دروست بووە، بەڵکو هەر لەگەڵ دروست بوونی دەوڵەت لەئابی ١٩٤٧دا سەری هەڵداوەو هاتۆتە دروست بوون، کاتێکیش سەرەتای ساڵی ١٩٥٨هەڵبژاردنی داهاتوو هەڕەشەی لەزاڵبوونی ئولیجارکی کرد، بەم کودەتایە هەڵسان و دامەزراوەکانی فەرمانڕەوایی پەرلەمانی لەگۆڕنرا.

لەکاتی ڕووداوەکاندا کە لە ٧ی ئوکتوبەری ١٩٥٨ دەستی پێ کرد،

ئەیوب خان کە سەرۆکی ئەرکانی سووپا بوو، بەکودەتایەکی عەسکەری دەسەڵاتی گرتە دەست، کاتێک ئەسکەندەر میرزا دەستی لەکارو بارەکان وەرداو، فەرمانی هەڵوەشاندنەوەی دەستوورو وەزارەتەکانی داو، حوکمی عورفیشی ڕاگەیاند. چەند هەفتەیەکی کەم بەسەر وەرگرتنی ئەو بڕیارو ئیجرائاتانە تێپەڕ نەبوو بوو، ئەسکەندەر میرزا ناچار کرا لە حوکم لابدرێ و ئیتر دەسەڵات بەتەواوی بۆ ژەنەڕاڵ محەمەد ئەیوب خان گواسترایەوە، کە بەهۆی کودەتایەکی عەسکەری گەیشتە سەر کورسی. ئەیوب خان بۆ چوونێکی (پۆناپرتی) هەبوو کە دەڵێت (سەرکردە پێویستە ناوەندی کۆتایی ـ المركز النهائي ـ هێزی سیاسی بێت لەجیاتی وڵاتەکەی، وەک چۆن پێویستە توانای بڕیاردانی هەبێت لە ڕووداوەکان و ڕاست کردنەوەی ڕێڕەوەکان و تەنانەت سەرۆک نابێت بۆ یاساش سیفەتی ڕاپەڕێنەری هەبێت، تەنها لەو حاڵەتەدا نەبێت ئەگەر سەرۆکەکە لەگەڵ ئەو یاسایەدا کۆک و تەبابێت و هیچ ناکۆکییەکی لەگەڵ ئەو یاسایەدا نەبێت، ئەگەر نا سەرۆک دەتوانێت داوای ڕاست کردنەوەی یاسایەکەش بکات و پاساویشی بۆ بهێنێتەوە).

لەم ڕوانگەیەوە، یەکەمین کردەوەی ئەیوب خان، دەرکردنی بڕیارێک بوو دەربارەی هەڵوەشاندنەوەی هەموو حزبە سیاسییەکان و ڕاگرتن و توندوتیژی خستنەسەر هەموو چالاکیەکانیان لەپاکستان، ئەم مەترسییە تا حوزەیرانی ١٩٦٢ بۆ سەر حزبەکان هەر بەردەوام بوو، کە هەڵبژاردنێکی ڕووکەشانەو شێوەی (سطحی و شكلي) ئەنجام دا کەتیای دا دەستوورێکی تازەی ڕاگەیاند کە دیارترین سیمای ئەو دەستوورە نوێیە ئەوەبوو، سەرۆکایەتی حوکمڕانی کردن، ڕەنگدانەوەی دەستووری ساڵی ١٩٥٦دەبێت، کە سیستەمێکی پەرلەمانییە لەپاکستان.

لە ٢٥ی ئاداری ساڵی ١٩٦٩ ژەنەڕاڵ ئەیوب خان لەسەرۆکی کۆماری وڵات دوورخرایەوەو، دەسەڵات بۆ ژەنەڕاڵێکی تر کە یەحیا خان بوو گواسترایەوە، ئیتر پەشێوییەکی سیاسی گەورە لە وڵات دروست بوو. یەحیا خانیش حوکمی عورفی بەسەر هەموو پاکستاندا سەپاندو بەهۆی پێرەوکردنی

یاسایەکی سەربازی ڕێگەیشی لە هەموو خۆپیشاندان و مانگرتنێک گرت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، یەحیا خان پێویستی بەچەند سیاسەتمەدارێک هەبوو کە ڕۆڵی خۆیان بگێڕن وەک تەواوکەری یەحیا خان لە حوکمڕانیکردنیدا، بەتایبەت کە بزاڤی قوتابیان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەجۆشتردەبوو، داواکانیشیان بە بەردەوامی لەزیاد بووندا دەبوو بە مانگرتنیشیانەوە، لەشارەکانی کەراچی و لاهور و مولتان و دەکا. لەبەرامبەر ئەمەدا ژەنەراڵ یەحیا خان لەدوورەوە هەوڵی دا، یەکەمیان جێبەجێ کردنی یاسای سەربازی بوو بۆ کوژاندنەوەی مانگرتنەکان، دووەمیان، کاری بەپەلە بکرێت بۆ گەڕاندنەوەی ژیانێکی سیاسی سروشتی کەپێشتر هەیبوو. لەڕاستیشدا لە ٢٩ی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٦٩ ڕایگەیاند کە هەڵبژاردنێکی گشتی لە ٢ی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٧٠ دەکرێت، بەڵام هەڵبژاردنەکە بۆ کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٧٠ دواخرا.

پاکستان بەرەو دوو دەوڵەتی لەیەک جیاواز

لەکانوونی یەکەمی ١٩٧٠ هەڵبژاردن بەڕێوەچوو، یاسای هەڵبژاردنەکە مافی دەنگدانی بە هەموو مرۆڤێک دابوو کە لەسەر بنچینەی (یەک پیاو یەک دەنگ) دەنگ بدەن. ئیتر چالاکی سیاسیی بەتەواوی سەربەست بوو کە لەسەرەتای ساڵی ١٩٧٠ دەستی پێکردبوو، هەڵبژاردن کراو نزیکەی (٢٥) حزبیش تێی دا بەشداری کردو، لەپاکستانی ڕۆژهەڵات (بەنگلادیشی ئێستا) حزبی (رابطە عوامی) توانی لەکۆی ١٥٣ کورسی ١٥١ کورسی وەدەست بهێنێ، کەبەم دەنگهێنانەی بەتەواوی کۆنترۆڵی کەرتەکەی ڕۆژهەڵاتی کرد، کە شێخ موجیب ڕەحمان سەرۆکایەتی دەکرد، لەپاکستانی ڕۆژئاواش کە زۆر چاوەڕوان نەکراوو کتوپڕبوو حزبی گەلی پاکستان ٨١ کورسی وەدەست هێنا کە ذوالفقار علی بۆتۆ سەرۆکایەتی دەکرد، بەم شێوەیە لە بەشی ڕۆژهەڵات شێخ موجیب ڕەحمان و (رابطە عوامی). بەیەکەم دەرچوون و، لەبەشی ڕۆژئاواش حزبی گەلی پاکستان و (ذواالفقار عەلی بۆتۆ) بەیەکەم دەرچوون وەک، دوو ڕابەری میللی.

شێخ موجیب رەحمان هێندە لەمێژ نەبوو، لە گرتووخانە ئازاد کرابوو،

لەلای بەنگلادیشەکانیش کە بەشی ڕۆژهەڵاتی پاکستانیان پێکدەهێنا، زۆر خۆشەویست بوو... کاتێ لە هەڵبژاردنیشدا ئەوەندەگە زۆرینەیەی بەدەست هێنا، هزری جودا خوازی لەکەللەی دا، بەتایبەتی کە پاکستان سیستەمێکی دیکتاتۆریانەی بەردەوامی هەبوو، ئازادی بەتەواوی خنکێندرابوو، ڕەگەزی بنجابی بەسەر هەموو دائیرەو دەزگاکانی حکومی، بەتایبەتی سووپادا زاڵ ببوو، لەوەش زیاتر چەند خێزانێکی دیاری کراو لەپاکستانی ڕۆژهەڵات بەسەر هەموو ئابووری وڵات دەستڕۆیشتوو بوون و، هەموو ئەمانە هۆکاری جیابوونەوەی بەنگالەکان بوون، کە بڕبڕەی پشتی پاکستانیان دووپارچەکرد، هەرچەندە دوای خوێن ڕشتنێکی زۆرو کوشت و بڕێکی لەژمارە نەهاتوو و ئاوارەبوونی دەیان هەزار کەس لە بەنگالەکان بۆ هیندستان، ئینجا جاری سەربەخۆیی خۆیان داو، ڕۆژهەڵاتی پاکستان بووبە بەنگلادیش و هیچ پابەندبوونێکیان بە بەشی ڕۆژئاواوە نەما.

بەشێکی زۆر لە لێکۆڵەرە سیاسییەکانیش وای دەبینن، پاکستان تا ئێستاش هەر سوورە لەسەر ئەو سیاسەتەی جارانی، کە سیاسەتی خنکاندنی ئازادییە دیموکراتییەکان و مومارەسەکردنی شێوازی کودەتای سەربازی و ڕەتکردنەوەی دیالۆگ بۆ چارەسەرکردنێکی گونجاوی وەزعی ناوەخۆو گرفتی نەتەوەکان، بەشێوازێکی هاوچەرخانەو دیموکراتیانەی پەرلەمانی و گیانی شارستانیانەی هاوچەرخ... هەر بۆ نموونە تەنها لە دوومانگی کۆتایی ساڵی ١٩٦٨ بەهۆی مانگرتنی جەماوەری و پەشێوی هەلو مەرجەکەوە زیاتر لە (١٥) کوژراوو (٢٥٣٠) کەس گیراون و، لەهەرسێ مانگی کانونی دووەم و شوبات و ئاداری ساڵی ١٩٦٩ش زیاتر لە (١٦٤)کەس کوژراون و (١٨٧٦)کەس بریندارکراون و (٥١٦٦)کەسیش خراونەتە گرتووخانەوە!!!

پاکستان و خۆبەستنەوەی بەرۆژئاواوە

پاکستان لەو وڵاتانەیە کە زیاتر خەڵکێکی سەربازی هەوڵی گرتنە دەستی دەسەڵاتیان داوە، کودەتای سەربازی و ئیفلیج کردنی پرۆسەی هەڵبژاردن و سەرکوتکردنی خەڵک و... هتد سیمای پاکستانی ڕەنگرێژ کردووە. کۆمەڵێک حوکمی عورفی ساڵانی ١٩٥٨ ـ ١٩٦٢، ١٩٦٩ ـ

٩٧١، ١٩٧٧ تا ئەو کارە تراژیدییەی کە کۆتایی بەژیانی ضیاء الحق هێناو، تا ئەو چەند ساڵەی دوایشی بەخۆیەوە دیوە، وڵات هەمیشە نا ئارام و شلەژاو بووە، لەساڵی ١٩٤٧ بەدواوە کەساڵی سەربەخۆیی بوونی پاکستانە تا ئەمڕۆ زیاتر لە ٣٥ ساڵ، فەرمانڕەوایی بەدەست ژەنەڕاڵ و عەسکەرتارەکانەوە بووە، ئەم شلەژاوییە، هۆکارێکی کاریگەر بوو بۆ دوا کەوتوویی و بە پاشکۆیی بوونی ئابووری پاکستان بە وڵاتانی سەرمایەداری ڕۆژئاواو زیاتر بووە کانگەی سەرهەڵدانی ململانێ و ناکۆکییەکان.

جێگای ئاماژە بۆ کردنە، بەشێکی زۆری ئەوپڕۆژە پیشەسازییانەی کە لە پاکستان هەبوون، موڵکی ئیحتیکارییەکانی هیندبوون، لەوێ بەجێ مابوون، وەک تاتا، بیرلا، دالمیا. جگە لەمانەش ئیحتیکاراتی بێگانە بەتایبەت بەریتانیا، زۆر بەسەر ئابووری پاکستان دا زاڵ بوو بوو.

هەردوو شەریکەی بەریتانی بۆ نەوت (بورما) و (اتوک) بەشداریان لە پیشەسازی نەوت دەرهێنان دەکرد، بەکورتی شەریکاتی بەریتانی بەسەر ٨٠٪ سەدا هەشتای داهاتی پاکستان دا زاڵ بوو بوون.

ئەوناوچانەی پاکستانیان پێکدەهێنا، پێش دابەش کردنەکە، بەرهەمی کەرەستەی خاوی کشتوکاڵی و ئازووقەی خۆراکی لێ دەهێنرایە بەرهەم، کە ئێستا دەکەوێتە ناوچوارچێوەی سنووری یەکێتی هیندی.

پاکستان لەئەنجامی دابەشبوونیدا کۆمەڵێک گرفتی ئاڵۆزو دژواری تووش بوو، کەوایلێهاتبوو زۆر لە پڕۆژە پیشەسازییەکانی پاکستان، دەرگاکانیان لێ داخرا، دەربارەی کشتوکاڵیش حاڵی لەحاڵی پیشەسازییەکە باشترنەبوو. زۆربەی کرێکارە هونەری (عامل فنی) و ڕۆشنبیرو خاوەن پیشەکان کە زۆربەیان موسڵمانیش نەبوون، پاکستانیان بەجێ هێشت و هێندەی تر ئەو وڵاتە ڕوو بەڕووی قەرزێکی ئابووری بووەوە. بەکورتی پاکستان لەماوەی فەرمانڕەوایی کردنی بەریتانیا، ئابوورییەکی ئیستعماری دوا کەوتووی بۆ بەجێ مابوو، کە وڵات خاوەنی هیچ جۆرە پیشەسازییەکی پێشکەوتوو نەبوو، کشتوکاڵە کەیشی لە تەنگژەیەکی ترسناک دا بوو. ڕاستە پاکستان لەڕووی سیاسییەوە سەربەخۆ بوو، بەریتانیا دەستی لێ کێشا

بووەوە، بەڵام بە وڵاتێکی پاشکۆی کشتوکاڵی و سەرچاوەی کەرەستەی خاو بۆ وڵاتانی ڕۆژئاوا مایەوە. نابێ ئەوەشمان لە بیربچێت، پاکستان بەحوکمی ئەوەی حزبی یەکگرتووی ئیسلامی هاتەسەر حوکم و محەمەد عەلی جناح یش سەرۆکی ئەو وڵاتە بوو، هەردووکیشیان دروست کراوی دەستی بەریتانیا بەتایبەتی و ڕۆژئاواو ئەمریکاش بەگشتی بوون. ئیتر پاکستان هەر زوو چووە ناو هاوپەیمانێتی ئابووری و سەربازی ئیستعماری نوێ. لە ٢٥ی ئایاری ساڵی ١٩٤٨ ڕێککەوتننامەیەکی لەگەڵ ئەمەریکا بۆ قەرزکردن مۆرکرد کە بایی (١٠) دەملیۆن دۆلار بوو. چەند ساڵێک دوای سەربەخۆیی بوونی پاکستان، واتە لەسەرەتای پەنجاکان، کۆمەڵێک پسپۆڕی زانکۆی (هارفارد)ی ئەمریکایی گەیشتنە پاکستان بۆ دانانی نەخشەیەکی (الخمسیە) واتە پلانی (٥) ساڵانە بۆ وڵات. دوای ئەمە چەندین کەسی پاکستانی لەسەر ڕاسپاردەکانی ئەو پسپۆڕە ئەمریکیانە ڕاهێنران و، پیلانی گەشەپێدان دەستی پێ کردو، قازانج لەماوەی ئاڵوگۆڕی بازرگانی و دروستکردنی چینێک لەپیاوانی کار، هاوڕێک بوون لەگەڵ نموونەی گەشەی ئابووری وڵات.

دوای ئەوەی پاکستان دووسەرکردەی دامەزرێنەری خۆی، دوو دۆستی نزیکی ڕۆژئاوا، کە (محەمەد عەلی جناح)ی سەرۆکی وڵات و (لیاقات عەلی خان) سەرەک وەزیرانی وڵاتی لەدەست دا کە یەکەمیان لەساڵی ١٩٤٨ کۆچی کردو، دووەمیشیان لەساڵی ١٩٥١ کوژرا، (غلام محەمەد) و (خوجە نەزیمەدین)یش ئیقالەکران کە دووەم سەرەک وەزیرانی پاکستان بوو، لەلایەن زۆرینەی کۆمەڵەی دامەزراندنیشەوە پشتگیری دەکران، بەمەش دەرگا بۆ خەڵکێکی جاسووس و نانیشتمانیی کرایەوە، بۆ گەیشتنیان بۆ ئاستی بەرزی فەرمانڕەوایی وڵات. بێگومان کۆمەڵەی دامەزراندنیشیان هەڵوەشاندەوە. ئیتر هەڵبژاردەیەکی سەربازی بیرۆکراسی هاوپەیمانی ئۆرستۆکراتی خاوەن زەوی وزار لەگەڵ بۆرژوایەکی نەتەوەیی دواکەوتوو گەیشتنە دەسەڵات.

دەبێت ئەو ڕاستییەمان لەبەر چاوبێت کە (لیاقات عەلی خان) سەردانی

ئەمەریکای بۆ پتەو کردنی پێوەندی هەمەجۆر، کردبوو، کە ڕێککەوتننامەی ١٠ ملیۆن دۆلار قەرزیشیان لەگەڵی دا مۆرکردبوو، بەڵام دوای هاتنە پێشەوەی خەڵکێکی نانیشتمانی و بیرۆکراس و مشەخۆر، لەئایاری ساڵی ١٩٥٤ هاوپەیمانێتییەکی سەربازی لەگەڵ ئەمەریکا دامەزرێندرا بۆ (دژایەتی کردنی کۆمۆنیزم)و ئەو ڕێککەوتنەی کە ناوەڕۆکەکەی بریتی بوو لە یارمەتی دان و داکۆکی کردنی یەکتری لەنیوان (پاکستان و ئەمەریکا)، ساڵی ١٩٥٨یش پاکستان ڕێککەوتننامەی (الامن المتبادل)ی لەگەڵ ئەمەریکا دا مۆرکردو ڕاشکاوانە ڕایگەیاند کە ئەمەریکا زۆرترین هاوپەیمانی لەگەڵ ئێمەدا هەیە.

بەکورتی، بەخوێندنەوەیەکی بەپەلەی پاکستان و جیابوونەوەی بەنگلادیش لێی و، هەموو ئەو نووسراو و چاپکراوە ڕۆژئاواییانەی کە دەیان ساڵە نووسراون ودەنووسرێن، ئەوە دەردەخەن کە پاکستان هەمیشە لەچوارچێوەی بازنەیەکی داخراوی سەرکوت کردن دا حوکمی کراوە، ئەویش بەهۆی نەخوێندەواری جەماوەرو نەزانینی و دووری و پێنەگەیشتوویی لەپیادە کردنی دیموکراسی و پاشکەوتوویی کۆمەڵگای ئیسلامیش بەشێوەیەکی گشتی.

سەرکەوتن و لەناوچوونی (ضیاء الحق) بەو شێوە تراژیدییە چاوەڕوان نەکراوە، نەسەرەتاو نە کۆتایی تەنگژەی پاکستان بوو، بەڵکو تەنگژەیەکە لەنێو هەیکەلی قەوارەی پاکستان دایە، کە هەر لەگەڵ دروست بوونییەوە هاتووە، هیچ قورتار بوون و ڕێگا چارەیەکیشی بۆنییە، ئەگەر چاوێکی تەواو بەوقەوارەو بەو نموونە ـ نموزج ـ ی ناسنامەو ئەو ڕۆڵەی دا نەگێڕێتەوە.

پاکستان و ململانێی نەتەوایەتی

هەر لەگەڵ شەڕی دووەمی جیهانی دا، هەلومەرجە سیاسییەکەی (هیند) فرە تێکچڕژاو بوو، ئەگەرچی (غاندی) زەعیمی رووحی و حزبەکەی حزبی کۆنگرە، پەرۆشی و دڵسۆزی خۆیان بۆ هیندستانێکی یەکگرتوو بەکاردەهێنا، بەڵام ئەو هۆکاری ئاڵۆزی و شڵەژاوییەی کە باسم کرد، وای لە حزبی کۆنگرە کرد کە ئەویش نەتوانێت تێکرای کۆمەڵ لەڕووی سیاسیی و

کۆمەڵایەتییەوە لەدەورو بەری خۆی کۆبکاتەوە، بەتایبەتی کە یەکێکی وەکو محەمەد عەلی جناح بەفیتی ئینگلیز دەستی لە حزبی کۆنگرە کێشایەوە، ئیتر بە پاڵپشتی ڕۆژئاوا، خەڵک وردە وردە بەلای حزبی ئیسلامی دا دەچوون، تا حاڵ گەیشتە ئەوەی ئیسلامی سیاسیی جاڕی سەربەخۆیی پاکستان بداو، جەناح یش ببێت بە سەرکۆماری ئەو پاکستانە، بێ ئەوەی پێشوتر هیچ حیسابێک بۆ ئەوە کرابێت کە ئایا سیستەمێکی تاسەر ئێسقان ئیسلامی دەتوانێت بەسەر ئەم هەموو کێشە ئاڵۆزانەی ئابووری و سیاسیی و نەتەوایەتی و جوگرافییەدا زاڵ ببێت؟! باخەڵکی پاکستان هەستی نەتەوەییشیان خەفەکرابێت و بیری نێونەتەوەیی ئیسلامی هەموو هزریانی داگیرکردبێت، بەڵام هەمووشتێک لەگۆڕانەو بیرو هەستی نەتەوایەتی ئەمڕۆش خەفەکرابێت، سبەی هەر زەق دەبێتەوە.

ڕاستییەکەی ئەو سیستەمە ئیسلامییە هاتە سەر حوکم و هیچ حیسابێکیشی بۆ ئەو هەموو کێشە ئاڵۆزانە نەکرد، کە لەسەرەوە ئاماژەم بۆ کردوون، تەنانەت سەرەتاییترین بەرنامەو پیلانیشی بۆ دانەڕشتبوون کە ئەگەر سبەی کێشەیەک زەق بووەوە، چۆن چارەسەری دەکەن، بۆیە لەگەڵ زەقبوونەوەی هەرکێشەیەک دا، کۆمەڵێک کێشەی تری لەناو منداڵدانی خۆی دا هەڵدەگرت.

دابەش کردنی پاکستان بۆ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، گرفتێکی زۆر گەورەبوو، لەلایەک بەدووری ١٥٠٠کم کرابوونە دووکەرتەوە، لەلایەکی تریشەوە، ئەو دوو کەرتە هیچ پابەندبوونێکی ڕۆشنبیری و نەتەوەیی و مێژوویی و ... هتد بەیەکەوە نەبوو، ژمارەی دانیشتوانی بەشی ڕۆژهەڵات زۆر لە ژمارەی دانیشتوانی بەشی ڕۆژئاوا (بەهەر چوار نەتەوەکەیەوە) زیاتر بوون، کەچی ناوەندی دەسەڵاتی سیاسیی و سامانی ئابووری لە بەشەکەی ڕۆژئاوادا چڕ بوو بووەوەو، کەمینەحوکمی زۆرینەی بەنگالەکانی دەکرد.
بەنگالەکان هەستیان بە چەوساندنەوەیەکی هەمەجۆر دەکرد لەساڵی ١٩٦٩ ژمارەی بەنگالەکان نزیکەی ٥٠ ملیۆن بوو کەچی ژمارەی هەرچوارنەتەوەکەی بەشی ڕۆژئاوا لە ٤٠ ملیۆن تێپەڕی نەدەکرد، لەگەڵ

ئەوەش دا زمانی بەنگالی نەکرا بە زمانێکی ڕەسمی و قسەی پێ نەکرا. یەکێکی وەکو محەمەد عەلی جناح زمانی هیچ یەکێ لە پێنج نەتەوەکەی هەردووبەشی پاکستانی نەدەزانی، ئەمەش کۆسپێکی زۆر گەورەبوو بۆ سەرکۆمارو بۆ ئەو خەڵکەش، چونکە جناح زمانی ئینگلیزی بەزمانی دایک دەزانی، ئەمەریکاش پاڵپشتی زۆری دەکرد. لیاقات عەلی خان یش کەیەکەمین سەرەک وەزیرانی پاکستان بوو، تەنها زمانی ئوردوی دەزانی، زمانی ئوردوش تێکەڵی چەند زمانێکە بەتایبەتی تورکی و فارسی و هی هیچ نەتەوەیەک نییە، کەچی ئەو زمانە کرا بەزمانی ڕەسمی دەوڵەت و بەکارهێنرا، ئەمە لەکاتێک دا زمانی ئوردو لەپاکستان دا و لەکاتی سەربەخۆ بوونی ئەو وڵاتە تەنها (٦) ملیۆن کەس قسەیان پێ دەکرد، بێ ئەوەی هی هیچ نەتەوەیەک بووبێت، بەڵام زمانی بانگالیەکانیانی وەلاوە نا، کە زۆرترین نەتەوەبوون و هەموو بەشی ڕۆژهەڵاتیان داگرتبوو، لەبەشی ڕۆژئاوای خاوەن (٤) ڕەگەزیش زیاتر بوون، پێشنیارێکیان کرد کە زمانی بەنگال وەک زمانی ڕەسمی بەشی ڕۆژهەڵات پێڕەو بکرێ و بەکاربهێنرێت، بەڵام ئەم داوایەش ڕەت کرایەوە، بەبیانووی ئەوەی نەوەکو سندو بلوچ و پانانیش هان بدات پێشنیاری لەم بابەتە پێشکەش بکەن، کە لەبنەڕەت دا ئەم بیانووە زۆر کرچ و کاڵ بوو، نەدەبوو گەلێکی وەکو بەنگال کە هەموو بەشی ڕۆژهەڵات خۆیان بوون، لەگەڵ هێندێ کەمە نەتەوە بەراورد بکرێ، وەک بلوچ کە ژمارەیان تەنها یەک ملیۆن و، (سند) ژمارەیان ٣٫٩ ملیۆن بوو بەپێی سەرژمێری ساڵی ١٩٥١، پانانیەکانیش لەکۆمەڵێک تیرەی وەک (یوسفزای) و (محسود) و (موهماند) و (ئەفریدی) و (وەزیر) و (شنواری) و (خطاک) و (ئوراکزای) و (توری) و... هتد پێکهاتبوون.

بنجابیەکان ئەگەرچی لەڕووی سەرژمێرییەوە بەدووەم نەتەوە واتە لەدوای بەنگالەکان، زۆرترین نەتەوە بوون و، لەبەشی ڕۆژئاوادا ٦٠٪ی دانیشتوانیان پێکدەهێنا، بەڵام ٨٠٪ی هێزی چەکداریان لە لەدەوڵەت پێکدەهێناو، نزیکەی ٨٠٪ تا ٨٥٪یشیان وەزیفەی بیرۆکراسی بەرز بەرزیان گرتبووە دەست و ٨٠٪ شیان لەپیاوانی سەرمایەداری گەورەبوون کە

خاوەن سامانێکی زۆربوون و بەسەر دەزگا جۆراو جۆرەکانی دەسەڵات و دەوڵەت دابەش و زاڵ بوو بوون، سندو بلوچ و باثانیش بەپێچەوانەوە، لەوپەڕی چەوساندنەوەدا بوون، ئیقبال ئەحمەد گوتەنی: ئەمەش ڕەنگدانەوەیەکی زۆر خراپی بەسەر ژیانی سێ نەتەوەکەی تر (سندو بلوچ و باثان) دروست کرد، بەرامبەر بەو دەستە باڵایەی کەبنجابیەکان پێیان درابوو. سەرباری ئەوەی کە بەنگالەکان ژمارەیان لە هەموو بەشەکەی ڕۆژئاوا زیاتر بوو، واتە لەچوارنەتەوەکەی تر (سندوبلوچ و باثان و بنجاب). کەچی لە پۆستە گرنگەکانی دەوڵەت تەواو دوورخرابوونەوە، لەساڵی ١٩٥٢ خوێندکارانی بەنگال چەند خۆپیشاندانێکیان سازکرد، بەڵام هێزەکانی ئاسایشی پاکستان بە توندی ڕووبەڕوویان بوونەوەو لە دەککای پایتەختی بەشی ڕۆژهەڵات دا (١٢) خوێندکاریان کوشت. ئیتر بەنگالەکان ڕۆژ لەودای ڕۆژ دەنگی نارەزاییان بەرزتر هەڵدەچوو، دەوڵەتێکی دامەزراوی ئایینی، نەیدەتوانی چارەسەری کێشەی نەتەوایەتی بکات، هەرچەندە کاتێک کە حسێن سەهرەوەردی ماوەیەک سەرەک وەزیران بوو دەستڕۆیشتوو بوو، بەنگالەکان لەبەشی ڕۆژهەڵات دا هێندێ پۆستی گرنگیان وەرگرت. بەڵام نە ئەمە بەس بوو بۆ بەنگالەکان، نە ئەو چەند پۆستە گرنگانەش زۆری خایاند، کودەتاکەی مارشال ئەیوب خان هەموو هەلومەرجەکەی لەڕەگ و ڕیشەوە گۆڕی، ساڵی ١٩٦٩ کاتێک ژەنەڕاڵ یەحیا خانیش جێگای ئەیوب خانی گرتەوە، پێی وابوو ئەبێ یەکپارچەیی پاکستان درێژە بکێشێت و گوێ بەشۆێنی جوگرافیاوە نەدرێت، هەر بۆ ئەم مەبەستە بەبۆچوونی یەحیا خان، هەڵبژاردنێکی گشتی دەتوانێت چاری گرفتی نەتەوەیی بەنگالەکان بکات.

بەنگالەکان بەڕابەرایەتی شێخ موجیبی ڕەحمانی، سەرۆکی حزبی عەوامی بەنگالی، بە بەرنامەیەکی تۆکمەوە، بەشداریان لە هەڵبژاردنەکە کرد، کە ناوەڕۆکی بەرنامەکە یەکسانی نێوان بەنگالەکان و پاکستانییەکان بوو. مەبەستی شێخ موجیب ئەوەبوو، چیدی کەمینەی چوار نەتەوەکەی ڕۆژئاوا، حوکمی زۆرینەی بەنگال لەبەشی ڕۆژهەڵات دا نەکەن. ئەمە سەرەتای ڕوو بەڕوو بوونەوەیەکی تراژیدی بۆ ئایندەیەکی نزیک دەستنیشان

کرد، هەروەک زوو سووپاو سیاسییەکانی پاکستانی ڕۆژئاوا، بەرنامەکەی موجیبی ڕەحمانیان دایە بەر ڕەخنەو پاکستان لەدوای هەڵبژاردنی گشتی ساڵی ١٩٧٠ زۆر نا ئارام و دژوار بوو... لەلایەک هیچ حزبێک سەرکەوتنێکی وای بەدەست نەهێنا تا لە هەردوو بەشەکەی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا ببێت بە نوێنەری هەموو پاکستانییەکان، لەم لایشەوە موجیبی ڕەحمان زۆرترین دەنگی لەبەشەکەی ڕۆژهەڵات وەدەستهێنا، بەشێوەیەک کە بەشی ڕۆژهەڵاتی بەتەواوی کۆنتڕۆڵ کردبوو، ئەمەش لەکاتێک دا بوو کە لەلای ناوەند پاراستنی یەکپارچەیی دەوڵەت هەر چۆنێک بێت هەر دەبێت داکۆکی لێ بکرێت و بپارێزرێت، بەلای بەشەکەی ڕۆژهەڵاتیش جوگرافیاو زۆری ژمارەی دانیشتوان بیانوویەکی زەقی تارادەیەک شەرعیش بوو بۆ سیستەمێکی فیدڕاڵی. ئیتر یەحیا خان بارودۆخێکی خراپی هێنایە ئاراوە، فتیلەکەی داگیر ساندبوو، کوژاندنەوەی زەحمەت بوو.

بەرامبەر ئەو بارودۆخە نائارامە، شێخ موجیب بانگەشەی مانگرتنی کرد. پاش ئەوەیش کە وتووێژی نێوان هەردوولا (ناوەندو موجیبی ڕەحمان) گەیشتە بنبەست، لەئادری ١٩٧١ هەزاران سەربازی بەفرۆکەو پاپۆڕ ناردە پاکستانی ڕۆژهەڵات و شێخ موجیب ڕەحمانی بەدیل گرت و، وەحشیانەش بۆردوومانی بەشی ڕۆژهەڵاتی کردو قەسابخانەی لێ دامەزراند و، بەناوی یەکپارچەیی خاکی وڵات، ڕەشبگیری و قەتڵ و عامی دەستپێکرد، بەشێوەیەک زیاتر لە ١٠ دە ملیۆن بەنگالی موسڵمان، پەنایان بۆ هیندستانی کافرو دراوسێ بردو، هەموو گەلی بەنگال لەبەردەم سەرکوتکردنی وەحشیانەی پاکستانییەکان، داوایان لە هیند دەکرد یارمەتیان بدات. ئەو هیندەی کە لەساڵی ١٩٤٧، بەنگالەکان هاوشانی پاکستانی ڕۆژئاوا بەکافرو گاپەرستیان لەقەڵەم دەدان. کەچی لەساڵی ١٩٧١ داوای یارمەتییانی لێ دەکرد بۆ ئەوەی بەهانایانەوە بێن و سنوورێک بۆ ئەوکوشتن و برینە دابنێت، پاش ماوەیەکی زۆر لەبەردەوامبوونی شەڕ لە هەرێمی بەنگالەکان، هیند بەهانای بەنگالەکانەوە هات شەڕێکی جوامێرانەی لەگەڵ پاکستان دا بەرپاکردو، توانی سەربەخۆیی بەنگالەکان

مەیسەر بکات و هەموو دەرکراو و پەناهەندەکانیش، لەگەڵ جاڕی سەربەخۆیی بوونی بەنگالەکان بگەڕێنێتەوە ناو بەنگال و زیاتر لە ٩٣ هەزار پاکستانیشی بەدیل گرت.

ئا بەم جۆرە میللەتێکی ٩٠ ملیۆنی لەشەڕێکی سەختی دوومانگی و بەیارمەتی دەوڵەتی دراوسێی هیند، لەپاکستان جیابووەوە. بەڵام موجیبی ڕەحمان بوو بە قوربانی ئەم جیابوونەوەیەو کوشتیان.

پاکستانیش بەهۆی ئەو شکستەی خواردی، دەسەڵات بۆ (ذولفەقار عەلی بۆتۆ) والاکرا.

(بۆتۆ) پێشتر ئەزموونێکی دەوڵەمەندی لەپۆستی وەزارەتەکان هەبوو، پۆستی وەزیری بازرگانی و وەزیری وزەو سەرچاوەی سروشتیی و ئینجا وەزیری پیشەسازی و وەزیری دەرەوەی وەرگرتبوو، بۆیە هەر لەسەرەتاوە زۆری هەوڵ دا بەنەرمی چارەسەری کێشەی نەتەوایەتی بکات، تاڕادەیەکی زۆرباشتریش لەحوکمڕانەکانی پێشووتری هەنگاوی کردەیی بۆ بووژاندنەوەی ئابووری و دژایەتی کردنی ئەمەریکا و ڕۆژئاوا نا، بەڵام ئەویش نەیتوانی بەتەواوی لە چوارچێوەی پاکستانچێتی بچێتە دەرەوە. چەند ساڵێک دوای گەیشتنی بەدەسەڵاتی سیاسیی، هێزی ناردە سەر بلوچستان و بلوچە یاخیبووەکانی پێ سەرکوت کردو لەکاتی تەنگانەش دا هانای بۆ بەرشای ئێران دەبردوو داوای سەربازو تانکی لێ دەکرد، بۆ سەرکوتکردنی یاخی بووەکان. بەڵام چۆن دەکرێت، چەند نەتەوەیەک با هاوئایینیش بن، بێ هیچ یەکێتییەکی ئارەزوو مەندانە ملکەچی یەک بڕیاری ناوەند بکرێن، لەم ڕوانگەوە بلوچەکان ویستیان وەکو بەنگالەکان جاڕی سەربەخۆیی خۆیان ڕابگەیەنن، بەڵام ڕاپەڕینی بلوچە موسڵمانەکان، نەک هەر هیندۆسی ناموسڵمانیان لەپشت نەبوو تا سەربەخۆیی ئەوانیش وەک بەنگالەکان بەرقەرار بکات، بەڵکو ڕاپەڕینی بلوچەکان، بەهاریکاری لەشکری هەردوو دەوڵەتی پاکستان و ئێرانیش، سەرکوت کرا، بەڵام ئەمە وەک پشکۆی ژێر خۆڵەمێش مایەوە...

ئابەم جۆرە یەکێک لەو گرفتە تێکچڕژاوانەی کە لەدوای سەربەخۆیی

بوونی پاكستان بەشێوەیەكی زۆر بەرچاو بەگرێ كوێرەیی مایەوە، كێشەی نەتەوەكان بوو، ئەمەش زیاتر لەبەر ئەوەبوو، پاكستان لەسەر بناغەیەكی ئایدیۆلۆژی ئایینی دامەزراو هیچ حیسابێكیان بۆ تایبەتمەندێتی و مافی ئەو نەتەوانە نەكرد كە لە پاكستان دەژیان، بەنگالییەكان تا ئەو ڕۆژەی جیاش بوونەوە هەر دەچەوسێنرانەوە، سەبارەت بەهەرێمی (بنجاب) یش لەماوەی دەستپێكردنی حوكمڕانی ژەنەڕاڵ ئەیوب خان سوودێكی زۆری بینی كەپیشەسازی لێ دروست كراو... هتد. كەچی هەرێمی بالوژستان كە كەمتر لە ٤٪ی دانیشتوانیان پێک دەهێناو لە ٤٢٪ زەوی وڵاتیش هی ئەوان بوو، كەچی هەموو حوكمڕانە یەک لەدوای یەكەكان ئەو هەرێمەیان فەرامۆش كردووەو هیچ جۆرە پێشكەوتنێكیان لێ دروست نەكردووە.

بەكورتی فرە نەتەوەیی لەپاكستان دا هیچ دانی پێدا نەنراوە، بەڵكو هەموو دەسەڵاتێک دەگەڕێننەوە سەر ئایینەكەو قورئان بەباشترین پێوەر دادەنێن بۆ مافی نەتەوەكان، ئەو قورئانەی كە هیچ ئاماژەیەک بۆ مافی نەتەوەكان ناكات و هەموو خەڵكی بە (امه المؤمنین) ناو دەبات و مافی گەلان لەوەدا چڕ دەبێتەوە كە دەڵێت: لا فرق بین العربی والعجمی الا بالتقوی. بەڵام لەگەڵ ئەو ناجیاوازییەی كە لە قورئانیش دا هاتووە، كەچی سندوبلوچ لەسەردەستی سیستەمی ئایدیۆلۆژی ئیسلامی عەسكەرتاری كە بەدەست بنجابەكانەوە بووە، بەردەوام ڕوو بەڕووی ئەشكەنجەو ئازارو لەسێدارەدان بوونەتەوەو دەبنەوە، دەزگای سەربازیی بەسەر هەموو دەزگاكانی تری دەوڵەت دا زاڵە. یەكێكی وەكو ضیاء ئەلحەق كە بە كودەتاو بەپشتگیری سەربازیی هاتە سەرحوكم، لەسەرەتاوە هەتا جێگەی خۆی قایم بكات، كۆمەڵێک بەڵێنی بەخەڵكەكەدا كە لەماوەی سێ مانگی داهاتوودا هەڵبژاردنێكی ئازاد بكات، بەڵام سێ مانگەكەی ضیاء ئەلحەق بووبە ١١ ساڵ كاتێک بەشێوەیەكی زۆر مەرگەسات ئامێز لە ئاسمانەوە ئاگری گرت!!.

هەموو ئەمانە وایان كردووە پاكستان ڕوو بەڕووی قەیرانی ناسنامەی خۆی ببێتەوە، چونكە خۆیشی نازانێت ناسنامەكەی چییە؟! كێشەی مەزهەبیەتیشی ئەوە سەربار كەساڵانە بەسەدان كەس لەنێوان كەمینەی شیعە

(كە ١٥٪ی دانیشتوانی پاكستان پێک دەهێنن) و زۆرینەی سوننە دەكوژرێن و هیچ چارەسەرێكیشی بۆ نەكراوە. خۆكێشەی (كشمیر)یش هەر لەولاوە بوەستێت كە كاتێک ویستی كشمیر بخاتە سەرپاكستان كەچی بەنگلادیشی لە سەرداناو تائێستاش چەندین شەڕی گەورەو خوێناوی لەگەڵ هێندی دراوسێی بەرپاكردووە لەسەر كشمیر بێ ئەوەی توانیبێتی هیچ بەهیچ بكات.

پاكستان و سیاسەتی دەرەوەی

پاكستان یەكێک بوو لەو وڵاتانەی كە (كومنولث)ی پێک دەهێنا، هەرچەندە هیندیش ئەوەی كردبوو، بەڵام زوو لەو هاوپەیمانێتی و ـ الكتل الدولیه المتصارعه ـ دووركەوتەوەو بۆخۆی سیاسەتی بێ لایەنی هەڵبژاردو ئیلتیزامیشی پێوە كرد. كەچی پاكستان هەر بەوەندەش نەوەستا، لە ١٩٥٧/٩/٧ چووە ناو هاوپەیمانی باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، لەكاتێک دا هیند نزیكترین وڵات بوو لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، كەچی نەچووە ناو ئەو پەیمانەوە، پاكستان یەكێک لە ئەندامە چالاكەكانی پەیمانی سەنتۆ بوو، هەرچەندە بەهۆی تەئید نەكردنی كۆمەڵەی (كومنولث) بۆ پاكستان لەسەر ململانێ ی لەگەڵ هیند، پاكستان لە (كومنولث) هاتە دەرەوە. بەڵام بەهۆی چوونە ڕیزی هاوپەیمانێتی (باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا) و (پەیمانی سەنتو) پاكستان هەر وا مەزەندە دەكرا كە پێڕی ئەمریكایە، وە لە زۆر هەڵوێستیشی هەرواببوو، ئەمەریكاش یارمەتی دەدا. سەركردەو فەرمانڕەوایانی پاكستان بەهۆی نائارامی وڵات و دامركاندنەوەی ئارەزووە سیاسییەكانی گەلانی پاكستان و كەبتی ئازادی و لەدەست دانی دیموكراسی و... هتد نەیانتوانیوە پارێزگاری لەیەكێتی نیشتمانی خۆیان بكەن. بۆ نموونە ڕووداوەكەی ساڵی ١٩٧٣ ـ ١٩٧٤ لە كەلێنی شۆڕشی بلوچ، پاكستان داوای یارمەتی هێزی لەئێران كرد، كە ئەوكات محەمەد ڕەزا بهلوی شای ئێران بوو.

بەهۆی جیابوونەوەی (بەنگلادیش)یش پاكستان حاڵی خراپتربوو، لەئەنجامی سووربوون لەسەر بەدەسەڵات كردنی خۆی و بێ بەش كردنی كەمایەتییەكان و...

شتێکی سەیرنییە (٥٠) ساڵ زیاترە پاکستان دەوڵەتی خۆی ڕاگەیاندووە، کەچی پێوەندی لەگەڵ هیند زۆر خراپەو چەندین شەڕی خوێناویشی لەگەڵ دا کردووە، کە دەتوانین بڵێین ئەمە لە ئەنجامی پێڕەوکردنی سیاسەتی هەڵەی هەردوولایە، پێوەندی پاکستان لەگەڵ هیند خراپەو، واش پێناچێت لەداهاتوویەکی نزیک و چاوەڕوان کراودا ئەو پێوەندییە باشتربێت.

هیند بەر لەسەربەخۆیی بوونی، هەندێک گرفتی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێی هەبوو، لەوانەش ئەفغانستان، هەرچەندە ئیستعماری ئینگلیز کە دەستی بەسەر هیند دا گرتبوو، ڕۆڵی بنچینەیی هەبوو لەم گرفتانەی کە لەگەڵ ئەفغانستان دروست بوو بوو، بەتایبەتی کاتێ سوپای هیند کە لە ئیستعماری ئینگلیز پێکهاتبوو، هێرشیان بردبووە سەر ئەفغانستان و ئیتر شەڕ لەنێوان هەردوولادا بەرپا بوو بوو، شەڕیش بەشەڕی ڕزگاری تەواو بوو کە سوپای داگیرکەری بێگانە (ئینگلیز) لە ئەفغانستان دەرکران. بێگومان پاکستانیش چاوی بڕیبووە خاکی ئەفغانستان و کارێکی باشتر لە سوپای هیند یاسوپای یەکێتی سۆڤێتی پێشووی نەکرد، لە بەرامبەر ئەفغانستان. هەر هۆی ئەم هەموو ناکۆکیانەیشی بوو لەگەڵ دراوسێکانی، بۆیە پاکستان هەوڵی ئەوەی دەدا لەگەڵ وڵاتی چین پێوەندی خۆشبکات، لەکاتێک دا لەگەڵ هیندو یەکێتی سۆڤێت و چەندین وڵاتی دیکە پێوەندی زۆر خراپ بوو.

بەڵام لەگەڵ ئێران دا، هەر لەیەکەم ڕۆژی لەدایک بوونی، پاکستان بووە دۆستێکی نزیکی ئێران و سیاسەتەکەی لەهێندێ ڕووەوە لەهی ئێران دەچوو، لێکنزیکبوونەوەیەکی بەرچاو لەنێوان هەردوولایان دا ڕووی دا، وەک چوونە ناو پەیمانی سەنتۆ و پەیوەندیان بە سیاسەتی ئەمەریکاوە، بێ ئەوەی ڕەچاوی بەرژەوەندی ناوچەکە یاخود گەلانی ناوچەو هی خۆیشیان لەو پێوەندیەدا بکەن، بەم شێوەیە مانەوەو بەردەوام بوونیان لەپەیمانی سەنتۆ پێوەندی ئابووری بەهێزترکردو سەرپەرشتی لەسەر دەزگای ڕێکخراوی ئابووری بەناوی R.C.D کرد کە بڕبڕەی پشتی پەیمانی سەنتۆ بوو، لەم

ڕوانگەیەوە پێوەندی پاکستان لەگەڵ ئێران بەردەوام لەسەر باشی دەڕۆیشت تا ئەوکاتانەی شا فەرمانڕەوایی ئێرانی دەکرد.

دوای هاتنی خومەینی بۆ ئێران، پاکستان هەڵوێستێکی ڕوون و ئاشکرای نەبوو، جارێک بەباشی لەقەڵەم دەداو جارێکی تریش بەپێچەوانەوە، بەشێوەیەک دەتوانین بڵێین سیاسەتێکی ئیزدواجیانەی بەرامبەر بە ئێران پێڕەو دەکرد،

بەم شێوەیە مایەوە هەتا یەکێتی سۆڤێت سوپای خۆی لە ئەفغانستان کێشایەوە، دوای ئەم ڕووداوە، ئیتر ڕاستەوخۆ ململانێی دوژمنکارانە لەنێوان ئێران و پاکستان دروست بوو، بەهۆی چاوتێبڕینی هەریەک لەم وڵاتانە بۆ ئەفغانستان. ئێستاش ئەو دوژمنکارییەی هەردوو وڵات بەردەوامە و هەردوولا، لەڕێگای بزاڤە بەرهەڵستکارە ئیسلامییەکانەوە، هەموو هێزو توانایەک دەخەنە گەڕ بۆ ئەوەی ئەمیان ئەوی تریان بەزەوی دا بدا. پاکستان بەهاوکاری ئەمەریکا و سعودیە، بەتوندی پشتگیری لە بزووتنەوەی تالیبان دەکات و ئێرانیش پشتگیری لە بڕهانەدین ڕەبانی و هاوپەیمانانی دەکات.

یارمەتیدانی هەردوولا بۆ ئەم هێزانەی ناو ئەفغانستان، گەیشتۆتە ڕادەیەک کە هەردوولا واتە پاکستان و ئێران دەربارەی کێشەی ئاڵۆزی ناوخۆی ئەفغانستان دابنیشن و بیر لەڕێگا چارەیەکی گونجاو بکەنەوە کە چارەسەری کێشەکان بکات. بەڵام تا ئەمڕۆش ئەم ڕێگا چارەیە هیچ سەقامگیر نەبووەو ئەفغانستانیش ڕۆژ لەدوای ڕۆژ حاڵی خراپترو کاولتر دەبێت.

پاکستان سەبارەت بەکۆنگرەی ئیسلامیش، یەکێک لەو وڵاتە موسڵمانانە بووە کە پێگەوسەنگی خۆی لەڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی دا هەبووەو لەزۆربۆنەش دا پێگەیەکی موتەمەیزی هەبووەو پاکستانییەکان باشترین و زۆرترین کاریان لەنێو کادیرانی ڕێکخراوەکەو ئەو لقانەدا هەبووە کە لەڕێکخراوەکە بوون. بەڵام پاکستان زۆر جار بۆ خودی کۆنگرەی ئیسلامیش هەڵسوکەوتی باشی نەبووە. بۆنموونە کاتێک (شەریفەدین

بیرزادە) ئەمینداری گشتی كۆنگرەكەبوو، ئەمینداری گشتی كردبووە لقێک لە لقەكانی دەزگاكانی پاكستانی و پڕی كردبوو لە ژمێریارو تایپیست و، زۆربوون و كەڵەكەبوونی دەست ناپاكی لەبواری دارایی و پەرەسەندنی زیادەڕۆیی لە بوارەكانی تر، بەشێوەیەک كرێكارەكانی پاكستانی لەڕێكخراوەكە، وایان هەڵسوكەوت دەكرد وەک ئەوەی لە دەزگایەكی پاكستانی هەڵسوكەوت دەكەن، نەک لەدامەزراوێكی نێودەوڵەتی كە ڕۆڵی بێ لایەنی خۆی دەبینێت، ئەمەش یەكێک لە هەرە مەترسیدارەكان بوو بۆ سەر كۆنگرە، چونكە ڕاستییەكەی كۆنگرەی ئیسلامیان لە بێ لایەنییەوە بۆ لایەنگیری لە هەڵوێستی سیاسیی و سڕینەوەی سروشتی ئەركەكانی كۆنگرە دەبرد.

هەڵوێستی ضیاء ئەلحەق لەهەموویان خراپتربوو، بەتایبەت لەبەرامبەر عەرەب. بە كورتی نەک هەر ڕێكخراوی كۆنگرەی ئیسلامی بگرە بزووتنەوەی بێ لایەن (حركە عدم الانحیاز)یش كە دەوڵەتی پاكستان تیایان دا بوو بە ئەندام بنەماو هێڵە گشتییەكانی خۆیان ون كرد و پاكستان بۆ بەرژەوەندی تایبەتی خۆی بەكاری دەهێنان

بەگشتی سیاسەتی دەرەوەی پاكستان، چ بەرامبەر دراوسێكانی، چ بەرامبەر گەلی عەرەب، چ بەرامبەر ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، چ بەرامبەر ئاسیاو ئەفریقیا و زۆر شوێن و وڵاتی دیكەیش سیاسەتێكی دۆستانە نەبووە، بگرە لەگەڵ بەشێكی زۆری ئەو وڵاتانەش گرژو دڕدۆنگ بووە، جگە لە ئەمەریكاو بەریتانیا بەتایبەتی و، ئەوروپای ڕۆژئاوا بەگشتی، كە لەوپەڕی نەرمی دابووە لەگەڵ ئەو وڵاتانە. لەساڵی ١٩٥٠ كاتێک شەڕ لەنێوان هەردوو كۆریادا بەرپابوو، پاكستان بێ هیچ هەڵوەستەیەک هاریكاری ئەمریكای لەدژی كۆریای باكوور كردو، بەوهۆیەوە پێوەندیشی لەگەڵ سۆڤێت زیاتر گرژو دژوار بوو.

ذوالفقار عەلی بۆتۆ ئارام گرەوەی پاكستان بوو

ڕاستییەكەی پاكستان لەساڵی ١٩٧١ لەمێژووی خۆی دا چووە ناو قۆناغێكی نوێ، پێوانەی خاكەكەی زۆر كەم بووەوە كەبەشی ڕۆژهەڵاتی

بەتەواوی لەدەست دا، مەعنەویاتی سیاسیشی بەتەواوی لە هەرەس و داتەپین دابوو، بەتایبەتی بەهۆی ئەو شەڕە دۆڕاوەی كە لەگەڵ گەلی بەنگال و هیندستانی كردو، چەندین ساڵیش بەر لە ١٩٧١ ژەنەڕاڵە یەک لەدوای یەكەكان حوكمی عورفیان ڕادەگەیاندو گەلانی پاكستانیان بەتەواوی سەخڵەت كردبوو، لەم هەڵومەرجەشڵەژاو و نائارامییەی پاكستان دابوو، حزبی گەلی پاكستان و سەركردەكەی ذولفقار عەلی بۆتۆ سەركەوتنێكی گەورەی لە هەڵبژاردن دا وەدەست هێناو كۆتایی بە سیاسەتی ئابووری سەردەمی یەحیا خان هێنا، هەرچەندە ئەوكات پاكستان قەرزێكی زۆری بێگانەی لەسەر كەڵەكەببوو.

ذولفقار بۆتۆ، لەزۆر ڕووەوە هەوڵی گۆڕانكاری لەژیانی گەلی پاكستان دا دا، وەک دەیویست ڕێبازێكی سوسیال دیموكراتانە، بەڵام بەهێمنی و لەسەرەخۆیی بەڕێوەببات و هەنگاوی كردەییشی بۆ نا، بەڵام (بۆتۆ) یەک كە لەناو هەلومەرجێكی ئاوەها تێكچڕژاو هاتبێتە سەرحوكم، وەک لەلاپەڕەكانی پێشوو، ئاماژەمان بۆ كردبوو، هەڵبەت نەیدەتوانی ئەم هەموو بەڵێنانەی كە لەكاتی هەڵبژاردنی ١٩٧١ بەتەواوی گەلی پاكستانی دابوو، بیهێنێتەدی، چونكە لەزۆر حاڵەت دا تووشی ڕووبەڕووبوونەوە دەهات. بەڵام لەگەڵ ئەو بارە دژوارەشدا بۆتۆ دەستی كرد بە كۆڕو كۆبوونەوە، بۆ وروژاندنی هوشیاری كۆمەڵایەتی و دژایەتی كردنی ڕۆژئاواو، گواستنەوەی پاكستان بەشێوەیەكی تەدریجی بۆ سەرمایەداری دەوڵەتی. لەكانوونی دووەمی ١٩٧٢ حكومەتی پاكستان توانی ٣١ یەكەی پیشەسازی لە (١٠) ناوچەی بنچینەیی (ئاسن و پیشەسازی ئەندازەیی و كارەبایی گران و كارەباو غازو... هتد خۆماڵی بكات. لە ئاداری هەمان ساڵ دا (٣٢) كۆمپانیای خۆماڵی كردو لەكانوونی دووەمی ١٩٧٤یشدا تەواوی بانكە تۆماركراوەكانی پاكستان خۆماڵی كران.

هەروەها لەگەڵ هیندستان چووە ناو وتووێژەوە، سەبارەت بەوشەڕە سەختەی كەبەهۆی جیابوونەوەی بەنگالیەكان پاكستان لەگەڵ هیندستان تووشی بوو بوو، بەتایبەت وتوێژ دەربارەی ئەو ٩٣ هەزار دیلەی پاكستان، كە لەلایەن هیندەوە گیرابوون و، (بۆتۆ)توانی پێوەندی لەگەڵ هیند باش و

ئاسایی بکاتەوە، وتووێژی هەردوو وڵات لە تەمووزی ١٩٧٢ کۆتایی هات کە بەرێککەوتنی سیملای بەناوبانگە.

هەروەها بۆتۆ پێوەندی وڵاتەکەی لەگەڵ وڵاتی چین قایم و پتەو کرد، بەتایبەتی لەبواری سەربازی و ئابووری، لەساڵی ١٩٧٤یش دەستی لە هاوپەیمانێتی ڕۆژئاوایی (سیتۆ سنتۆ) کێشایەوەو هەوڵیشی دا پێوەندی لەگەڵ سۆڤێت گەرم بکا، بەتایبەتی کەسۆڤێت گوشاری بۆسەر (ئەندیرا غاندی) برد کە سەرۆک وەزیرانی هیند بوو، تا هێرش بۆسەر پاکستانی ڕۆژئاوا نەبات لەکاتی شەڕی کانوونی یەکەمی ١٩٧١...هتد، سەرەڕای ئەمانەش (بۆتۆ) هێندێ دەسکاری و ڕاستکاری لە یاسای کاریش کرد، بەڵام جێگای ئاماژە بۆ کردنە، بەڵێنەکانی (بۆتۆ) زۆر زیاتر بوون لەو دەستکەوتانەی کە وەدەستی هێنان، بۆیە زۆرجاران دەیانوت، بەمیللی بوونی بۆتۆ و حزبەکەی (حزبی گەلی پاکستان) زیاتر لەسەر پەیمان و بەڵێنەکانی بووە، لەوەی لەسەر دەستکەوتەکانی بووبێت.

چونکە پێشتر هیچ سەرکردەیەکی گەورەی پاکستانی، نەیدەوت بەرژەوەندی گشتی خەڵک بەسەر هەموو بەرژەوەندییەکانی دیکە دا زاڵ دەبێت و بەپلەی یەکەم دێت، ئەم دروشمانەی (بۆتۆ) لەکاتێک دا بوو کە گەلی پاکستان (٢٤) ساڵی ڕەبەق بوو تێر ببوو لەدروشمەکانی ئیسلام و دەوڵەتی ئیسلامی و سیستەمی عەسکەرتاری و بەناو گەشەدان بەئابووری وڵات و...هتد (بۆتۆ)ش ئەمانەی باش دەزانی، بۆیە بەرنامەکەی هەڵبژاردنی خۆی بەسێ وشەی کورت پڕکردبووەوە، کە (نان، بەرگ، جێگا یاخود وڵات) بوو. ئەو سێ وشەیە بۆتۆی بەدەنگێکی ئێکجار زۆر دەرچواند.

لەئاداری ١٩٩٧ هەڵبژاردن دەستی پێ کردەوە، نارەزاییەکی زۆری خەڵکەکە بەرامبەر بە بۆتۆ دروست بوو، بەوەی کە هەڵبژاردنەکە ساختەی لەگەڵ کراوە، بەڵام نارەزاییەکە هەر تەنها لە بازنەی نارەزایی و گلەیی و ئینزاریش دا بوو، نەک دوژمنداری، هەروەک هزرمەندی پاکستانی (ئیقبال ئەحمەد) دەڵێت: دەنگدەران ویستیان ئینزارێک بخەنە بەر دەمی بۆتۆ و تەلقین و دەرسی بدەنێ کە لەوەتەی گەیشتووەتە دەسەڵات لەبەرامبەر

بەڵێنەکانی نەوەستاوەو لە هێندێک لە بەڵێنەکانی پاشگەز بووەتەوە)، دیارە لەبنەڕەت دا بەمانای پاشگەز بوونەوە، پاشگەزبوونەوە نەبوو، چونکە وڵاتێک ٢٤ ساڵ بەدروشمی ئیسلامی و سیستەمێکی ئیسلامی ژەنەڕاڵی بەڕێوە چووبێت، بۆ (بۆتۆ)ش کارێکی هێندە سوک و سانا نەبوو بتوانێت هەموو بەڵێنەکانی لەماوەی ئەو چەندساڵەی کە بەپەنجەی دەستێک دەژمێردرێت بهێنێتە دی، هەرچەندە هەندێک هەنگاوی کردەییشی نابوو بۆ هێنانەدی بەرنامەو بەڵێنەکانی، وەک لەسەرەوەش بەکورتی ئاماژەم بۆ کردوون، بەڵام خەڵکەکەش چەندی لەبارودۆخەکە ورد دەبوونەوە، ڕاستییەکەی کەسێکی دیکەی لە (بۆتۆ) باشتریان دەست نەدەکەوت، تا لە هەڵبژاردنێکی تردا دەنگی بدەنێ. نەخاسمە لەپێش بۆتۆ، کەسێکی تری وەکو ئەم، هێندە کاری میللی بۆ وڵاتەکەی ئەنجام نەدابو. بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا خەڵکەکە دەیویست گوشارێک بخاتە سەری تا ئەو بەڵێنانەی کە لەکاتی هەڵمەتی ڕاگەیاندنی هەڵبژاردن دا بەخەڵکەکەی دابوو، هەمووی بهێنێتەدی، کە هەموو لەداکۆکی کردن و بەرژەوەندی گەلی پاکستان دابوو.

بەڵام پاش تەزویرکردنی هەڵبژاردنەکەی ئاداری ١٩٩٧، (هاوپەیمانی نیشتمانی پاکستان) کە بەرهەڵستکاری بۆتۆ بوون، شاڵاوێکی بەربلاویان بۆ ملکەچ کردنی بۆتۆ بۆ هەڵبژاردنێکی تر کرد، ئیتر ئارامی وڵات شڵەژاو خۆپیشان دان و نارەزایی لەزۆر شوێن دەستی پێ کرد و ئەمەریکاش دەستی تێدا هەبوو، ئیتر هەلومەرجێکی دژوار هاتە پێشەوەو (بۆتۆ)ش حوکمی عورفی پیادە کردو سێ مانگی تەواویش خەڵک دژی هێزەچەکدارەکان ڕژانە سەرشەقامەکان، تا بۆتۆ ناچارکرا ملکەچی هەڵبژاردنێکی نوێ ببێت. ئەوەبوو، بۆتۆ ملکەچی هەڵبژاردنێکی نوێ بوو، بەڵام ئەمەریکاش دەیزانی بۆتۆ تەزویری هەڵبژاردنی کردبێت و نەکردبێت، جارێکی تریش لەهەڵبژاردن دا هەر دەردەچێتەوە، چونکە گەلانی پاکستان لەبۆتۆ باشتریان شک نەدەبرد، بۆیە ئەمەریکا پشتگیری لە ضیاء ئەلحەق کرد بە کودەتایەک لە (٥)ی تەموزی ١٩٧٧و دەستی بەسەر وڵات دا گرت. لەم بارەیەوە ئیقبال ئەحمەد دەڵێت: کە قسەمان لەگەڵ خەڵک دەکرد دەیانووت (باشمان کرد لەساڵی

١٩٧١ دەنگمان بەبۆتۆ دا و هەندێکیشمان دەنگمان لەدژی دا، چونکە هەموو بەڵێنەکانی نەهێنایە جێ، هەروەها دەنگی زۆر بەمان بۆ بەرژەوەندی بۆتۆ بوو لە ساڵی ١٩٧٧، بەڵام بەشداریشمان لەخۆپیشاندانەکانی دژبە بۆتۆ کرد، چونکە هەڵبژاردنەکە تەزویر بوو، بەڵام هەرگیز مەبەستیشمان ئەوە نەبوو عەسکەرتارییەکان حوکم بگرنەدەست).

ئیتر ضیاء ئەلحەق عەسکەرتارو یەکە پیاوی ئەمەریکا، بۆتۆی لەگرتووخانە پەستا، بەتۆمەتی تەزویر کردنی هەڵبژاردنەکە، بەڵام دواتر تۆمەتی پیلان (مؤامرە)ی کوشتنی یەک لەدژمنە سیاسییەکانی بۆ هەڵبەست.

لەسێدارەدانی زولفەقار بۆتۆو وروژاندنی ڕای گشتی جیهانی

ئەوکاتەی بۆتۆ گیرابوو، ئیتر هەستی جەماوەر بەتەواوی بۆ بەرژەوەندی بۆتۆ وەرچەرخایەوە، چونکە خەڵکەکە دەیزانی سەردەمی بۆتۆ زۆر زۆر باشتربوو، لەسەردەمی سەرجەم سەرکردەکانی پێشووی پاکستان، ڕاستییەکەش هەروابوو، ئەوەبوو دەسەڵاتگرتنە دەستی ضیاء ئەلحەق لەساڵی ١٩٧٧ لەڕێگای کودەتاوە بارودۆخی پاکستانی وردە وردە گۆڕی، لەڕووی ئابوورییەوە زنجیرەیەک ئیجرائاتی بۆ بەرژەوەندی گەورە پیاوانی کارو پیشەسازییەکان وەرگرت، هەروەها خۆماڵی کردنی لەسەر کۆمەڵێک پیشەسازی هەڵگرت و یاسای کارکردنیشی توندکردو مەرجەکانی قەرزکردنیشی بەتەواوی ئاسان کردو...هتد.

بەکورتی، بەهۆی دەسەڵات گرتنەدەستی کودەتاچی ضیاء ئەلحەق، ئابووری پاکستان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر تووشی داڕمان هات، وڵاتێکی گەورەی وەکو پاکستان کەزۆرترین دەستمایەو کارو خۆراک و دەرمان و پیشەسازی ناوەخۆ (محلی) و... هەبوو، کەنەک هەربەشی کیشوەری هیندی دەکرد، بەڵکو بەشی هەموو بازاڕەکانی جیهانیشی دەکرد، کەچی بارودۆخێکی شڵەژاوو قەرزاری ئەوتۆی هێنایە ئاراوە، کە هەموو گەلی پاکستان بەدەستییەوە بناڵێنن، پەکخستنی کارخانەکان و خەرج کردنی پارە لەزۆر کاری نابەجێ و نادروست و دروست کردنی مادەی بێهۆشی و...هتد

هەموو ئەمانە پاکستانیان بە ئاراستەیەکی تردا وەرچەرخاند...

بەهۆی ئەم هەلومەرجە دژوارەی کە بەسەرپاکستان و گەلەکەی دا هات، خەڵکەکە زیاتر بەگرتنی بۆتۆ نیگەران و پەرێشان بوو، کودەتاچییەکانیش کەسیستەمێکی عەسکەرتارییان بەسەر گەلی پاکستان دا سەپاند لەماوەی دادگایی کردنی ئەو سەرکردە میللییە، بەڵگەنامەیەکیان بەنێوی (کتێبی سپی) بۆ ئامادەکرد، کە لە ٢٥ی تەموزی ١٩٧٨ دەرچوو، ئەم بەڵگەنامەیە ١٠٤٤ لاپەڕەبوو، ٦٣٩ لاپەڕەی بریتی بوو لە نووسینی ڕەسمی و حکومی. بەکورتی بڵاو کردنەوەی (الکتاب الابیض) پڕوپاگەندەیەکی زۆر فراوان بوو چ لەنێو پاکستان و چ لەدەرەوەی پاکستان بۆ ئامادەکردنی ڕای گشتی پاکستانی و جیهانی لەپێناوی ڕەزامەندێتییان لەسەر ئیدانە کردن و لەسێدارەدانی بۆتۆ.

بۆبەرپەرچ دانەوەی ئەم کتێبە (کتێبی سپی) ذولفەقار بۆتۆ لەزیندان دا وەڵامێکی بەناونیشانی (ئەگەر دەمکوژن) نووسی کە داکۆکی کردنێکی زۆر فراوان و بەجورئەتانەبوو لەخۆی، بەڵام ئەو داکۆکیکردنە لەبەرامبەر دادگایەک کە کودەتاچییەکان بەڕێوەیان دەبردو ئەمەریکا یارمەتییانی دەدا، بێ سوود مایەوە. تەنها ئەوەندە بوو بۆتۆ توانی زیاتر ڕای گشتی جیهانی بۆخۆی وەدەست بهێنێ و ئەو داکۆکیکردنەی بۆتۆ لە خۆی تا ئەمڕۆش سەبارەت بەگەلانی پاکستان پێگەوبایەخی خۆی هەیە. چونکە بۆتۆ هەر تەنها مەبەستی داکۆکی کردن نەبوو لەخۆی، بەڵکو خستەڕوو و نیشاندانێکی ڕەخنەگرانەی مێژووی وڵاتەکەی بوو کە هەر لەدامەزراندنییەوە لە ساڵی ١٩٤٧، تووشی کۆمەڵێک دەردو پەتا هاتبوو، سەرەکیترینیان بەلای ئەوەوە (الهیمنه الاجنبیه والنزعه الانقلابیه) بوو، کاتێک وەسفی هەردووکیشیانی دەکرد دەیوت (دووڕووی یەک دراوی ئیمپریالیزمن)، بۆتۆ دەیوت ئەو مەیلی کودەتا بەرپاکردنە لەلای ژەنەڕاڵەکان، پردێکە زاڵبوونی بێگانەی پێ دا دەپەڕێتەوە ناو وڵات، بۆیە ڕاشکاوانە دەیوت ئەو کودەتاچی و کودە تا سەربازییانەی لەوڵاتەکەمان دا دەکرێت پیسترین دوژمنی یەکێتی نیشتمانین و گەورەترین هەڕەشەش لەسەریەکێتی و پێشکەوتنی وڵاتانی

جیهانی سێ دەکەن و بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆش پەنجەی تۆمەتی بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان دەبرد کە دەستێکی گەورەی هەبووە لە بەرپاکردنی کودەتا لەدژی دا.

ئەم بەرگری کردنەی بۆ تۆ لە خۆی، هەستی مرۆڤایەتی هەموو گەلی پاکستان و هەموو دونیای هەژاند، ئیتر چ لەکاتی گرتنی بۆتۆ و چ لەکاتی لە سێدارەدانی، دەیان نامەو برووسکەی سەرۆک کۆماری وڵاتانی دونیا، بەرزکرانەوە، وەک ناڕەزاییەک دژی لەسێدارەدانی بۆتۆ، لەگەڵ سەدان خۆپیشاندانی گەورە گەورە لەسەرتاسەری دونیا، بەشێوەیەک تائێستا لەسێدارەدانی هیچ سەرکردەیەک ئاوەها کارتێکردنی بەسەر گەلانی دونیاوە نەبووە.

لەهیندستان بەهەزاران کەس لەوانەی نوێژدەکەن، لەکاتی نوێژی هەینی دا، ناڕەزاییان لەسەر لەسێدارە دانی بۆتۆ دەربڕی و بەهەزاران کەسیشیان لەپایتەختی هیند (نیودەلهی) خۆپیشاندانیان لەبەردەم سەفارەتی پاکستانی سازدا، هەروەها لەناوپاکستان دا لە (٦) شاردا خۆپیشاندانی ناڕەزایی بۆ لەسێدارەدانی بۆتۆ سازدرا، کە لەگەڵ پۆلیسی دەوڵەتی پاکستان بەشەڕهاتن و چەندین ئۆتۆمبیلی پۆلیسیان ئاگرتێبەرداو بەرد بارانی پۆلیسەکانیشیان کرد، زیاتر لە ٣٠٠ کەسیش لەخەڵکەکە گیران. سەبارەت بەڕای گشتی جیهانیش، فاتیکان داخ و پەژارەی گەورەی خۆی بۆ لەسێدارەدانی بۆتۆ ڕاگەیاند، دەوڵەتی قەتەریش بەهەمان شێوەی فاتیکان بوو، بەیاننامەیەکیشی بەنێوی دیوانی میری قەتەری دەرکردوو وتی قەتەر زۆر غەمبارە بە لە سێدارەدانی(بۆتۆ)، سەرباری دووبارە کردنەوەی ئەو هەموو بانگەوازو داواکردنەی سەرکردەی وڵاتان بۆ هێشتنەوەی بۆتۆ، چونکە هەڵوێستی بۆ خزمەت کردنی مرۆڤایەتی بوو، بەرامبەر بەکێشەی جیهانیش هەڵوێستی شەرەفمەندانە وە دروست بوو، بە تایبەت بۆ کێشەی فەلەستین، هەروەها ئیتاڵیاش بە ناوی سەرۆک کۆماری ئیتاڵیا بەیاننامەیەکی لەدژی لەسێدارەدانی بۆتۆ دەرکرد، هەروەها ژمارەیەک لە سەرکردەی حزب و ڕێکخراوە سیاسییەکانی بەنگلادیش ناڕەزایی خۆیان نیشان داو

بەکارەساتێکی گەورەیان لەقەڵەم دا.

هەروەها وەزارەتی دەرەوەی تونس بەنێوی حکومەتی تونس بەیاننامەیەکی ڕۆژنامەنووسی دەرکردو داخی خۆی بۆ لەسێدارەدانی سەرکردە (بۆتۆ) دەربڕی و زۆر نیگەرانی خۆی پیشان دا کە ئەم هەموو وڵاتانەی دونیا داوایان کرد حوکمی بۆتۆ سووک بکرێت کەچی هیچ سوودی نەبوو.

بەم شێوەیە ضیاء ئەلحەق برینێکی گەورەی لەدڵی گەلانی پاکستان دا چاند، لەسەرەتاوە وتی دوای سێ مانگی تر هەڵبژاردن دەکەینەوە، بەڵام هەموو مەبەستی ئەوەبوو جێگەی خۆی قایم بکات، تا ئەو ڕۆژەی لەئاسمان ئاگری گرت و پاکستانیش تا ئێستا زیاتر پابەندو پاشکۆی ڕۆژئاوایەو باری ئابووریشی داتەپیوە.

ئێستا پاکستان ٣٠ ملیار دۆلار قەرزارە، ١٦٪ی خەڵکەکەی بێکارە، ٤٠٪ دراوی داشکایە. کێشەی مەزهەبیەتیشی سەربار، کەمینەی شیعەو زۆرینەی سوننی بەکێشەیەکی بێ چارەسەر ماونەتەوە. هەموو ئەو گرێکوێرانە وای کردووە، پاکستان بێ ناسنامە بمێنێتەوە. چونکە تا ئەمڕۆش سیستەمەکە خۆی بە سیستەمێکی نیشتمانی لەقەڵەم نەداوە، بگرە تەنها ئیسلامی ـ ژەنەڕاڵی بووە.

سەرچاوەکان:

١ـ نوبار هوفسبیان ـ پاکستان: الدوله والمجتمع والاسلام ـ ترجمه: سامی الرزاز ـ ١٩٨٦.

٢ـ د. اسماعیل صبری مقلد/ السیاسه الدولیه ـ العدد ٢٤ ـ السنه السابعه/ نیسان ١٩٧١ ـ القاهره.

٣ـ نبیه الأصفهانی ـ السیاسه الدولیه ـ العدد٢٧ ـ عام ١٩٧٢.

٤ـ سیاسەتی دەولی-ژ١١- سالی ١٩٩٤ .

٥ـ مجله المنار ـ العدد ٤٦ ـ ملف خاص حول پاکستان ـ تشرین الاول ١٩٨٨.

خوێندنەوەیەکی سەرەتایی ململانێی جوولەکەو عەرەب + رێککەوتنی ستراتیژی ئەمەریکاو جوولەکە

نەخشەو بەرنامەی دارێژراو بۆ نیشتەجێکردن و برەودان بە نەتەوەی جوولەکە(یەهود) لەناو ماڵی عەرەب لە فەلەستین، بە مەبەستی پتەوکردنی پێگەی بەریتانیاو هاوپەیمانانی لە ناوچەی عەرەب و هەروەها هەڵوەشاندنەوەی هەموو هاوکاری و تەباییەکی قووڵی نێو وڵاتانی عەرەب، مێژوویەکی دوورو درێژی هەیەو، سەرتاکەی بۆ زیاتر لە یەک سەدە دەگەڕێتەوەو، دەتوانین کۆنگرەی یەکەمی جوولەکە لە شاری(باڵ)ی ساڵی ١٨٩٧ لە سویسرادا بەسترا، بە هەنگاوێکی سەرەتایی ترسێنەر بۆ چاوتێبڕین و تەماحگیری جوولەکە لە خاکی فەلەستین دابنێین، بە تایبەت کە مافی کۆچکردنی جوولەکەی تێدا بەرقەرار کرابوو، هاوکات کۆمەکی و پشتگیری زۆریشی بۆ ئەو جوولەکانە دەربڕیبوو، کە بە سەر وڵاتانی ئەوروپادا ئاوارەو دابەش بوو بوون و، دەیانویست بۆ خاکی فەلەستین کۆچ بکەن، ئەمە سەرەتای هەموو ئەو نەخشەو بەرنامە یەک لە دوای یەکانە بوو کە لەلایەن بەرپرسانی جوولەکە وهاوپەیمانانیەوە دادەڕێژران.

دوای ئەم کۆنگرەیە، دەتوانین بڵێین، ئەو یاداشتنامەیەی کە (هربرت ساموئیل)لە کانوونی دووەمی ساڵی١٩١٥ لە ژێر ناوی (دوا رۆژی فەلەستین) نووسیبووی وبۆ ئەندامانی حکومەتی بەریتانی و هەندێک لە نوێنەران و کاربەدەستانی بەرزکردبووەوەو تێیدا پڕۆژەی دامەزراندنی دەوڵەتی یەهودی لە فەلەستین بە سەرپەرشتی بەریتانیا خستبووەڕوو، هەنگاوێکی دیکەی کاریگەربوو تا جوولەکەش دەنگی خۆی بەرزبکاتەوەو پشتگیری و هاوپەیمانی پتر بۆ خۆی دروست بکات، بەو مەبەستەی کە نەک هەر هاوبەرژەوەند دەبن، بەڵکو بەرژەوەندی تەواوی هاوپەیمانانی لە ناوچەکە (کە ناوچەو خاکی عەرەبە) دەپارێزێت، لە سەرووی هەموویانەوە بەرژەوەندی بەریتانیا کە ئەو کات یەکەم زلهێزی جیهان بوو، ئینجا بەرژەوەندی ئەمەریکاو.. هتد.

بەریتانیاش نەیدەویست خۆی لە خاکی عەرەب دوورە پەرێزبکا، بە تایبەت کە بەلای ئەوەوە ناوچەیەکی تابڵێی گرنگ و ستراتیژییە لە رووی جوگرافیاو بەرهەم و ... هتدەوە .

لەبەر ئەوە ناردنی جوولەکە بۆ فەلەستین هێنانەوە و جێبەجێکردنی ئەو نەخشەو پیلانە یەک لەدوای یەکانەبوو کە بۆپارچەکردنی ئیرادەو خواستی عەرەب رەنگڕێژ کرابوو تا هیچ بوارێکی یەکگرتوویی بۆ عەرەب مەیسەر نەبێ، بۆ ئەم مەبەستە و زۆر مەبەستی تر (ئارثەر بلفور) لە ١٩١٧/١١/٢ کە ئەو کاتە وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بوو، پەیمانی بەلفۆری دا بە (االلورد البارون ادموندی روتشیلد) کە یەکێک لە پێشەواکانی بزاڤی جوولەکەبوو لە بەریتانیاو، پێی راگەیاند کە حکوومەتی بەریتانیا بەختەوەرو رەزامەندو یارمەتیدەرە بۆ دامەزراندنی نیشتمانێکی نەتەوەیی بۆ گەلی جوولەکە لەخاکی فەلەستین و، بۆ ئەم مەبەستەش حکومەتی بەریتانیا زۆرترین کۆششی کردووەو دەیکات.

دوابەدوای بەریتانیا، ئیتاڵیا لە شوباتی ١٩١٨و فەرەنسا لە مایسی ١٩١٨و ئەمەریکا لە ئابی هەمان ساڵی ناوبراودا، پشتگیری پەیماننامەی بەلفۆریان کردو، رای گشتی نێودەوڵەتی و پێگەی جوولەکە وردەوردەو رۆژ

لە دوای رۆژ بەهێزتر وبەرفرەوانتر دەبوو .

ئەم پەیمانە بۆ عەرەب لە رووی ئاسایشی نەتەوەیی وپاراستنی خاکەوە گەورەترین زەنگی مەترسی بوو، بە درێژایی مێژووی پێش ئەو کاتە، چونکە مۆرک و سیماو ناوەرۆکێکی زەقی داگیرکردنی خاکی عەرەبی (فەڵەستین) هەڵگرتبوو، بەم شێوەیە لە چەندین وڵاتانی جیاجیای ئەوروپاوە، جوولەکە بەکۆمەکی کاریگەری بەریتانیا و بەهاوکاری ئەمەریکا، رێگەی خاکی فەڵەستینیان بۆ خۆیان هەڵبژارد و کۆمەڵ کۆمەڵ روویان تێکردو تێیدا نیشتەجێبوون، لەم لایشەوە گەلی فەڵەستین لە ماڵی خۆی ئاوارەو دەربەدەربوو بەسەر وڵاتە عەرەبییەکانی دیکەدا. ساڵی ١٩٣٦ لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی گەلی فەڵەستین دژ بە جوولەکە نیشتەجێبووەکانی سەر خاکی فەڵەستین، بەریتانیا لیژنەیەکی نارد کە بە لیژنەی (بێل)ی پادشایی ناوزەدکراوە، پێشنیاری دابەشکردنی خاکی فەڵەستینی بۆ سێ بەش کرد، بە شێوەیەک هەموو ناوچە بە پیتەکان وناوچەی (الخلیل)ی باکووری فەڵەستین بە رەسمی ببێتە خاکی فەڵەستین(واتە خاکی جوولەکە!!) ئەم پێشنیارەی بەریتانیا لە بنچینەدا سەرەتایەکی کاریگەرترو فیعلی تربوو بۆ بە دەوڵەتکردنی جوولەکە لەسەر خاکی فەڵەستین .

جوولەکەکانی فەڵەستین (ئیسرائیل) سەرباری پێوەندی زۆرتوند و پتەویان لەگەڵ بەریتانیا هەمیشەش لە هەوڵی ئەوەدابوون کە هاودەنگی و کۆمەککردنی ئەمەریکا بەلای خۆیاندا زیاتر وەدەست بهێنن، بۆ ئەم مەبەستەش پێوەندی خۆیان لەگەڵ ئەمەریکادا بەهێزتر کرد، تا ئەم هاودەنگی و کۆمەکییەی ئەمەریکاش زیاتر مەیسەرتر بکات، ئەم پێوەندی پتەوکردنەی ئیسرائیل لەگەڵ ئەمەریکادا، راستەوخۆ لە دوای کۆنگرەی (بلتیمۆر)ی ساڵی ١٩٤٢ هاتەدی کە توانی هاوسۆزی هەردوو حزبی کۆماری و دیموکراتی ، کە (رۆزفلت) و(ترۆمان)سەرۆکایەتیان دەکرد، بە شێوەیەک بەلای خۆیاندا رابکێشن کە لەگەڵ ئامانجی جوولانەوەی ئیسرائیلدا تەواو بگونجێ، لە راستیشدا ئیسرائیل توانی کۆمەکی دارایی و پشتگیری سیاسی ئەمەریکا بۆ خۆی وەدەست بهێنێ .

بە تایبەتی کاتێک (رۆزفلت)لە ساڵی ١٩٤٤ هەوڵێکی زۆری دا رێگەی فەڵەستین بخرێتەسەر گازەرەی پشت لەبەردەم کۆچکردنی هەموو ئەوجوولەکانەی کە لە وڵاتە جیاجیاکانی ئەوروپادا هەبوون، تا لەوێ (لەفەڵەستین)نیشتەجێ ببن .

(ترۆمان)یش هەرچەند دەقیقەیەک پاش راگەیاندنی بەدەوڵەتبوونی ئیسرائیل لە ١٩٤٨/٥/١٥ بەناوی حکومەتی ئەمەریکا دانی بە قەوارەی سیاسی ئیسرائیل نا، وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ!! .

جێگەی ئاماژە بۆکردنە، دوای کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی دووەم لە (١٩٤٥)، بەریتانیا ئەو پێگە بەهێزو بەرفراوانەی جارانی بەسەر جیهانەوە نەما ،ئەمەریکا لە جاران زۆر پتر هاتە پێشەوەو جێگەی بەریتانیای پێش شەڕی دووەمی جیهانی گرتەوە.

هەر لە ساڵی ١٩٤٥یشدا بوو، رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بەمەبەستی یەکلایی کردنەوەو چارەسەری ئاشتییانەی کێشەوگرفتەکانی وڵاتانی دنیا، دامەزراو، بەریتانیاو ئەمەریکاو فەرەنسا وچین ویەکێتی سۆڤیەتیش بوون بە ئەندامی هەمیشەیی رێکخراو، بۆیە بەریتانیا توانی ئەم هەلە بقۆزێتەوەو، کێشەی ئیسرائیل - فەڵەستینی خستە بەردەم رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و، بەهۆی گوشاری بەریتانیاو ئەمەریکا ، نەتەوەیەکگرتووەکان لە ساڵی ١٩٤٧ بڕیاری دابەشکردنی خاکی فەڵەستینی دا، دابەشکردنەکە بڕیاری پێکهێنانی دەوڵەتی فەڵەستینیشی تێدا تۆمار کرابوو، بەڵام لەبەر ئەوەی بەرژەوەندی ئیسرائیلیشی زۆر لەبەرچاو گرتبوو ، حەوت (٧) وڵاتی عەرەبی بە تایبەتی (عێراق، سوریە، میسر ، ئوردن ، لوبنان)سوپای خۆیان ناردە خاکی فەڵەستین بۆ هاوکاری کردنی گەلی فەڵەستین وسەرنەگرتنی ئەم دابەشکردنەی خاکی فەڵەستین، چونکە وڵاتانی عەرەبی ئەم دابەشکردنەیان بەسەرەتایەکی دیکەی زۆر مەترسیدارترو بەرفراوانتر دەزانێ، بە تایبەتی کە بڕیارەکەش لە رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانی نێودەوڵەتییەوە دەرچووبوو، بەڵام هەموو هەوڵەکانی عەرەب نەک هەر بێ سوود بوون، بەڵکو ئیسرائیل لە سەر بنەمای بڕیاری

نەتەوەیەکگرتووەکان دەوڵەتی خۆی لەخاکی فەڵەسیتن ڕاگەیاند وکەچی گەلی فەڵەستینیش تائێستاکەش خەبات بۆ پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان دەکا و بۆیشیان مەیسەر نەبووە! .

ئەوەی جێگەی سەرسوڕمانە ئەوەیە، کاتێ ئیسرائیل دەوڵەتی خۆی ڕاگەیاند وئەمەریکاش لە ڕێگەی ترومان بە چەند دەقیقەیەک پاش ڕاگەیاندنەکەی ئیسرائیل لە ١٩٤٨/٥/١٥، دانی بە قەوارە سیاسییەکەی ئیسرائیل نا ،یەکێتی سۆڤیەتیش دووەم دەوڵەت بوو ،لە دوای ئەمەریکا کە دانی بە قەوارەی سیاسی ئیسرائیل لەسەر خاکی فەڵەستین نا!!. ئیتر نەتەوەیەکگرتووەکان وهەموو ئەو دەوڵەتانەی کە سەر بەو دوو دەوڵەتە زلهێزە جیهانییە(ئەمەریکاو یەکێتی سۆڤیەت)بوون دانیان بە دەوڵەتی ئیسرائیل ناو ،تەنانەت ململانێ و ناتەبایی بە ڕادەی جۆراوجۆر گەیشتە نێوخودی وڵاتانی عەرەب کە هەندێکیان دەیانویست بە ڕێگەچارەی ئاشتییانە کۆتایی بە ململانێیەکەی نێوان فەڵەستین و ئیسرائیل بهێنرێت، ، هەر چەندە گەلی عەرەب زۆر زووتر هەستی بەمەترسی نیشتەجێکردنی جوولەکە لەسەر خاکی فەلەستین دەکرد، بەرەنگاربوونەوەکەی عەرەب لە ساڵی ١٩٣٦ نموونەیەکی زەقی هەستکردن بەو مەترسیەیان بوو، هەر لەم ڕوانگەیشەوە بوو، بۆیەکەمجار یەکەم بەڵگەنامەی مێژوویی کۆمەڵی وڵاتانی عەرەبی لەلایەن (میسر، عێراق، لوبنان،سعودیە، سوریا، ڕۆژهەڵاتی ئوردن، یەمەن)لە ڕێکەوتی ١٩٤٥/٣/٢٢ ئیمزاکراو دواتریش لیبیا لە ١٩٥٣/٣/٢٨ ،سودان لە ١٩٥٦/١/٩ ،تونس ومەغریب لە ١٩٥٨/١٠/١، کوێت ١٩٦١/٧/٢٠، جەزائیر ١٩٦٧/٨/١٦، یەمەنی باشوور کۆتایی ١٩٦٧، بەحرێن وقەتەر ١٩٧١/٩/١١، عەممان/١٩٧١ ٩/٢٩، ئیمارات ١٩٧١/١٢/٦ ، مۆریتانیا١٣/١٩٧٣/١٠، سۆماڵ ١٩٧٤/٢/١٤، فەڵەستین ١٩٧٦/٩/٩، جیبۆتی ١٩٧٧/٩/٣ چوونە ڕیزیەوەو بەئەندام وەرگیران تیایدا.

لە ڕاستیدا، دامەزراندنی کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبی، لەمێژووی عەرەبدا، بەهەنگاوێکی زۆر گرنگ وکاریگەر دەژمێردرێ، نەخاسمە ئەگەر

بەرنامەی سەرەتایی لەلایەن عەرەبەوە بایەخی هەبوایەو ئیلتیزاماتیان پێوە بکردایە، چونکە کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبی، نوێنەری قەوارەی سیاسی نەتەوەیی عەرەبی بوو، ئیتر ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانیش لە ئاداری ساڵی ١٩٥٠دانی پیاناو بڕیاردرا ئەمینداری گشتی کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبی، بە شێوەی چاودێر بەشداری خولەکان (دورات)ی نەتەوەیەکگرتووەکان بکات و، وەفدێکی هەمیشەییان لە نەتەوەیەکگرتووەکان بێت.

هەروەها توانی زۆر کۆسپ وململانێی نێوان وڵاتانی عەرەبی سووک بکات، یا هەر نەیهێڵێت، وەک چارەسەرکردنی کێشەی سوریا ولوبنان ساڵی ١٩٤٨، میسرو سودان ١٩٥٨، میسرو لوبنان ١٩٥٨، میسرو تونس ١٩٥٨، عێراق وکوێت ١٩٥٨، مەغریب وجەزائیر ١٩٦٣، ئوردن و ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەڵەستین لە ١٩٦٨، نێوان هەر دوو یەمەن ١٩٧٨، ... هتد .

بەڵام ململانێی وڵاتانی عەرەبی روو لە پتر بوون بوو، بۆیە کۆمەڵەی وڵاتانی عەرەبیش بەهۆی ئەوململانێیانەوە نەیدەتوانی بەرنامەی ڕاستەقینەی خۆی بخاتە کارەوەو کۆسپی گەورەی دەهاتە پێش، لە کاتێکدا وڵاتانی عەرەبی ئیلیتیزامیان بە بەرنامەی کاری کۆمەڵە نەدەکرد، هاوکات مەترسی ئیسرائیلیش کارتێکردنی ئێکجار زۆری خستبووە سەر عەرەب، بەرادەیەک ساڵی ١٩٥٣ وەزیری دەرەوەی ئەمەریکا (دالاس)کە ئەو کاتە (ئایزنهاوەر) سەرۆکایەتی ئەمەریکای دەکرد، گوتی(دوای گەشتێکی خێرام بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ،ئێستا بۆم ڕوونبووەوە کە زۆر پتر لە ئیسرائیل دەترسن، لەوەی لە کۆمۆنیزم بترسن)، ئەم ترسە زۆرە لە جیاتی هاودەنگی عەرەبی دروست بکردایە، کەچی پچڕپچڕی لە بۆچوون و هاودەنگی عەرەب دروست کرد، کە زەمینەی پتری بۆجوولەکە و هاوپەیمانانی خۆش دەکرد تا ڕەگی خۆیان ئەستوورتر وقووڵتر لەسەر خاکی عەرەب گیربکەن .

بەڵام هەموو ئەمانە لە کاتێکدا بوو کە یەکێتی سۆڤیەتیش هاوشان لەگەڵ ئەمەریکا بە تایبەتی چەند ساڵێکی ئەنگوست ژماری دەستێک، لە

سەرەتای دروستبوونی قەوارەی سیاسی جوولەکەوە، کە ١٩٤٨/٥/١٥ بەدواوە دەگرێتەوە، بە توندی پشتگیری لە جوولەکە دەکرد، بە تایبەتی کە بڕیاری دابەشکردنی فەڵەستینی ژمارە ١٨١ لە ١٩٤٧/١١/٢٩ لەلایەن ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانەوە دەرچوو، یەکێتی سۆڤیەت لەسەر ئەم بڕیارە زۆر کۆک وتەباو ڕەزامەند بوو، دووەم دەوڵەتیش بووکە لە دوای ئەمەریکا دانی بەقەوارە سیاسییەکەی جوولەکە لەسەر خاکی عەرەب لە فەڵەستین نا، لەساڵی ١٩٤٩ یش نوێنەرەکانی یەکێتی سۆڤیەت ووڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا، بەگەرمی پاڵپشتی جوولەکەیان دەکرد تا بچێتە ریزی نەتەوەیەکگرتووەکان وبەئەندام وەربگیرێ بەو پێیەی جوولەکە (ئیسرائیل) دەوڵەتێکی سەربەخۆیەو داکۆکی لە قەوارەی سیاسی خۆی ولەمافی جوولەکەکانی فەڵەستین لەبەرامبەر دوژمنانی لە وڵاتانی عەرەبی دەکات .

بەڵام یەکێتی سۆڤیەت تێگەیشت جوولەکە پتر چۆتە باوەشی ڕۆژئاواوە، نەخاسمەکە وتاری (موشیە شاریت) وەزیری دەرەوەی جوولەکە لە نیویۆرک لە ١٩٥٠/١٢/٢٣ لەکاتی چاوپێکەوتنی بە ژەنەراڵ(جۆرج مارشال) وەزیری بەرگری ئەمەریکا پێشکەشی کرد وبلاوبووەوە، وتارەکە چەند پێشنیارێک یاخود یاداشتنامەیەکی نهێنی بوو بۆ ئەمەریکا، دەربارەی هاوکاریکردنی ئەمەریکا، ئەوەبوو (شاریت)بە پێویستییەکی گرنگی دانابوو کە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا، یارمەتی جوولەکە بدات، تا لەناوچەکە بایەخێکی زۆر گرنگی بۆ دەوڵەتێکی گەورەی وەک ئەمەریکا هەبێ، بە تایبەتی کە شوێنی جوگرافیای ئەمەریکا پێچەوانەی یەکێتی سۆڤیەت ، لە وڵاتانی عەرەبییەوە زۆر دوور بوو، بۆیە بە زەحمەتتر لە یەکێتی سۆڤیەت دەستی بەسەر ناوچەکە رادەگەیشت، لەبەر ئەوە بوونی جوولەکە لە شوێنێکی ئاوەها، زۆر ئەرکی قورس وگرانی لەکۆڵ ئەمەریکا دەکردەوەو باشترین ڕێگەبووکە بەهۆیەوە دەست بەسەر وڵاتانی عەرەبیدا بگرێت وهاوکات کۆسپ وتەگەرەش لە بەردەم یەکێتی سۆڤیەت دروست بکات کەنەتوانێ بە ئاسانی دەستڕۆیشتوویی خۆی بەسەر وڵاتانی عەرەبیدا بسەلمێنێت و مەترسی جێگیربوونی تارمایی کۆمۆنیزم لە وڵاتە عەرەبییەکاندا تا ڕادەیەک

بڕەوێنێتەوە .

بێگومان نەشدەکرا بەرژەوەندی ئەمەریکا ویەکێتی سۆڤیەت بە یەکسانی بپارێزرێ، لە کاتێکدا دوو دەوڵەتی ناکۆک و دژ بە یەکتری بوون و ئیسرائیلیش هەڵپەی پتری بۆ باوەشی ئەمەریکا بوو،نەک یەکێتی سۆڤیەت، بەم پێیە دەتوانین بڵێین سەرەتای بیرکردنەوە لە هاوکاری وڕێککەوتنی ستراتیژی نێوان ئیسرائیل و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بۆ کۆتایی ساڵی ١٩٥٠ دەگەڕێتەوە، هەروەک ڕۆژنامەی (معاریف)ی جوولەکە لە بەرواری ١٩٨١/١٢/١١ دەقی بەڵگەنامەیەکی گرنگی بڵاوکردەوەو بە روونی سەلماندی کە جوولەکە لە مێژە کۆششی بۆ ئەم هاریکاریکردنە کردووە، ئەم ڕێککەوتنەش زیاتر لەوەوە سەرچاوەی گرتبوو کە دوای کۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی ، بەریتانیا ئەو دەستڕۆیشتووەی بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا نەماو، ئەمەریکا جێگەی بەریتانیای گرتەوەو پێوەندی دوو قۆڵی لەگەڵ جوولەکەی فەڵەستین بەهێزتر کرد و سەرەتای ڕێککەوتنی ستراتیژییان لە ساڵی ١٩٥٠ هاتە بەرباس، هاوکات ئەمەریکا بۆئەوەی بتوانی گورزێکی کوشندەش لە یەکێتی سۆڤیەت بسرەوێنێ بۆئەوەی نەتوانێ پێگەوهێزی خۆی لەناوچەکە بەرفرەوان بکات.. ئەمەریکا بۆئەم مەبەستە هەر بەوەندەش نەوەستا ،هەستا لە ساڵی ١٩٤٩ پەیمانی (باکووری ئەتلەنتیک)ی داناو هەر دوو وڵاتی یۆنان وتورکیاچوونە ناویەوەو وردە پێگەی یەکێتی سۆڤیەتی لاوازتر کرد، وڵاتانی عەرەبیش هەڵوێستێکی یەکگرتوویان نەبوو، ناکۆکی زۆر لەنێوانیاندا هەبوو کە ئەمەریکا زیاتر زەمینەی بۆ ڕەخسا تا ئیستغلالی ئەم بارە ناکۆکیەی وڵاتانی عەرەبی بکات و پێگەی جوولەکەش بەهێزترو فرەوانتر بکات، هەروەک کردی وبەردەوامیش دەیکات !!

جوولەکە لە ساڵی ١٩٥١ بەدواوە، پێویستی بە یەکێتی سۆڤیەت نەما تا پشتگیری وداکۆکی لێ بکا ، چونکە لەلایەک دان بە قەوارە سیاسییەکەی دانرابوو، لەلایەکی دیکەشەوە لەگەڵ ئەمەریکا هاتبوونە سەرباسکردنی ڕێککەوتنی ستراتیژی و ڕوویەکی گرنگی ڕێککەوتنەکەش بۆ ئەوەبوو کە

دەستڕۆیشتوویی یەکێتی سۆڤیەت لە ناوچەکە نەهێڵێ وڕێگە لەبەردەم فراوانخوازی بیری کۆمۆنیزمی رابگرێ و، بەتوندی بەربەرەکانێی هەر وڵاتێکی عەرەبیش بکات کە مەترسی سەرهەڵدانی رژێمێکی کۆمۆنیستیان لێ بەدی بکات. ئەمە هۆکارێکی گرنگ بوو تا ئەمەریکا لە پێناوی سەرکوتکردنی ئەم جۆرە رژێمە لەلایەک و، پاراستن وبرەو دان بە بەرژەوەندی خۆیشی لە ناوچەکە لەلایەکی دیکەوە، پشتگیری ئیسرائیل بکات و هەموو جۆرە یارمەتییەکی مادی ومەعنەوی ئیسرائیل بدات. ئەوەبوو، یارمەتی ساڵانەی جوولەکە لەلایەن ئەمەریکا تا دەهات پتر دەبوو هەموو جۆرە کۆمەکیەکی سەربازی وسیاسی و.. هتد بۆ ئاوەڵاکرابوو، ئەگینا جوولەکە ئەو کاتە تەنیا ملیۆنێک کەس نەدەبوون،چۆن دەیانتوانی بەرەنگاری ١٠٠ ملیۆن عەرەب ببنەوە؟! ئێستەش ئەمەریکا نەبێ چۆن دەتوانن بەرەنگاری ٢٠٠ ملیۆن عەرەب ببنەوە ؟!! .

بەهەر حاڵ یەکێتی سۆڤیەت ئیتر ناچار بوو، رووی سیاسی ودیبلۆماسی خۆی لە جوولەکە وەربگێڕێ و پێوەندی دیبلۆماسی و سیاسی وسەربازی .. لەگەڵ هەندێک لە وڵاتانی عەرەب بکاتەوە، کە لە روانگەی یەکێتی سۆڤیەت میسر پێشڕەوی وڵاتانی عەرەبی بوو (لە راستیشدا هەر وابوو) بۆیە ویستی میسر بۆ خۆی بقۆزێتەوە چونکە میسر تاکە دەوڵەتێکی عەرەبی بوو کە قورسایی خۆی لە ناوەندی عەرەبیدا هەبوو، هەروەها کارتێکردن (تاثیر)ی خۆیشی بەسەر ناوچەکەوە هەبوو، بەتایبەت شوێنەجوگرافیایەکەشی باش هەڵکەوتبوو، پێگەیەکی زۆر بەهێزی عەرەبی بوو لە ناوچەکە، لەبەر ئەمانە یەکێتی سۆڤیەت دوای ئەوەی زانی یارمەتیدانی جوولەکە بێ سوودەو جوولەکە هەر بۆ باوەشی ئەمەریکا و رۆژئاوا دەڕوات، رووی لێ وەرگێڕاو ئەمجارەیان باسی داگیرکردنی خاکی عەرەبی لەلایەن جوولەکەوە دەکرد ویارمەتی وکۆمەکی هەندێک لە وڵاتانی عەرەبی دەکرد، ئەوەبوو یەکێتی سۆڤیەت لە پەنجاکان پێوەندی دوو قوڵی لەگەڵ میسر زۆر پتەوکردو لە ناوەڕاستی پەنجاکان (کرێملن) لەسەر ئەوە رێککەوت کە چەکی جۆراوجۆر بە میسر بفرۆشێ .

ئەمەش لەوەوە سەرچاوەی دەگرت کە میسر لە ٢٣ ی (٧)ی ١٩٥٢ وەرچەرخانێکی گرنگی لە مێژووی نوێی خۆیدا بینی، کە رووخاندنی رژێمی پاشایەتی بوو لە میسرداو هێنانەدی سیستەمێکی تازە لەسەر دەستڕۆیشتوویی ئەفسەران لە دەسەڵاتی سیاسی میسریدا بوو. لە راستیدا میسر بوو بە رژێمێکی سەربازی هەر وەک زۆربەی سیاسەتمەداران وەها وەسفیان دەکرد، بە شێوەیەک لە ساڵی ١٩٥٢ هەتا تەمموزی ١٩٦٧ رێژەی ئەو وەزیرانەی کە شارەزاییەکی باشیان لە بواری سەربازی هەبووە، نزیکەی ٤٤,٢ ٪ بووە، بەرادەیەک ئەم رێژەیە لە ساڵ ١٩٦٥ گەیشتە ٤٧ ٪ و لەساڵی ١٩٦٦ بەرزبۆوە بۆ ٥٩ ٪ و ساڵی ١٩٦٧ بۆ رێژەی ٦٥ ٪ سەرکەوت!! .

بەڵام لە ساڵی ١٩٦٨ بەدواوە، نوێنەران وبەرپرسانی حکومەت زۆربەیان لە تەکنۆکرات و ئابوری زان وماموستایانی زانکۆو .. هتد پێکهاتبوون ، ئەگەر چی ئەمانەیش بەهۆی سیاسەتی ئەنوەر ساداتەوە ، نەیانتوانی رۆڵێکی بەرچاو بگێڕن!! .

بەهەر حاڵ یەکێتی سۆڤیەت رۆژ لە دوای رۆژ پتر هەستی بە مەترسی جوولەکە وهاوپەیمانانی دەکرد، بۆیە هەر تەنیا بە پێوەندی دوو قۆڵیی لەگەڵ میسردا نەوەستاو هەوڵێکی ئێکجار زۆری دا تا لە کۆنگرەی یەکەمی باڵای عەرەبی بڕیاری دامەزراندنی رێکخراوی رزگاریخوازی فەڵەستینی دەربچێت، ئەوەبوو بڕیارەکە جێگەی خۆی گرت و لە ساڵی ١٩٦٤ رێکخراوی رزگاریخوازی فەڵەستین دامەزرا کە هۆکاری بنەڕەتی لە دروستبوونیدا دروستکردنی رێکخستنێکی دژە جوولەکەبوو لە فەڵەستین و دووپاتکردنەوە لەسەر رەتکردنەوەی هەموو جۆرە مامەڵەیەک بوو لەگەڵ جوولەکە، لە کاتێکدا ئەم رێکخراوە هەموو جۆرە پشتگیرییەکیشی لەلایەن یەکێتی سۆڤیەتەوە بۆ دەستەبەرکرابوو، هاوکات کارتێکی زۆر گرنگیش بوو بەدەستی سۆڤیەتەوە تا بۆ گوشار خستنەسەر جوولەکەکانی فەڵەستین بەکاری بهێنێت، ئەوجوولەکانەی لە سەرەتاوە سۆڤیەت داکۆکی زۆری لێکردن و دانیشی بە قەوارەی سیاسیان نا لەسەر خاکی عەرەب لە فەڵەستین!!

بەهەرحاڵ یەکێتی سۆڤیەت هاریکاری زۆری ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی کردو تا بوار لەبەردەم بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا تەسک بکاتەوە، کە جوولەکە هەوڵی فراوانخوازی بۆ دەدا، بەم شێوەیە پێوەندی سۆڤیەت لەگەڵ میسرو ڕێکخراوی ڕزگاریخوازی فەلەستینی زۆرپتەو بوو، نەخاسمە کە جەمال عەبدولناسر سەرۆکایەتی میسری دەکرد .

ئەمانە لەلایەک، لەلایەکی دیکەشەوە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی عەرەبی (مجلس الجامعه العربیه) لە ساڵی ١٩٥٠ گەیشتبووە بڕیارێک کە (نابێ هیچ ئەندامێک لە ئەندامانی ئەنجوومەنی کۆمەڵە وتووێژی بە تەنیا ویەک لایەنانە لەگەڵ جوولەکەدا ، دەربارەی ڕێککەوتنی ئاشتی ئەنجام بدات، یاخود نزمترین ڕێککەوتنی سیاسی یا ئابووری یا سەربازی بۆگەیشتنی فیعلی بۆبەستنی ڕێککەوتنی ئاشتی نابێ رووبدات بەپێی بەندی ١٨ لە بەڵگەنامەی یەکێتی عەرەبیدا)ئەمەیان زەمینەی هاریکردنی عەرەبی لەگەڵ سۆڤیەت خۆشتر کردبوو، ئەگەرچی ئەمەش هەر لە ژێر گوشاری میسردا لە ئەنجوومەنی کۆمەڵەی عەرەبی دا چەسپا، بەڵام نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێ ئەمەریکاش جگە لە جوولەکە هەندێ وڵاتانی دیکەی عەرەبی خستبووە ژێر رکێفی دەسەڵاتی خۆیەوە وەک وڵاتانی مەغریب و بەحرێن وسعودیە.. هتد کە دوایی باشتر ئاماژەیان بۆ دەکەین .

ئیتر ئەمەریکا وجوولەکە هەموو هەوڵێکیان خستەگەڕ، بۆ ئەوەی میسر ئەو رۆڵە کاریگەرییەی بەسەر وڵاتانی عەرەبیدا نەمێنێ، لە کاتێکدا پێوەندی میسر لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت لەوپەڕی باشیدابوو، کەچی لەگەڵ ئەمەریکا وجوولەکەشدا بەرادەیەک خراپ بوو، هیندێ جار دەگەیشتە حاڵەتی رووبەرووبوونەوە، رووبەرووبوونەوەکەش جگە لە بەهێزکردنی پێگەی جوولەکە،بۆ جێبەجێکردنی ئەو نەخشەیەش بوو کە میسر ئەو پێگە بەهێزەی بەسەر وڵاتانی عەرەبیدا هەیەتی نەمێنێ، کە وەک ریش سپی و دەمڕاستی عەرەبە، بەکورتی دەیانویست ئیتر چیدیکە میسر ئەو حیسابەی لەلایەن وڵاتانی عەرەبی و ئەورووپییەوە بۆنەکرێ و وەک هەر وڵاتێکی دیکەی عەرەبی بێت وبەس .

جوولەکە هەر لەدوای ناوەڕاستی چلەکانەوە، کاتێ دان بە دەوڵەتەکەی نرا لەلایەن ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانەوە، چاوی لە زۆر شوێنی دیکەی گرنگ وستراتیژی بڕیبوو، وەک کەناری رۆژئاوا، غەزە، بەرزاییەکانی جۆلان،.. هتد، ئەوەبوو جوولەکە هەر لە ساڵی ١٩٥٥ هێرشێکی بەرفراوانی بۆ سەر کەرتەکانی غەزە کردبوو، هەمیشەش خەونی سەوزی بە بەرپابوونی ئیمپراتۆریەتی هەرێمی دەدیت کەجێگەی هەڕەشە و ترسناکی گەورە بێت بۆ سەر سەرکردایەتی دەوڵەتی میسر بە پلەی یەکەم ،ئینجا بۆ سەر تەواوی وڵاتانی دیکەی عەرەبی. لە راستیشدا ساڵی ١٩٦٧ بەشێک لە خەونەکانی خۆی هێنایەدی .

حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٧ وەرچەرخانێکی گەورەی لە نەخشەی (سیاسی وئابووری و سەربازی) عەرەبی وجوولەکە وهەروەها لە نەخشەی سیاسەتی هەرێمایەتی ونێودەوڵەتیشدا دروست کرد، بە تایبەتی لە تەمموزی هەمان ساڵدا کە بەشێکی زۆری لە خاکی عەرەب بە زۆری زۆرداری داگیرکرد، وەک کەناری رۆژئاواو کەرتەکانی غەزەو بەرزاییەکانی جۆلان و نیمچە دوورگەی سیناو ..هتد جێگەی ئاماژە بۆکردنە کە شەڕی ساڵی ١٩٦٧ یش بە تێکشکاندنی سوپایی عەرەب کۆتای هات ، جوولەکە تەنیا ٦٠ میل لە (قاهیرە)ی پایتەختی وڵاتی (میسر)ەوە دوور بوون!!! .

ئەمەیان لە زۆر رووەوە کاردانەوەی سلبی بۆ سەر حکومەتی میسر بەسەرۆکایەتی جەمال عەبدولناسر دروست کرد، چونکە میسر بە درێژایی ساڵانی چلەکان وپەنجاکان و تا ئەوکاتەش لە دروستکردنی هەر بڕیارێکی سیاسی عەرەبیدا، کاریگەرترین دەوڵەتی عەرەبی بوو، لەزۆر رووەوە حیسابی وردی بۆ دەکرا ، ئیتر دەوڵەتێک بەم شێوەیە جێگەی خۆی لە نێو (٢١) وڵاتی عەرەبیدا (بەفەلەستینیشەوە) کردبێتەوەو وڵاتانی دیکەی رۆژئاواش حیسابێکی بۆ بکەن، کەچی وەک باسم کرد جوولەکە تەنیا (٦٠)میلی مابوو بگاتە پایتەختی میسر(قاهیرە) ئێتر بەهۆی ئەم شکستە گەورەوە، هەر دەبێ بارودۆخی دیکە لە ژیانی سیاسی میسری و وڵاتانی عەرەبیشدا رووبدات کە رویدا، وڵاتێک ئاوا بێت ، کەچی نەتوانێ سنووری

خاکی خۆی بپارێزێ و جوولەکەش بەردەوام هەڕەشەی مەترسیداری بۆ سەربکات، بێگومان لەبەرچاوی سیاسەتی عەرەبیش ئەو پێگە کاریگەرییەی جارانی لە دەستدا و لاوازبوو. لەلایەکی دیکەشەوە جوولەکە بە فیعلی ئەوەی دەرخست کە ئەوەی پشت بەیەکێتی سۆڤیەت ببەستێ (کە دوژمنی سەرەکی جوولەکەیە) ئەوا بەو دەردە زۆر خراپتر دەچێ کە میسر پێی داچوو .

لێرەوە زۆر وڵاتانی عەرەبی ئەومتمانە بەهێزەی بە یەکێتی سۆڤیەت نەما چونکە سۆڤیەت نەیتوانی بەشێوەیەک رووبەرووی جوولەکە یا روونتر بڵێم ئەمەریکا ببێتەوە کە بەرژەوەندییەکانی عەرەب وتەنانەت هی خۆیشی بپارێزێت، هەر لەبەر ئەمەش بوو دوای ئەو هەرەسەی عەرەب لەتەمموزیساڵی ١٩٦٧ زۆر وڵاتی عەرەبی لە ناو رەشبینیدا گینگڵیان دەخواردو چرۆی هیوایان هەڵوەری ولەگەڵ ئەوەدابوون کە چارەسەرێکی ئاشتییانە بۆ کێشەکەیان لەگەڵ جوولەکە دوور لە داگیرساندنەوەی شەڕوشۆڕ، بدۆزرێتەوە . ئەمەش ناکۆکییەکی دیکەی لە نێو رای گشتی عەرەبی دروست کرد، کە دەتوانین بڵێین زۆر بۆ بەرژەوەندی جوولەکەو ئەمەریکابوو. هەموو ئەمانە وەک تیراوە بەناو خوێنی جەمال عەبدولناسردا سووڕیان دەخوارد، تا هەموو ئەو دەردو خەفەتە ژەهراوییەی لە ساڵی ١٩٧٠دا لەگەڵ خۆی بردە ژێرگڵەوە، بەڵام لە راستیشدا هەتا عەبدولناسر مابوو، رۆڵی میسر سەرەڕای ئەو تێکشکاندنەی ساڵی ١٩٦٧یش، هەربەرچاو دیاربوو وڵاتانی دیکەی عەرەبی وەکو سعودیەو مەغریب وهتد ئاوا بێ شەرمانە بۆ باوەشی ئەمەریکا هەڵپەیان نەدەکرد، ئەگەر بشیان کردبایە (کە دەیانکرد) بەدزی بوو، لە ژێر پەردەی شەرمەوە بوو، جورئەتیان نەدەکرد لە رووی عەبدولناسردا ئاشکرای بکەن .

لەگەڵ بەرپابوونی شەڕی ١٩٦٧ ، هەرچەندە شەڕەکە بە تێکشکاندنی عەرەب کۆتایی هات، بەڵام ئەم شەڕە بووە هۆی دەنگدانەوەیەکی زۆر گەورە لەسەرتاسەری دونیادا ، بایەخ وگرنگیپێدانی نێودەوڵەتی بەململانێی عەرەب وجوولەکە بۆ دۆزینەوەی رێگەچارەیەکی ئاشتییانە درا، ئەوەبوو لە ساڵی ١٩٦٧ تا ساڵی ١٩٨٥ زیاتر لە ٦٠ پرۆژەی عەرەبی وئەمەریکی

وسۆڤیەتی وئەورووپی و... هاتنە ئاراوە، بەڵام ئەنجام تەنیا جوولەکە تا دەهات عەرەبی زیاتر تەنگەتاو دەکردو، لەم لایشەوە جێ پێگەی خۆی قایمترو بەهێزتر و ریشە داکوتراوتر دەکرد. بڕیاری (٢٤٢)ش کە لە رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان دەرچوو، کە عەرەب پەسەندی ئاشتی بکات لەگەڵ جوولەکە لەبەرامبەر ئەمەشدا جوولەکە بە تەواوی ئەو زەوییانەی کەلە شەڕی ١٩٦٧ داگیری کردوون دەستی لێ هەڵبگرێ، بەڵام ئەم بڕیارەش وەک چەندین بڕیاری تری رێکخراوی (U N)تەنیا بڕیاری سەر کاغەزبوو هیچی ترو کاری پێ نەکرا!! .

ئیتر دوای ئەوەی عەرەب لە شەڕی حوزەیران و تەمووزی ١٩٦٧ سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا کاردانەوەیەکی دەروونی و سیاسی و سەربازی و ئابووری بەسەر عەرەبدا هات و عەبدولناسریش دوای ئەم شەڕە بەسێ ساڵ بە نائومێدی سەری نایە ژێر گڵ،ئەمەریکا هەر زوو هەوڵی دا لاپەڕەیەکی نوێ لەگەڵ ئەنوەر سادات دا بکاتەوە کە لە دوای عەبدولناسر بووبە سەرۆک کۆماری میسر، ئەوەبوو لەسەرەتاوە ئەو وڵاتە عەرەبییانەی کە پێوەندیان لەگەڵ ئەمەریکادا زۆر باشبوو، رەپێش کرد، تا بتوانن کەمێک کارتێکردنیان بەسەر (سادات)ەوە هەبێ، بۆ ئەم مەبەستەش ئەمەریکا لەلایەک شەڕی ئیستینزافی راگرت تا دڵی سادات رازی بکات وەک هەنگاوێکی سەرەتایی، لەلایەکی دیکەشەوە لە تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٧٠ بە پێشنیارو تەوجیهی ئەمەریکا ، سعودیە (کەمال ئەدهەم)ی بۆ قاهیرە نارد تا بتوانێ قەناعەت بە ئەنوەر سادات بکات بۆ چاککردنەوەی پێوەندی میسر لەگەڵ ئەمەریکا ،لەسەر حیسابی پێوەندی میسر لەگەڵ سۆڤیەت. ئیتر لەو رۆژەوە واتە لە دوای سەردانەکەی ئەدهەم بۆ لای سادات پێوەندی میسر و سۆڤیەت درزی تێکەوت، بەڵام سۆڤیەت لەبەر ئەوەی پێگەی میسری لەلاوە زۆر بەهێزبوو، بە تایبەتی کەلەسەر سنووری جوولەکەشدا بوو، نەیدەویست میسری لەدەست بچێ ، هەربۆیەش لە ١٩٧١ سۆڤیەت یەکەم پەیماننامەی هاریکاری و دۆستایەتی عەرەبی لەگەڵ سادات دا بەست، پێشتریش سۆڤیەت لەتەنگژەکانی ساڵی ١٩٥٦ ، ١٩٦٧ هەروەها ١٩٧٠ یارمەتی

میسرو سوریا و یەمەن و هەروەها عێراقیشی دەدا ولەتێکشکاندنەکەی ساڵی١٩٦٧ یش سۆڤیەت بە پەلە هەوڵی پڕچەککردنەوەی سوپای میسری داو،بۆ راهێنانی سەربازی میسریش تەخسیری نەکرد ، تەنانەت لەشەڕی ئیستینزاف ساڵی ١٩٦٩-١٩٧٠ش سۆڤیەت لەم هاریکارییە هەر بەردەوام بوو تا عەبدولناسریش کۆچی کردو، دوای ئەمەش هەر هەوڵی هاریکاریکردنی میسر وهەندێک لە وڵاتانی دیکەی عەرەبی دەدا، بەڵام ئەمەریکا زۆر زیرەکتر بوو، بۆیە توانی سیاسەتی میسر لەسەردەمی سادات دا بەلای خۆیدا وەرچەرخێنێ .

جێگەی ئاماژە بۆکردنە سوپای میسر لەساڵی ١٩٦٧ تا ١٩٧١تاکە چەکێک کە شەڕی پێ دەکرد،تەنیا پشت بەستنی بوو بە یەکێتی سۆڤیەت، ئەم پێوەندییەی نێوان میسرو سۆڤیەت وەها رەگی داکوتابوو بە شێوەیەک دوای مردنی (عەبدولناسر)یش بۆ میسر ئاسان نەبوو راستەوخۆ ویەکسەر رووی لە یەکێتی سۆڤیەت وەربگێڕێ وبەئاشکراش روو لە ئەمەریکا وجوولەکە بکات، لەکاتێکدا وڵاتەکەی بەدەستی جوولەکەوە پشتگیری کردنی ئەمەریکاوە رووبەڕووی خەڵتانی خوێن هاتبوو، بۆیە سادات پێویستی بەکاتێکی تا رادەیەک درەنگ وەختە هەبوو، تابتوانێ لاپەڕەیەکی نوێ لەگەڵ ئەمەریکا وجوولەکە بکاتەوە بۆ ئەم کاتە درەنگ وەختەیش، وای پێویست دەکرد جاروبار ئاوڕێک لە یەکێتی سۆڤیەت بداتەوە، بەڵام هەندێ کاری وا بکات کە خودی سۆڤیەت پێی نیگەران بێت، ئەوەبوو هەرچەندە لە ١٦ی ئاداری ١٩٧١ لە مۆسکۆ رێککەوتنی درێژخایەنی لەگەڵ سۆڤیەت ئیمزاکرد کە زیاتر لە ٤٠٠ ملیۆن دۆلار بەقەرز بدات بەمیسر بۆ ماوەی (٥) ساڵ واتە تاساڵی ١٩٧٦ ،بەڵام میسر لەم لایشەوە هەوڵی جۆراوجۆری لەگەڵ ئەمەریکادا هەبوو، زۆر هەنگاوی ئەوتۆی دەهاویشت کە لەگەڵ ئارەزووەکانی ئەمەریکادا دەگونجا، سەرەتای هەنگاوەکانی میسر بۆتووڕەکردنی یەکێتی سۆڤیەت لێی، بەشداری میسر بوو بۆ رووخانی حکومەتێکی کۆمۆنیستی تەمەن کورت لە سودان لە ١٧ی تەمموزی ١٩٧٢بە فەرماندەیی جەعفەر نومێری،هەروەها لە ١٧ی تەمموزی ١٩٧٢ حکومەتی

سادات(میسر) بە رەسمی بڕیاری دەرکردنی هەموو ئەو پسپۆرانەی سۆڤیەتی لە میسر راگەیاند کە ژمارەیان ١٥٠٠٠ کەس دەبوو بەمەیان دڵی حکومەتی سۆڤیەت زیاتر ئێشاو پێوەندی تاڵ وسوێر لەنێوان هەر دوو وڵات دروست بوو ، کە دەستی کاریگەری جوولەکە و ئەمەریکای تێدابوو . تاکار گەیشتە ئەو رادەیەی پەیماننامەو رێککەوتننامەی نێوان میسرو سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٧٦ بەتەواوی هەڵبوەشێتەوە. ئیتر سۆڤیەت سەبارەت بە میسر دەستی خاڵی بوو، ناچارکرا بەدوای وڵاتێک یا چەند وڵاتێکی دیکەی عەرەبیدا بگەڕێ تا پێوەندی و رێککەوتنامەی لەگەڵدا ببەستێ بۆ ئەوەی دەستڕۆیشتوویی خۆی و رۆڵی خۆی لەناوچەکە کە ئەمەریکا بەسەریدا زاڵە ون نەبێ، میسریش یەکێتی سۆڤیەتی لەدەستچوو بوو، ئەمەش وای کرد زیاتر بکەوێتە نێو باوەشی ئەمەریکاوە ورۆژ لەدوای رۆژ ئامانجە نهێنییەکانی ئەمەریکاو هاوپەیمانانی زیاتر جێبەجێ بکات، بۆیە بەلای (سادات)ەوە کارێکی سەرسورهێنەر نەبوو کە لاپەڕەیەکی ئاشکراو بەرچاو لەگەڵ ئەمەریکا وتەنانەت جوولەکەش بکاتەوە. بۆیە سادات لە ١٩٧٣/٢/٢٤ (حافظ اسماعیل)ی نارده واشنتۆن ولەگەڵ (کیسنجەر)کە یاریدەدەری سەرۆکی ئەمەریکا بوو بۆ کاروباری ئاسایشی نەتەوەیی، سێ (٣)جار لە ماوەی ئەم سەردانەیدا لەگەڵ یەکتری کۆبوونەوە، بەڵام ئەم کارە سەبارەت بە رەوشی ناوخۆی میسر رێگەی نەدەدا کە میسر تەنازولاتی سیاسی وسەربازی بۆ ئەمەریکا بکات، بەڵام (سادات) هەر بەردەوام بوو بەهێزکردنی پێوەندی دوو قۆڵی لەگەڵ ئەمەریکا.. تا لە نیسانی ساڵی ١٩٧٧ بڕیاری سەردانێکی (٣)رۆژی بۆ ئەمەریکادا کە لە ٣ تا ٦ی نیسان بەردەوام بوو، ئەم سەردانەی سادات لە کاتێک دابوو کە مانگێک دەبوو (بێگن) فەرمانڕەوایەتی جوولەکەی گرتبووە دەست، کە سەر بە حزبی لیکۆدی توندڕەو بوو، سەردانەکە پێوەندی بەچاکبوونی نێوان میسرو جوولەکە لەلایەک و میسر -ئەمەریکا لەلایەکی دیکەوە هەبوو، هەر چەندە دەنگی نارەزایی عەرەب بەزەقی بەرزبووەوە .

لە سەردانەکەیدا بۆ ئەمەریکا رێگەی ئاشتبوونەوەی لەگەڵ جوولەکە بۆ

سادات خۆشکرد، بۆیە سەرەڕای بەرزبوونەوەی نارەزایی رای گشتی عەرەب، سادات گەشتێکی دیکەی بەرفرەوانترو درێژخایەنتری بەنێوان وڵاتانی رۆژهەڵات وئەوروپادا کرد، بۆ ئەوەی بەوردی لە رای گشتی ئەو وڵاتانە بگات، ئەوەبوو لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٧ سادات سەردانی رۆمانیای کردو چاوی بە (شاوشیسکۆ)ی فەرمانڕەوا کەوت، شاوشیسکۆ زۆر هانی ساداتی دەدا کە لەگەڵ جوولەکە رێک بکەوێ و، دڵنیای کردەوە کە (بێگن)راستگۆیە لە بەڵێنەکانی وپیاوێکی بەتواناو بەهێزەو حەزیشی لە هێنانەدی ئاشتییە!

بەم شێوەیە لەسەرەتای مانگی ئەیلوولی ١٩٧٧ بۆ یەکەم جار کۆبوونەوەیەکی نهێنی لە نێوان میسرو جوولەکە لە مەغریب بە رەزامەندبوونی ئەمەریکا (رێکخستن و چاوپێکەوتنەکەش هەر لە ئەمەریکا بوو) ئەنجام درا، ئەم کۆبوونەوە نهێنییە تەنیا وەزیری دەرەوەی ئەوساکەی میسر (ئیسماعیل فەهمی)دەیزانی، ئیتر وەزیری بەڕێز هەر کە لەکەین وبەینەکە گەیشت دەستی لەکارکێشایەوەو ئیستقالەی لە حکومەتی میسردا هەرچەندە دەنگی ئیسماعیل فەهمی رێگەی لەبەر دەم ئاشتبوونەوەی سادات و جوولەکە پێ نەگیرا وهێندەی نەبرد (سادات) بڕیاری دا سەردانێکی قودس بکات و ئەم بڕیارەشی لە ١٩٧٧/١١/٩ جێبەجێکرد کە ئەمەیان رای گشتی عەرەبی ئاڵۆزتر کردو دڵی هەموو عەرەبی راچڵەکاندو دەنگی دەیان وسەدان خۆپیشاندانی وڵاتانی عەرەبی دژ بە سادات بەرزبووەوە ، بەڵام هەموو ئەم گوشارانەش رێگەیان پێ لە سادات نەگیراو رێکەوتنی کامب دیڤیدی لە ١٩٧٨/٩/١٨ مۆرکرد .

رێککەوتنی (کام دێڤید)یش هەرچەندە لە بەرامبەر کشانەوەی بەرەبەرەیی هێزەکانی جوولەکە بوو لە بیابانی سیناو ئۆتۆنۆمیش لە کەناری رۆژئاوا بۆ فەڵەستینییەکان، بەڵام رێککەوتنەکە وەک پێشتر ئاماژەم بۆکرد، لەگەڵ رای گشتی عەرەبی دژوار بوو لەسەرووی هەموویانەوە عێراق وسوریاو یەمەن و..هتد، رۆڵی بنەڕەتی ئەمەریکاش لە رێککەوتنەکە زەق وبەرچاوبوو، بەتایبەتی کە جیمی کارتەر لە نزیکەوە سەرنجی هەموو ئەو

رووداوو گۆڕانکارییانەی دەداو (سیروس فانس)ی وەزیری دەرەوەی ئەمەریکای لەسەرەتاو کۆتایی ئابی ١٩٧٨ بۆمیسر وجوولەکەکانی فەڵەستین نارد، بۆشکاندنی ئەومفاوەزاتە ساردوسڕەی نێوان میسرو جوولەکە کە بەردەوام بوو، چونکە (جێمی کارتەر)ی سەرۆکی ئەمەریکاش ئارەزووی زیاتری لەوەدا بوو کە پێویستە حکومەتەکەی هەوڵی کاریگەرتر لەبەرامبەر چارەسەرکردنی ئاشتیانەی کێشەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بدات،ئەوەبوو دوای سەردانەکەی (سیروس فانس)کارتەر داوای کۆنگرەیەکی سێ قۆڵی لە پێناو چەسپاندنی ئاشتیدا کرد کە لە کامب دیڤید بەستراو ئەمەریکاش رۆڵی هەرە گرنگ وکاریگەری تێدا بینی ،جێگەی باسە راستە کارتەر هەوڵێکی زۆری بۆ گەیشتن بەو رێکەوتنەدا، بەڵام ساداتیش تەنازولیکی زۆری نواند، چونکە دەرچوونی جوولەکە لە نیمچە دوورگەی سینا سادەترین هاوکێشەی ململانێی عەرەبی بوو لەگەڵ جوولەکە، بیابانی سینا زەمینەیەکی لەباری بۆزیادبوونی رێژەی جوولەکە نەبوو، وەک ئەوەی کەلە کەناری رۆژئاواو کەرتەکانی غەزەدا هەبووەو هەیە، یا وەک (جۆلان)یش نەبوو تا لەرووی ئاسایشەوە بۆ جوولەکە گرنگ بێ، هەر لەبەرئەمەش بوو، رێکەوتنی کامپ دیڤید تەواویشبوو دواتر رێکەوتنی ئاشتی نێوان میسرو جوولەکەش بە ئەنجام گەیشت، کەچی هیچ پێشکەوتنێک دەرهەق بە چارەسەرکردنی کێشەی ئاشتی لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا رووی نەدا، بەڵام لەگەڵ ئەوشدا جوولەکە توانی چەند مەبەستێکی خۆی بپێکێ، لەوانە: دڵنیابووەوە عەرەب بەبێ میسر توانای هەڕەشەکردنی جیدیانەی بۆئاسایش وبوونی جوولەکە لەفەڵەستین نییە، چونکە بەم رێکەوتنە میسر لە هاوکێشەی ململانێیەکە دەرچوو هەروەها رێککەوتنی کامپ دیڤید توانی پێگەی بەهێزی میسر وەک جاران بەکاریگەری نەهێڵێ و هەموو متمانەیەکیشی لەلایەن کۆمەڵەی عەرەبییەوە لێ بسەنرێتەوە، ئەوەبوو سەرباری ئەوپێگە بەهێزەی میسر لەناو کۆمەڵەی عەرەبی دا هەیبوو، کەچی کۆمەڵە بڕیاری سڕکردنی میسری دا لەو کۆمەڵەیەو بەشێکی فرەوانی وڵاتانی عەرەبیش پێوەندی خۆیان لەگەڵ میسردا پچڕاند ، ئەمانەش وایانکرد میسر زیاتر ملکەچی جوولەکە بێت ونەتوانێ پێ لەسەر

هێنانەدی خودی ڕێکەوتنەکەی کامپ دیڤیدیشدا بگرێ کە ئۆتۆنۆمی بۆ فەڵەستینییەکان لە کەناری ڕۆژئاوا تێدا بەرچەستە کردبوو، بەم پێیە ساڵی ١٩٧٩ وەرچەرخانێکی گرنگی لە ژیانی هاوکێشەی ململانێی عەرەب وجوولەکە لەلایەک و عەرەب وئەمەریکاش لایەکی دیکەوە دروست بوو ، ئێرانیش دەوڵەتێکی گرنگ بوو بۆ پاراستنی بەرژەوەندییەکانی ئەمەریکا لەناوچەکە بەڵام لە هەمان ساڵدا ١٩٧٩ ڕژێمی ئیسلامی جێگیربوو، ئەمەریکا دەستی لە ئێران نەک هەر خاڵی بوو، بگرە جێگەی مەترسیش بوو بۆ ئەمەریکا بۆیە نەخشەو ململانێکان بە شێوەیەکی دی خۆیان بینیەوەو ئەمەریکاناچار بوومتمانەو پێگەی خۆی لە (ئێران)ەوە بگوازێتەوە بۆ (سعودیە)و پتر لە جاران پشتی بە سعودیە بەست ، ململانێی جوولەکەش لەگەڵ سوریا کە لە شەڕی ١٩٦٧، بەخەستی دەستی پێکردبوو، تا دەهات بەهێزتر دەبوو، ئەم ململانێیە خەستە هاندەرێکی بەهێز بوو چ بۆ سوریاو چ بۆ یەکێتی سۆڤیەت کە بیر لە ڕێکەوتنێکی هاریکاری دوو قۆڵی لەگەڵ یەکتربکەنەوە بەتایبەتی کە میسریش لە ناوەڕاستی حەفتاکانەوەو لەژێر گوشاری ئەمەریکادا پێوەندی لەگەڵ سۆڤیەت پچڕاندبوو لەبری ئەمە پێوەندی خۆی بەرەسمی لەگەڵ جوولەکە ڕاگەیاند، ئەم هاوکێشە سێ گۆشەیە ناکۆکە (تێکچوونی میسر- سۆڤیەت، تێکچوونی سوریا- جوولەکە، ڕێکەوتنی میسر -جوولەکە) بووە هۆی ئەوەی سوریاش هەوڵبدات جێگەی میسری جاران (١٩٥٥-١٩٧١) سەبارەت بە پێوەندی خۆی لەگەڵ سۆڤیەت بگرێتەوە .

بۆ ئەم مەبەستەش لە ٨/ ١٠/ ١٩٨٠ سوریاو سۆڤیەت ڕێکەوتننامەیەکی دۆستایەتی وهاریکاری کردنیان بۆ ماوەی (٢٠)ساڵ ئیمزا کرد کە کرۆکی ڕێکەوتنەکەش بۆ ململانێی عەرەب و جوولەکەبوو، کە سوریا ملکەچی جوولەکە نەدەبوو وەکو میسر. ئەمەش هۆکارێکی گرنگ بوو بۆ ئەمەریکا وجوولەکەش تا بگەنە ڕێکەوتنێکی ستراتیژی ،ئەوەبوو لە ٣٠/١١/١٩٨١ ڕێکەوتنی ستراتیژی ئەمەریکاو جوولەکە لە واشنتۆن بەرقەرار کرا، ئەم ڕێکەوتنە هەروەک محەمەد حسنین هەیکەل نووسیویەتی

(زۆرتر بۆ ئاراستەکردنی سوریابوو، کەمتر بۆ ئاراستەکردنی یەکێتی سۆڤیەت) .

ڕێکەوتنەکە (١٠) خاڵی گرنگی بەخۆیەوە گرتبوو،کەئەمەریکا هەموو جۆرە هاریکارییەکی بۆ جوولەکە بەرجەستە کردبوو، لەبەر کەمی جێگە ئەو (١٠)خاڵە گرنگە بۆدەرفەتێکی دی هەڵدەگرین، بەڵام ئەوەندە بەسە بڵێین ڕێکەوتنەکە لەسەردەمی (بێگن)ی توندڕەوی سەربە حزبی لیکۆدو (ریگان)ی داکۆکیکەری ڕاستەقینەی جوولەکە هاتنە ئیمزاکردن، لە کاتێکدا ڕێگان لە ماوەی سەرۆکایەتیکردنی هەموو سەرۆکە یەک لە دوایەکەکانی ئەمەریکا تاکە سەرۆک بووە کە زۆرترین ئیلتیزامی بە هاریکاریکردن و یارمەتیدانی جوولەکەوە هەبووە، ئەگەر هاری ترۆمان دانی بەقەوارە (کیان)ی سیاسی جوولەکە نا وەک دەوڵەت وجیمی کارتەر ڕێکەوتنی کامپ دیڤیدی گەیاندە ئیمزاکردن ئەوا (ریگان)یش ڕێکەوتنی ستراتیژی لەگەڵ جوولەکە ئیمزاکرد کەزۆر زۆر لە ڕێکەوتنەکەی کامپ دیڤید بۆ سەر عەرەب پڕ مەترسیدارتربوو، هەر لەسەردەمی ڕێگانیش بوو شەڕی ئەستێرەکانی داهێنا .

جێگەی ئاماژە بۆ کردنە، ئەنجوومەنی هاریکاری کەنداو لە ١٩٨١/٥/ ٢٥ بە ڕەسمی لەلایەن (٦) دەوڵەتی کەنداو (سعودیە، کوێت ، قەتەر، بەحرەین، ئیمارات، عەممان) ڕاگەیەندراو لەئۆکتۆبەری ١٩٨٣ یەکەم سیمای هەوڵدانی هاوکاری سەربازی لەنێوان ئەندامانی ئەنجوومەنی کەنداو لە(ئەبو ظبی)کرا.

ئەمەش لەئەنجامی مەترسی زلهێزەکان بوو، کەچاویان لە سامانی عەرەبی بەتایبەتی نەوتەکەی بڕیبوو، لەسەرووی هەموویانەوە نەخشەی زلهێزەکان بەتایبەت ئەمەریکا ، بەهۆی هەموو ئەو نەخشەو پیلانانەی ئامانجی خۆی پتر پێکاو وڵاتانی عەرەبی تا دەهات پتر پارچە پارچەو ناکۆک دەبوون، کە تائێستەش ئەم ناکۆکییانە تادێ قووڵتر دەبێتەوە . لە ڕاستییدا خاڵێکی زۆر گرنگ هەیە ئەویش ئەوەیە بەگشتی عەرەب ڕاوبۆچوونێکی شۆڕشگێڕی ونیشتمانی یەکگرتووی فیعلیان نەبووە، ڕاستە دوای ڕێکەوتنی کامپ

دیڤید ولاٚتانی عەرەبی پێوەندی خۆیان لەگەڵ میسردا پچڕاند، هەرچەندە ئەم هەڵوێست وەرگرتنە بەتەنیا بەس نەبوو بەڵکو پێویستی بەچەند هەنگاوێکی دیکەی شۆڕشگێڕانە ترو هەندێ بڕیاردانی یەکگرتوویان هەبوو، بەڵام جورئەتی بڕیاردانێکی گرنگیان نەکرد دژ بە میسر بۆیە لوبنانیش تێگەیشت کە عەرەب هیچ مەترسییەکی نییە، ئیتر لە ئایاری ١٩٨٣ ئەویش لەگەڵ جوولەکە ڕێکەوت و گەیشتە ڕێکەوتننامەیەک ئەوەی جێگەی وەبیرهێنانەوەیە ئەمجارەیان ولاتانی عەرەبی نەگەیشتنە بڕیارێکی وەهاش(اضعف الایمان) پێوەندی دیبلۆماسی خۆیان لەگەڵ لوبنان دا بپچڕێن وە ک ئەوەی لەگەڵ میسر یان بۆماوەیەک پچڕاند. ئەمەش نیشانەی ئەوەبوو گوشاری ئەمەریکا و جوولەکە لەسەر عەرەب بەتەواوی پەرەی سەندبوو، تاکە دەوڵەتێکی عەرەبی لەم ململانێیە درێژەی بەخۆی دا وملی بۆ ئەمەریکا وجوولەکە کەچ نەکرد سوریای عەرەبی بوو، کە سۆڤیەتیش لە زۆر ڕووەوە پشتگیری وکۆمەکی دەکردو سوریا وەک دوژمنێکی سەرەکی و پلە یەک لەڕووی جوولەکە هاتە پێشەوەو،تائێستەش لەناو تێکڕای ولاتانی عەرەبییدا هەر لەریزی هەرە پێشەوەی ئەودوژمنکارییەیە.

ملکەچ نەکردنی سوریا بۆ جوولەکە و پشتگیریکردنی لەلایەن یەکێتی سۆڤێتەوە، وای لە (ڕیگان)ی سەرۆکی ئەوسای ئەمەریکا کرد کە ئەو ڕێکەوتنە ستراتیژییەی لەگەڵ (بێگن)ی جوولەکە لە ١٩٨١/١١/٣٠ کردبووی جارێکی دی سەر لەنوێ بە شێوەیەکی قووڵترو کاریگەرتر دابڕێژێتەوەو ڕێکەوتنێکی ستراتیژی زۆر پتەوترو قووڵتر لەگەڵ جوولەکە ببەستێ، چونکە هەر دوو هەفتە دوای ڕێکەوتنە ستراتیژییەکەی ١٩٨١/ ١١/٣٠ هەندێ جیاوازی بۆچوون لە نێوان ئەمەریکاو جوولەکە دروستبوو کە بوونە کۆسپ لەبەردەم بە فیعلی کردنی ڕێکەوتنەکە، بە تایبەت کە لە ساڵی ١٩٨٢ ڕیگان پرۆژەیەکی ئاشتبوونەوەی بۆ جوولەکەو عەرەب لە فەڵەستین دانا، بەڵام لەلایەن سەرۆکایەتی حزبی لیکۆد ڕەت کرایەوە، کە فەرمانڕەوا بوو، هەر ئەو ساڵە بۆ جارێکی دی حزبی لیکۆد هەڵبژێردرایەوەو سەرکەوتنی بەسەر حزبی کار وەدەست هێنا، ئەوەبوو سەرباری ئەو

جیاوازیانە لە ١٩٨٣/١١/٢٨ ئیسحاق شامیر وئارینز سەردانی واشنتۆنیان کرد و ڕێکەوتنی ستراتیژییان لە بەرگ و ناوەڕۆکێکی نوێترو چڕ تر لە ئێوارەی ١٩٨٣/١١/٢٩ ڕاگەیاند، لەم ڕێکەوتنەدا لیژنەیەکی هاوبەشی سەربازی ئەمەریکاو جوولەکە نەک هەر زۆر گەرموگوڕو چڕوپڕتربوو، بەڵکو ئەمەریکا بووە لایەن (طرف)ێکی کاریگەری ئەو ململانێیە کە زیاتر دڵی عەرەبی لەرزاند!! چونکە لە بنەڕەتدا ئەو ڕێکەوتنە ستراتیژییەی ئەمەریکاو جوولەکە، پێک هێنرا بۆ هەر مەترسی وهەڕەشەیەکی ڕووبەڕووبوونەوە.

بەم شێوەیە پێوەندی ئەمەریکا و جوولەکە نەک هەر زۆر گەرم وگوڕ وچڕو پڕتربوو، بەڵکو ئەمەریکا بووە لایەن (طرف)ێکی کاریگەری ئەو ململانێیە کە زیاتردڵی عەرەبی لەرزاند!! چونکە لە بنەڕەتدا ئەو ڕێککەوتنە ستراتیژییەی ئەمەریکاو جوولەکە زۆر کاریگەرتر بوو لە ڕێکەوتنی کامپ دیڤید ١٩٧٨ .

جێگەی ئاماژە بۆ کردنیشە عەرەب نەیتوانی هەڵوێستێکی نیشتمانی و شۆڕشگێڕی یەکگرتوو دروست بکات لە بەرامبەر ئەم ڕێککەوتنە ستراتیژییە و مەترسی فرەوانخوازی جوولەکە، نەبوونی ئەم هەڵوێستەی عەرەب وای کرد جوولەکە و ئەمەریکا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ مەترسی پتر بخەنە سەر بەرژەوەندی عەرەب بەرادەیەک مەترسییەکان ئەمڕۆ لە هەر کاتێکی دیکە پتر خەست بۆتەوە .

بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەم ڕێکەوتنە ستراتیژییەی نێوان ئەمەریکاو جوولەکە سۆڤێت تەکانێکی بەخۆداو هەڵوێستی خۆی بۆ چارەسەرکردنی ئاشتییانەی ململانێی نێوان عەرەب و جوولەکە، لە ئاژانسی (تاس) لە ڕێکەوتی ١٩٨٤/٧/٢٩ خستەڕوو کە پرۆژەیەک بوو (٦) خاڵی گرنگی بەخۆوە گرتبوو، بۆ گەیشتن بەو ڕێکەوتنەش یەکێتی سۆڤێت پێشنیاری بەستنی کۆنگرەیەکی نێو دەوڵەتی لە ژێر چاودێری نەتەوەیەکگرتووەکان کردبوو کە هەر دوو وڵاتە زلهێزە جیهانییەکەی ئەوکات ، ئەمەریکاو یەکێتی سۆڤێت سەرکردایەتی کۆنگرەکە بکەن،وەک ئەو کۆنگرەیەی کە لە کۆتایی ساڵی

١٩٧٣ لە ژنێڤ بەسترا .

بەڵام رووداوە خێراو بنەڕەتییەکانی سۆڤیێت بەهاتنی گۆرباتشۆڤ بۆ فەرمانڕەوایەتیکردنی سۆڤیێت وایان کرد ئەمەریکا پتر و پتر لە رووداوەکانی نەک هەر تەنیا عەرەب و جوولەکە بگرە لە هەموو جیهان باڵا دەست بێت و سۆڤیێت لەبەر ناکۆکی وتەنگژەکانی نێوخۆی نەتوانێ بپرژێتە سەر ناکۆکی وململانێکانی گۆڕەپانی دنیا چ لە رووی فیکری و سیاسی ، چ لە رووی ئابووری وسەربازی وتەکنۆلۆژی و ..هتد

هەموو ئەمانە لە سیاسەتی سۆڤیێتیدا لەریشەوە گۆڕدران و کەوتنە ژێر گوشاری ئەمەریکا تا کارگەیشتە ئەو رادەیەی یەکێتی سۆڤیێت لە ١٩٨٥/ ٥/١٦ وەفدێکی خۆی بە بۆنەی سەرکەوتنی سووپای سوور بەسەر ئەڵمانیای نازی دا بنێرێتە ئیسرائیل و سەردانیان بکات، بەم شێوەیە رێگەی داخراوی دەیان ساڵەی نێوان جوولەکەو یەکێتی سۆڤیێت کە لە پەنجاکانەوە قفڵ درابوو کرایەوەو پێوەندی دیبلۆماسی هەر دوو وڵات دەستی پێکردەوەو لەژێر گوشاری ئەمەریکادا ئاسایی کرایەوەو لەم لایشەوە هەندێک وڵاتانی عەرەبی (لەسەرووی هەموویانەوە سوریای عەرەبی) ئەو پشتگیرییەیان نەما کەلە یەکێتی سۆڤیێتەوە دەکرا، بەم شێوەیە جارێکی تر نەخشە سیاسی و ئابووری و سەربازییەکان روو بەرووی گەورەترین گۆڕانکاری هاتن و ململانێی عەرەب و جوولەکەش هەرلە پاییزی ١٩٨٩ و دواتر هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی سۆڤیێت چوونە نێو قۆناخێکی دیکەی نوێوە کە بەتەواوی لە بەرژەوەندی جوولەکەو ئەمەریکادا بوو .

دەرئەنجام

کە مێژووی سەرهەڵدانی ململانێی نێوان عەرەب و جوولەکە دەخوێنیتەوە بۆ ت دەردەکەوێ بەریتانیا تا پێش جەنگی یەکەمی جیهانی ، بە پلە یەک وئەمەریکا بە پلە دوو پشتگیری وکۆمەکی لە رادەبەدەری جوولەکەیان کردووە، بەڵام لە دوای جەنگی جیهانی دووەمەوە تا ئەمڕۆ ، وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا تاکە دەوڵەت بووە کە بەشێوەیەکی زۆر

کاریگەروبەرفرەوان یارمەتی و کۆمەکی جوولەکەی لەناو ماڵی عەرەب لە خاکی فەڵەستین کردووە، بەشێوەیەک ئەگەر ئەمەریکا نەبوایە، هەرگیز جوولەکە ئەم زەمینە بەرفراوانە هەمە لایەنە و بەربڵاوەی بۆ نەدەرەخسا کەبتوانی بەو قەبارە بچووکەیەوەو بەم ژمارە کەمەی، ململانێ لەگەڵ هەموو عەرەب دابکات و بەسەریشیاندا زاڵ ببێت .

تێبینی: سوودم لە کۆمەڵێک ژمارەی گۆڤاری (المنار) وەرگرتووە کە لە راستیدا ژمارەکانیانم لە بیر نەماوە.

چەردەیەک لە هەلومەرجی نێودەوڵەتی و تاوتۆکردنێکی واقیعی سیاسیی کوردستان

سەدەیەک زیاترە بیرۆکەی دەوڵەتی کوردی لە نێو هزری کورددا چەقێڵەی داوەو بۆ هێنانەدی ئەم بیرۆکەیەش قوربانییەکی ئێگجار زۆرو لە ژمار نەهاتووی داوە، نەخاسمە لە گەرمەی شەڕی یەکەمی جیهانی بەدواوە ئەم هزرە تارادەیەک روانگەیەکی تیۆری و پراکتیکیشی بەخۆوە گرت، هەر کاتێکیش ئەم بیرۆکەیە هاتبێتە بەرباس و لێکۆڵینەوە، شوێنی جوگرافیای کوردستان بەر لە هەر شتێکی دیکە لێکدراوەتەوەو رۆژئاوا بەلەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییەکانی خۆی ئەم مەسەلەیەی تاوتۆ کردووە، واتە رۆژئاوا لە رەوتی سیاسیی(ئێران، تورکیا، عێراق، سوریا)ی کۆڵیوەتەوەو حسابێکی وردی بۆ کردووە کە ئەگەر داخوازییەکانی کورد جێبەجێ بکرێن، ئەوا تا چەند لەگەڵ بەرەوپێشڤەبردنی سیاسەتی رۆژئاوا لەو دەڤەرەدا دەبێت.

بەبۆچوونی من گەلاڵەکردنی هەر پرۆژەیەکی سیاسی وەها کە کورد بەرەو سەربەخۆیی بردن ببات، پێویستی بە خوێندنەوەیەکی وردی مێژووی تێکۆشانی گەلی کوردو ئەو سیاسەتەی وڵاتانی هەرێمایەتی و رۆڵی دەستێوەردان و بەرژەوەندییەکانی رۆژئاواوە هەیە.

تۆ وەرە لە پەیماننامەی سیڤەر ورد بەرەوە، سیڤەر پەیماننامەیەکی بە پەلەو ناکاو نەبوو، پێشتر رێککەوتنی سایکس ـ بیکۆ هەبوو، کە ئینگلتەرا و فەرەنسا بە دزییەوە مۆریان کردبوو یان لەسەری رێککەوتبوون، لە پێناوی دابەشکردنی ولایەتەکانی عوسمانی، چونکە دەسەڵاتی عوسمانی لە رۆژهەڵاتی ئاسیای ناوەڕاستدا گەورەترین و دەستڕۆیشتووترین ئیمپراتۆر بوو، هاوکات لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاواشدا ناکۆک و دژ بوو، چونکە دەیویست هەموو ئەوروپاو رۆژئاوا بخاتە ژێر دەسەڵاتە بەربڵاوەکەی خۆیەوە، ڕۆژئاوا لەبیری نەچوو بوو کەدەسەڵاتی عوسمانی چۆن بەشێکی ئەوروپاشی خستبووە ژێر دەسەڵاتی داگیرکارانەی خۆیەوەو لە رۆژهەڵاتی عەرەبستانەوە تا سەرسنووری ئیمپراتۆریەتی نەمسا- هەنگاریاو لە وڵاتی بەلکانەوە تا باکووری ئەفریقیا درێژ ببوەوە، ئیتر بخوێنی ئازیز ئیمپراتۆریەتێک بەناوی غەزووی ئیسلامیەوەو تاسەر ئێسقانیشی داگیرکەر و ڕۆژهەڵاتی و، ئەم هەموو وڵاتەیشی خستبێتە ژێر چەپۆکی پڕ چڕنووکی خۆی و تەمەنیشی(٦٠٠)شەش سەد ساڵ درێژ بووبێت!! ئیتر دەبێت ڕۆژئاوا چۆن بەردەوام لە هەوڵ و پیلانگێڕی وادا نەبووبێت کە بەهەر جۆرو هەر شێوەیەک بێت ئەو ئیمپراتۆریەتە ڕۆژهەڵاتییە لەت وپەت بکات و تەنانەت شوێنەواری ترسیشی بەسەر هیچ وڵاتێکەوە نەهێڵێت و لەوەش زیاتر بکەوێتە ژێر ڕکێفی ڕۆژئاواوە!!

ئەمەیان هەلێکی زێڕین بوو بۆ کورد تا ئەویش بتوانێ سوودێکی لێ وەربگرێت، چونکە ڕێژەیەکی زۆری کورد لە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی

عوسمانی دابوون، ئیمپراتۆریەتی عوسمانیش ئەوکات لە تورکیا، شام، حیجاز، کوردستان، میزۆپۆتامیای باشوورو ئەرمەنستانی ڕۆژئاوا پێک دەهات و ستراتیژی ڕۆژئاوا بە گشتی و ئینگلتەراو فەرەنساش بە تایبەتی، ماوەیەک بەر لە سیڤەر لەسەر پێویستی لەت وپەت کردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دامەزرابوو، ئیمپراتۆریەتێکی زلهێزی ڕۆژهەلاتی دەستڕۆو نەگونجاویش لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاوا، نیشانەیەکە کە ڕۆژئاوا لەجیاتی ئەو ئیمپراتۆریەتە پان وپۆڕە، چەند دەوڵەتێکی بچووک و لاوازو بێهێزی تازە دامەزراوی دەویست کە ملکەچی بەرژەوەندییەکانی خۆی بن.

ئەمە گرنگترین و سەرەکیترین هۆکاربوو، کە بووە هۆی لەدایکبوونی پەیماننامەی سیڤەر. هەر چەندە سیڤەر لە بنەڕەتدا جارێکی دیکە دابەش کردنەوەی کوردستان بوو، بەڵام هاوکاتیش یەکەم جار بوو بە ڕەسمی دان بە نەتەوەیەک دابنرێ کە ئۆتۆنۆمییەکی هەرێمایەتی بۆ دیاری بکرێت، بە هۆی ئیمپراتۆریەتی پان و بەرینی عوسمانی و هەڕەشەکردنی ئەو ئیمپراتۆریەتە لە ڕۆژئاوا. کورد بە درێژایی مێژوو بۆ یەکەمجار ئەمجارە توانی وڵاتانی دونیا بەوە رازی بکات کە دەوڵەتێکی کوردی(بەنیوەچڵی) پێکەوەبنێت کە ئەویش لە ڕێکەوتی ١٠/٨/ ١٩٢٠دا بوو کە لەو(٣) سێ بەندەی پەیمانی سیڤەردا دێتەبەر دیدە، کە لە نێوان حکومەتی سوڵتانی ئەستەمبوڵ لەلایەک و ئینگلتەرا و فەرەنسا و یۆنان و ئیتالیا و ڕۆمانیا سرب و کروات و چیکۆسلۆڤاکیای پێشوو وپۆلۆنیاو بەلجیکاو ژاپۆن و حیجازو ئەرمەنستانی ڕۆژهەلات وپورتوگال لەلایەکی ترەوە هاتە مۆرکردن، بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە ئەوەیە سیڤەر شتێکی ناکاو و ڕێککەوت نەبوو، چونکە ڕێککەوتننامەی فەرەنساو ئینگلتەرا لە ١٩١٩/١٢/٢٣دا لەلایەک و ئێران و ئینگلتەراش لە٩/٨/١٩١٩دا لەلایەکی ترەوە، ئەوە روون دەکەنەوە کە سیاسەتی فەرەنساو ئینگلتەرا لە بارەی دۆزی کوردەوە زووتر نەخشەی بۆ

کێشرابوو، بەدابەش کردنی کوردستانیشەوە هەر بۆیەش سیڤەریان بەم شێوەیە داڕشت کە داڕێژرا، هەر لە٩/٨/١٩١٩دا ئینگلتەرا و ئێران ڕێککەوتننامەیەکیان مۆرکرد کە بە گوێرەی بەندی یەکەمی ئەو ڕێککەوتننامەیە، ئینگلتەرا بەڵێنەکانی جارانی خۆی دووپات کردبۆوە بۆ پاراستنی سەرداری و سەربەخۆیی ئێران، هەر لە بەر ئەوەی ئێران ئەوکات لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاوا دەگونجاو تەبابوو.

نامەوێ لەسەر سیڤەر بدوێم، تەنها ئەوەندە نەبێت لەگەڵ ئەو هەلومەرجە سیاسیە نێو دەوڵەتییەی کە سیڤەری پێ لەدایک بوو ئینجا ڕۆژئاوا بە شێوەیەک سیڤەری داڕشت کە دەکرێ بڵێین سیڤەر دابەشکردنێکی کۆڵۆنیالیانەی کوردستان بوو، چونکە لەدیاریکردنی سنووری نێوان تورکیاو میزوپۆتامیادا کوردستان دابەش کراوەو سنوورەکە خوارووی کوردستانی لەباکوور دابڕیوە، واتە:

١ـ بە هیچ جۆرێک باسی ڕۆژهەلاتی کوردستانی نەکردووە کە کەوتووەتە ناو سنووری ئێرانەوە.

٢ـ بە هیچ جۆرێک لەو ناوچانەی ڕۆژئاوای کوردستان نەدواوە کە فەرەنسییەکان داگیریان کردبوو دواتریش بە سوریاوە لکێنرا.

٣ـ بەندی٦٢ ئۆتۆنۆمی ناوخۆیی دەکاتە چارەسەر بۆ مەسەلەی کورد، واتە پەیماننامەی سیڤەر مافی چارەنووسی کوردی لە شێوەی ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی تورکیادا دیاری کرد.

کەواتە لێرەدا دوو سەرنج هەڵدەگرن یەکەمیان لەبەر ئەوەی ئێران دژی بەرژەوەندی و داخوازییەکانی ڕۆژئاوا نەبوو، ئیمپراتۆریەتی ئێرانی لەت و پەت نەکرا، بەر لە جەنگی یەکەمی جیهانی، ئێران لەسەر مافی دەرهێنانی نەوت لە خاکەکەی بۆ ئینگلتەرا واتە بۆ ئینگلیزەکان رازی بوو، دواتریش ئێران توانی ئەمریکا بکا بە هاوپەیمانی ستراتیژی خۆی، دووەمیشیان ئەگەر

ڕۆژئاوا بەڕاستی مەبەستی دروست کردنی دەوڵەتێکی کوردی بووە، بۆچی پەیماننامەی سیڤەر سنووری کوردستانی دابەش کردووە. هەروەها دروست بوونی دەوڵەتی کوردی لەژێر کۆمەڵێ مەرجدا دیاری کرد؟!

ڕاستییەکەی ئەگەرچی سیڤەر لەڕووی مێژووییەوە یەکەم بەڵگەنامەی نێو نەتەوەییە کە لە چارەنووسی کوردەوە دووابێت، بەڵام هاوکات سیڤەر، کوردستانی بە شێوەیەکی دیکە دابەشکردەوە، ئەویش بە دابەش کردنێکی کۆلۆنیالیانەی گەلی کورد، جێگای سەرنجە ئۆتۆنۆمیش بۆیە لە سیڤەرو دوای سیڤەریش هاتە ئاراوە، چونکە دابەش کردنی کوردستان لە ڕووی یاساییەوە ئەوەی دەخواست، بەڵام دوای دابەش کردنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لەسەردەمی سوڵتان عەبدولحەمید دا بەسەر پێنج وڵاتی ڕۆژئاواداو، دوای پووچەڵکردنەوەی هەموو نەخشەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و بێهێزکردنی و کەوتنە خۆی کەمالیەکان، کە زۆربەتوندی لە هەوڵی دامەزراندنی تورکیایەکی نوێدا بوون و (بێگومان ئەوانیش واتە کەمالیستەکان هەر لە بنەڕەتەوە دژی هەموو جۆرە سەربەخۆییەکی کوردبوون) هاوکات بە تەواویش لەگەڵ داخوازی و بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاوادا دەگونجان کە تەواو پێچەوانەی سیاسەتی سوڵتانی عوسمانی بوون کە سیاسەتی سوڵتانی سیاسەتێکی ڕۆژهەڵاتی ئیسلامی بوو، بۆیە لە ١٢/٣/١٩٢١دا لە کۆنفرانسی قاهیرە بە بڕیاری ونستۆن چەرچل و ڕاوێژکارانی، فەیسەڵ بەمەلیکی عێراق پێشنیار کراو هەر لەوێشدا کێشەی خوارووی کوردستان وا چارەسەر کرا کە بە عێراقەوە بلکێندرێ، بەم شێوەیە (٤) چوار مانگ دوای سیڤەر فەڕەنساو ئینگلتەرا سنووری نێوان عێراق وسوریایان بەدابڕینی خاکی کوردستان و لکاندنی بەشێکی بە سوریاوە دیاری کرد. (٧) حەوت مانگیش دوای سیڤەر لە کۆنفرانسی قاهیرە بڕیاری لکاندنی خوارووی کوردستان بە عێراقەوە درا. لە ڕێکەوتی ٢٠/١٠/١٩٢٠دا فەڕەنساو

تورکیای کەمالی پەیماننامەیەکیان بەست بەمەش فەڕەنسا پەیماننامەکەی سیڤەری ڕەت کردەوەو دانی بە حکومەتی ئەنقەرە دانا، وەک ئەلتەرناتیڤی حکومەتی سوڵتانی لە ئەستەمبۆڵ و دووپاتی لکاندنەوەی خۆرئاوای کوردستانی بە سوریاوە کردەوە کە ئەوساو ئێستاش هەر جێگای پرسیارە ئەم هاوکێشەیەی سیڤەر بۆ وەها گۆڕدرا؟!

هەر وەک لە سەرەوەش ئاماژەی بۆکراوە، لەکاتی ئامادەکردن و نووسینی پەیماننامەی سیڤەردا دوو حکومەت لە تورکیا هەبوون، یەکەمیان حکومەتی سوڵتانی عوسمانی لە ئەستەمبۆڵ و دووەمیشیان حکومەتی کەمالی لە ئەنقەرە، جێگای سەرنجە دەسەڵاتی ئەستەمبۆڵ دژی ڕەوتی بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاوا بوو، بەڵام ئەوەی ئەنقەرە کۆک و گونجاوبوو، بە دڵنیاییەوە ئەگەر دەسەڵاتی ئەنقەرە لەگەڵ کۆتایی هاتنی جەنگی یەکەمی جیهانی باڵا دەست بوایە بەسەر دەسەڵاتی ئەستەمبۆڵ دا، ئەوا پەیماننامەی سیڤەر ڕووناکی نەدەبینی.

لە ١٠/٨/١٩٢٠دا پەیماننامەی سیڤەر لەگەڵ حکومەتی سوڵتاندا ئیمزاکرا، ئەویش کە لایەنێکی گرنگی پەیماننامەکەبوو(تصدیق)ی نەکرد، واتە بڕیاری لەسەرنەدرا، تەنیا ئیمزای لەسەرکرد، بە تەنها ئیتاڵیا بڕیاری لەسەردابوو، هەر چەندە ئیتاڵیاش خۆی پێشتر لە کۆنفرانسی(سان ڕیمۆ) کە هێشتا سیڤەر پرۆژەبوو، لەسەر زاری سەرەک وەزیرانیەوە، ڕایگەیاندبوو کە بۆ پاراستنی ڕێککەوتننامەیەکی لەم جۆرە تاقە سەربازێک نانێرێ، هەر ئەو نارەزاییەش بوو وای کرد کە کاتێک کەمالیستەکان برەویان پەیدا کردو ڕووداوەکان بۆ بەرژەوەندی ئەوان گۆڕدران، لە٢١/٢/١٩٢١دا ئیتاڵیا لەسەرزاری وەزیری دەرەوەی لە لەندەن داوای هەڵوەشاندنەوەی سیڤەری کردو نوێنەری فەڕەنساش هەر زوو پشتگیری لێکردو فەڕەنسا لە کانوونی دووەمی ١٩٢١دا بە ڕەسمی ڕایگەیاند کە چاو بە سیڤەردا دەگێڕێتەوە،

لە١٩٢٢/١١/١دا حکومەتی ئەنقەرەش باڵا دەستی خۆی نیشانداو رایگەیاند کە ئیتر دەسەڵاتی حکومەتی سوڵتانی قەدەغەیەو لەکار دەکەوێت.

ئێستا دەپرسین ئەگەر ئینگلتەرا مەبەستی پاراستنی کوردو هەوڵدان بوو بۆ سەربەخۆیی کورد بۆچی ساڵێک بەر لە سیڤەر ئەم هەموو شەڕەی لەگەڵ گەلی کورد لە باشووری کوردستاندا کردو شێخ مەحموودی مەلیکی کوردستانی باشووریشیان بریندار کردو دواتریش دووریان خستەوە بۆ هیندستان؟! کۆنگرەی پاریس کە ساڵێک بەر لە پەیماننامەی سیڤەربوو، بۆچی حاکمی گشتیی بەریتانیا لە بەغدا(ئەرنۆلد ویلسن) لە باسی دروست کردنی دەوڵەتی عێراقدا پێشنیاری کرد کە کوردستان بە عێراقەوە بلکێندرێ و هەر لە هەمان کۆنگرەشدا تورکیا و ئێران و فەیسەڵی مەلیکی ئایندەی عێراق هەوڵیان بۆ کۆلۆنیالکردنی گەلی کورد بوو وەک کردیان و هەو وڵاتەو بەشێکی کوردستانیان بەسەر خۆیاندا دابەش کردو خستیانە ژێر چەپۆکی پڕ چرنووکی خۆیان؟!

ئەمڕۆش کە باسی سەربەخۆیی یاخود بە دەوڵەت بوونی کورد دەکرێ، دەبێت هەموو ئەو کێشانە جوان تاوتۆ بکرێن کە پێوەندییان بە جیوپۆلەتیکی کوردستان و دیپلۆماسیەتی کوردو ڕەوتی تێکۆشانی سیاسیی کوردو باری ئابووری وڵات و مەیلی ڕۆژئاوا بەرانبەر بە گەلی کوردو ...هتد هەیە.

سیاسەتی ڕۆژئاوا بەرانبەر بە دۆزی کورد هەمان سیاسەتی جارانە کە خەریکە یەکسەدە وا تەواو دەبێت.

ڕاستە ئەمڕۆ دوای شەڕی ساردو هەڵوەشاندنەوەی بلۆکی ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا، تارادەیەک سیاسەتی بەریتانیاو فەرەنسا کاریگەریی خۆی وەکو جاران نییەو بە تەواوی دەستڕۆیشتوو نییەو دەتوانین بڵێین لە ڕێگای هێزو چاوسوورکردنەوەو هەڕەشەو گوڕەشەوە ئەمریکا لە هەر وڵاتێکی دیکەی ڕۆژئاوا زیاتر خۆی بەسەر ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا زاڵ کردووە، بەڵام بە گشتی

سیاسەتی ڕۆژئاوا ئەوەیە کە هەر هەنگاوێک دەهاوێ حسابێکی ورد بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆی دەکات و تێکۆشانی سەخت و دژوارو نەپساوەی گەلی کوردیش تا کۆتایی هەشتاکان یا بە شێوەیەکی ڕوونتر بڵێم تا دوای کۆچڕەوەکەی بەهاری ١٩٩١ کە سۆڤیێتیش نەمابوو، ئەگەر ڕاستەوخۆش دژی سیاسەتی ڕۆژئاوا نەبوایە، ئەوا بە شێوەیەکی گشتی وەها لێکدەدرایەوە کە لە گەوهەردا لەگەڵ ڕۆژئاوا هەڵناکات، بۆیە ڕۆژئاوا زۆرجار لە داخوازییەکانی کورد بە گومان بووەو گوایە خەباتی کورد لەژێر پەردەی کۆمۆنیزم و سۆڤیێتی سووربووە، ئەمە هەرچەندە لە بنەڕەتدا وانەبوو، بەڵام مۆرێک بوو بە خەباتی کوردەوە نووسابوو.

لەدوای لەبارێک هەڵوەشاندنەوەی ڕۆژهەڵاتی ئەورووپا، ئەمریکا وەکو تاکە زلهێزێکی جیهانی بەناوی چەسپاندنی سیستەمی نوێی جیهانی هاتە پێشەوەو، ئینگلیزو فەرەنساش تارادەیەک ئەورۆڵەی جارانیان لەدەستدا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش گرنگترینی ئەو ناوچانەیە کە ئەمریکا لەبەر کۆمەڵێک هۆکاری هەمەچەشن دەیەوێ سیستەمی نوێی جیهانی کە لەسەرەتای نەوەدەکانەوە زۆر بە چڕی بانگەشەی بۆ دەکرد جێگیری بکات، ڕۆژئاواش بۆ چەسپاندنی ئەم سیستەمە نوێیە جیهانییە تارادەیەک لەگەڵیا کۆکەو وای بۆ دەچێ کە لە بەرژەوەندی ئەوانیشدایە.

بەڵام جێگای سەرنجە، چەسپاندنی ئەم سیستەمە، وەنەبێت کارێکی هێندە سووک و سانا بێت، بەڵکو کۆمەڵێک کۆسپ و گرفتی گەورەیشی لەناو منداڵدانی خۆی هەڵگرتووە، بوونی ئەم کۆسپانەشە کە ئەمریکا ناچار دەکات زۆرجار چاوسووربکاتەوەو هەڕەشە بکات و تەنانەت هێندێ جاریش پەنا بباتە بەر بەکارهێنانی هێز، بۆ ئەوەی بەسەرئەو کۆسپ و گرفتانەدا زاڵ ببێ کە لە سەر ڕێگای سیستەمی نوێی جیهانی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا چەقیون، بەڵام بەکارهێنانی هێزیش بۆ هەموو گرفتێک ناتوانرێ بەکار

بهێنرێت، دوور نییە لە هەندێ کات و شوێندا بە بەکارهێنانی هێز گرفتەکان قوولتر ببنەوە، چونکە هەندێ ولاتانی هەرێمیی لەگەڵ ئەو سیستەمەی کە لەلایەن ئەمریکاو تارادەیەک بە پشتگیری رۆژئاواش بەرێوەیە ناکۆک و دژن، ناکۆکن چونکە لەفەرهەنگی ئەو سیستەمەدا رژێمە دیکتاتۆرەکانی رۆژهەلاتی ناوەراست یا ئەوەتا نامێنن، یا ئەوەتا دەبێت بە تەواوی بە سیاسەت و ستراتیژی خۆیاندا بچنەوەو جێگا بۆ دەستاودەست کردنی ئاشتییانەی دەسەلات وەرگرتن و بەشداربوونی گەل بکەنەوە، واتە تارادەیەک رێز لە مافی مرۆڤ بگیرێت و کێشەی مافی نەتەوایەتیش کەمێک سووکتر بکرێت، واتە شەری جینۆسایدو گۆری بە کۆمەڵ و٠٠٠هتد ریشە بر بکرێن.

ئەمەیان(کەرووخاندن یا گۆرینی ئەو رژێمە دیکتاتۆریانەیە) گرنگترین خاڵی ئیجابییە کە بە تەواوی لە بەرژەوەندی گەلی کورد دایە، بە تایبەت بۆ ئەو ولاتانەی کە کوردیان بەسەر دابەش کراوە، چونکە لە رووخاندنی ئەو رژێمە هەرێمییانەو هاتنە سەرکاری حکومەتێکی دیموکراتیتر لە هی پێشوو، بە تایبەت کە لەگەڵ کەش و هەوای ئەو سیستەمە نوێیەدا بگونجێ، هەلێکی زۆر گونجاو بۆ کورد دروست دەکات کە مشتومالێکی خۆی بدات و بتوانێ سوودێکی گەورە وەربگرێت، ئەگەرچی ئەو سیستەمەش هەر درێژەدانە بە بەرژەوەندییەکانی رۆژئاوا، بەلام ئیجابیاتی بۆ کورد تێدا بەدی دەکرێت، چونکە بە چەسپاندنی ئاشتی مانای ئەوەیە بوارێکی ئەوتۆ بۆ هەلچوون و کەف و کولی رەگەزپەرستی و شەری مالوێرانی و قرکردنی کورد ناهێلێتەوە، هەروەها رێگەی ئەوەش نادا جارێکی تر ئەو نەهامەتی و رەشەکوژییەی یوگسلافیا لە هیچ شوێنێکی تر دووبارە ببێتەوە.

ئێستا بەر لەوەی پێویستیمان بە دەولەت کردنی کورد هەبێ، زیاتر پێویستیمان بە جیهانی کردنی کێشەو سیاسەتی کورد هەیە، بۆ؟! حەز دەکەم

بە چری وەلامی ئەم پرسیارە بدەمەوە.

هەتا سۆڤێت مابوو خەباتی شۆرشگێرانەی کورد لەلایەن رۆژئاواوە بەدەسکەلای سۆڤێتی سوور ناوزەد دەکرا، هەرچەندە لە بنچینەشدا وانەبوو، ولاتانی هەرێمایەتیش زۆر بە توندی بەربەرەکانی ئەو خەباتە گیانفیداکاری و نیشتمانییەیان دەکردو هەمیشە لە هەولی ریشە کێش کردن و ئیفلیج کردنی ئەو خەباتەدا بوون، سیاسەتی نێو دەولەتیش بەردەوام مامەلەی لەگەڵ ئەو ولاتە هەرێمیانە هەبووە کە کوردستانیان بەسەردا دابەش کراوە و زیاتر گوێیان لەو ولاتانە گرتووە، نەوەک لە خەباتی رەوای نەتەوەیی کورد، عەقلی سیاسی بالا دەستی ولاتانی هەرێمایەتیش تا ئیمرۆ لە هەر ئەو چوار ولاتەی کە کوردستانی بەسەردا دابەش کراوە، کوردستان بەبەشێکی جیانەکراوەی خاکی خۆیان دەزانن و دان بە حەقیقەتی لکاندنی کوردستان بەو ولاتانەوە نانێن، ئەمەیان گرفتێکی زۆر سەخت و دژوارە، تا بتوانین رای گشتیی جیهان و سیاسەتی نێو دەولەتی بێنینە سەر ئەو بۆچوونەی کە کورد مافی جیابوونەوەی هەیەو ئەمرۆ رای گشتیی دونیاش لەگەل مافی چارەی خۆنووسیندا رێک و تەبایە.

گرفتێکی دیکەیش ئەوەیە هێشتا ولاتانی دنیا دانیان بە بزاڤی تێکۆشانی نەتەوایەتی (کەلە حزبە سیاسیە شۆرشگێرەکانەوە سەرچاوە وەردەگرێ) وەک نوێنەری گەلی کورد نەناوەو لە هێندێ پارچەشدا بە رێگرو یاخی و تەنانەت ئیرهابیش ناویان دەبەن.

هەروەها جیابوونەوەی بەشەلکێنراوەکەی کوردستان لە عێراق، لە بەر ئەوەی گورزێکی زۆر جەرگبر لە دەولەتی عێراق دەوەشێنێ، دەولەتی عێراق هەرگیز ئامادە نابێ دان بە قەوارەی سیاسی کوردستاندا بنێ بۆ ئەوەی کورد لێی جیا بێتەوە، کە ئەوکات گورزە جەرگبرەکەی پێ دەکەوێت، گورزەکەی پێدەکەوێت چونکە روپێوی بەشەکەی کوردستان لە شاخ و چیا و پلەی

گەرمیشی جیاوازو سامانەکەیشی لە کشتوکاڵ و نەوت و مەعادن و چەندین شتی تری پڕ بەها دەگـرێتـەوەو زۆر بە ئاسـایی دەتوانێ بژێوی خـۆی بە زیادەوەش پەیدا بکات، کـە ئەمـەشـیـان هۆکـارێکی زۆر گـرنگە بۆ هێـزی دەوڵەت کـە توانای دەسـتـەبەرکـردنی ئەمنی خـۆراکی زۆرە، لەبەر ئەوە کـوردسـتـانی باشوور کـاریگەرترین شـوێنە کـە سوودی بۆ دوارۆژی کـورد زۆر دەبێت و زیان بەخشترین شوێنیشە لەبەرانبەر پارچەکانی تری کوردستان کە زیان بە وڵاتە پێ لکێنراوەکەی دەگەیەنێت.

گـرفـتـێکی دیکـەیش ئەوەیە بە هۆی ئەم شـەڕە ناوخـۆییـەوە، کـورد خیتابێکی سیاسی یەکگرتووی نییەو پچڕپچڕی پێوەیە.

جگە لەو گـرفـتـانەی سەرەوە، جـیـابوونەوەی کـورد واتە بەدەوڵەت کـردنی کـورد لە کـوردسـتـانی عـێراق دا، سێیـەم شاری گەورەی عـێراق کە موسڵ دەکەوێتە سەرسنوورو وەکو شاری بەسرەی شەڕی یەکەمی کەنداوی لێ دێت، چۆن هەڕەشـەی گـرتنی لێ دەکـراو بەردەوام مـایەی نیگەرانی و بەمـەش دڵتەنگییەکی زۆری دەوڵەتی عێراق بوو، تا بەچەکی کـیمیایی بەرگری لەو شارە کرد، شاری موسڵیش بەهەمـان شێوە دەکەوێتە سەر سنوورو لەزۆر باری ئاڵۆزی دا، حاڵی لەحاڵی شاری بەسرە باشتر نابێت، نەخاسمە بەهۆی ئەو رێگە ستـراتیـژییـەی نێوان بەغداو موسڵ کە زۆر لەمەترسیدا دەبێت، ئەمانەو سەرباری نەوت کە بۆ عـێراق و رۆژ ئاواش فرە گرنگەو هەروەها ئەو کاتە ئاوی دەربەندیخان و دوکانیش دەدۆڕێنێ کە چ بۆ بەکاربردنی کشتوکاڵ لەناوچەی دیالەو حەویجە ، چ بۆ وزەی کارەبایی سوودی زۆرە.

بەڵام ئێـمـە چۆن دەتوانین بەسـەر ئەو گـرفـتـانەدا زاڵ ببین و لەهەمانکاتیشدا ڕای گشتی جیهانیش بە تەواوی بەلای خۆماندا رابکێشین و لەوەش زیاتر کێشەکەمان و سیاسەتەکەمان بەجیهانی بکەین و پشتگیری کردنی ئەوانیش وەدەست بهێنین، لەکاتێکدا ئێستا لەپارچەیەکی بچووکی

کوردستانی گەورەدا حکومەتێکی بێ دەوڵەت هەیە.

ڕاستیـەکەی دوای ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١، کە یەکێتی سۆڤیەتیش لە باریەک هەڵوەشـایەوە، خـەباتی شـۆڕشگێـڕانەی نەتەوەی کـورد مـۆرکێکی کوردانە ترو شارستانیانەتری بەخۆوە گرت، کە تاڕادەیەکی باش لێک حاڵی بونێکی لەگەڵ ڕۆژئاوادا مەیسەر کردو، ئەم لێک حاڵی بوونەش ڕۆژ لەدوای ڕۆژ زیاتر گـەشـەی کـردوەو دەیکات، لەم لایشـەوە، چەوسـاندنەوەیەکی دڕندانەی هەمـە چەشنەی بێ وێنە لەهەمـوو جیـهـاندا ، چنگی پڕ چڕنووکی لەقوڕگی ئەم گەلە نابوو، بەحاڵ دەیتوانی هەناسەیەکی مەمرەو مەژی بدات، هەموو ئەم چەوساندنەوە لەڕادەبەدەرانەش دژ بەڕای گشتی وبەندەکانی مافی مـرۆڤ و ئەو خـالانەیە کـەلە ڕێکخـراوی نەتەوە یەکگرتووەکـاندا هاتوونەتە بەرباس.

قڕکردنی نەتەوەیەک کەخۆی لەشەڕی جینۆسایدو ئەنفال و کیمیاباران و گۆڕی بەکۆمەڵ و کۆچڕەوی چەند ملیۆنی و... هتد دەبینیەوەو بەمەش هەموو ڕێورەسـمـێکی یاسـایی و مـرۆڤـایەتی دەبەزاند، هەلی زۆرباش بوون و ئێستاش هەلی زۆر باشن حزبی کوردی سوودیان لێ وەربگرێت ، بەتایبەت کە سیستەمی نوێی جیهانیش تاڕادەیەک لەڕاگەیاندنیدا پشتگیری لەمافی مـرۆڤ ومـافی چارەی خۆنووسین و دیموکراسی و ... هتـد دەکـات(سـەرباری هەندێ تێبینیـمـان لەسەری کە لێرەدا جێگای باسمـان نییە)، بۆیە ئەمڕۆ ئەرکی خەباتی ڕزگاریخوازی کوردستـانە کە بەتوندی دژی هەمـوو ڕەوتێکی سیـاسی توند ڕەو بوەسـتێ و بواری گـەشـەسـەندنی نەدات، چونکە بۆ ئەو ئەزموونەی ئێمە زۆر زیان بەخشە.

حزبی کوردی ئەمڕۆ لە هەمـوو کاتێک زیاتر پێویستی بەلێک گەیشتنی هێمنانەو زمانی گفتوگۆو تەنانەت هاوپەیمانی بەرفراوان و یەکبوون و یەک ڕیزی هەیە، بەدڵنیـاییـەوە ئەگـەر شـەڕی نەفـرەت لێکراوی ناوخـۆ دروست

نەبوایە، کەبەداخەوە سێ ساڵ زیاترە درێژەی هەیە، ئەوا ئەمڕۆ پێگەی پەرلەمان و حکومەت لە ئاستێکی زۆر بەرزتردا دەبوو، ئەو دوو دەستکەوتە مێژوویی ونیشتمانییە لەڕێگای پرۆسەیەکی دیموکراسیانەوە هاتوونەتە ئاراوە، ئەمەشیان کارتێکی زۆر گرنگە کە بەدەست حزبی کوردی یەوەیە.

هەروەها هێشتاکەش بەگشتی حزبی کوردی بەڕەسمی بانگەشەی جیابوونەوەی لەعێراق نەکردووە، بەمەشیان توانیویەتی هاوسۆزی ڕۆژئاوا بۆ خۆی تاڕادەیەک دروست بکات.

ئەمڕۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست چ سەبارەت بە ڕۆژئاواو چ سەبارەت بە ئاسیاش، بووەتە سەرنج ڕاکێشترین ناوچە، بەهۆی ئەم سەرنج ڕاکێشانەی وڵاتانی دونیاشەوە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بووەتە مەڵبەندی پێشبڕکێی وڵاتان بۆ جێ کردنەوەی باڵا دەستی خۆیان، زیاتر لەبەر ئەوەشە ئەمڕۆ ئەم ناوچەیە بووەتە پڕ چەکترین ناوچە، جوولەکەو تورکیاو سوریاو ئێران و عێراق و وڵاتانی کەنداو و... بەردەوام هەوڵی خۆ پڕ چەک کردن دەدەن، سعودیە تەنها لەماوەی(١٢)ڕۆژدا، لە ١٩٩٢/٨/٣١ تا ١٩٩٢/٩/١١ بەهای(٢٥) ملیارو (٧٠٠) ملیۆن دۆلاری چەک لە ئەمەریکا کڕیوە، نموونەی دیکەش زۆر لەبەردەستدان.

نەخشەی سیاسی نێو دەوڵەتیش لەدوای رووخاندنی یەکێتی سۆڤیەت گۆڕدراو ململانێی لەسەر هەژموونی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش گۆڕدرا، جاران لەسەردەمی دوو جەمسەری جیهاندا، ئەوروپا و ژاپۆن لەبەرهۆی ئاسایشی نەتەوەیی کە هاوڕێک ئاسایشی دەوڵەتیش بوو، لە چوارچێوەی ئەمریکادا بوون و بەرانبەر سۆڤیەتی سوور یەک هێزو یەک هەڵوێست بوون و، زۆر ناکۆکی و جیاوازی نێوان خۆیان لەبەر مەترسی سۆڤیەت پەردەپۆش و دیزە بەدەرخۆنە دەکرد، جێگای ئاماژە بۆ کردنیشە، هۆکارێکی دیکەی ئەم باڵا دەستییەی ئەمریکا دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی کە ئەوروپا لە شەڕی دووەمی

جیهانیدا کەوتبووە ناو خەڵتانی خوێن و زیاتر لە(٣٥) ملیۆن تەنها شەهیدی دابوو، زۆر ماندوو بوو، ئەڵمانیاو ژاپۆنیش لەدووەم شەڕی گەورەی جیهانیدا، دۆڕاندنێکی گەورەیان پێکەوت بوو، ئیتر ئەمریکاش ئەم هەلەی قۆزتەوەو ماوەیەک تا جیهان، جیهانی دوو جەمسەری بوو، سەرکردایەتی ئەوروپای ڕۆژ ئاوایشی دەکرد، بەڵام ئەمڕۆ ئەوسێ هێزەی دونیای ڕۆژ ئاواو پیشەسازی پێشکەوتوو کە ئەوروپا و ئەمریکاو ژاپۆنە بەرژەوەندی جیاجیایان هەیەو دوای نەمانی شەڕی ساردو هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی سۆڤیەت و ڕۆژ هەڵاتی ئەوروپاوە، ململانێی ئابووری و سیاسیان چووەتە نێو قۆناخێکی نوێتری ئەوتۆکە زۆر جیاوازترە لە هی سەردەمی دوو جەمسەری و شەڕی سارد.

ژاپۆن و ئەوروپای هاوپەیمانی دوێنێی ئەمەریکا، ئەمڕۆ ئەگەر خۆشیان وا نیشان نەدەن کە دوژمنی ئەمریکان، ئەوا نەک هەر حیسابی هاوپەیمانێتی جارانی لەگەڵ دا ناکەن، بە ڵکو بەهۆی ئەو بەرژەوەندیە جیاوازەی کە هەیانە، زۆر جاران سەرو دڵی یەکتریش تەنگ دەکەن و لەوەش زیاتر هەڕەشەی جۆراوجۆری بازرگانی و هەندێ جار سیاسیش لەیەکتری دەکەن، زیاتر لەبەر ئەمەشە ئەمریکا لەهەوڵی بەردەوام دایە بۆ کۆکردنەوەی هێزی بچووک بچووکی ناوچەیی بۆ خۆی، کەتا دوێنێ هەر حیسابیشی بۆ نەدەکردن، بەڵام ئەمڕۆ لە جاران زیاتر پێویستی بەهەموو جۆرە هێزێکە لە بەرانبەر هێزو توانای ژاپۆن و ئەوروپا، لەئەوروپاش ئەڵمانیاو فەڕەنسا وەک دوو وڵاتی رکابەری کاریگەری ئەمریکان، کە یەکەمیان لەڕووی ئابووریەوەو دووەمیشیان لەڕووی سیاسییەوەیە، وڵاتی چینیش لەم لاوە بوەستێ کە رکابەرێکی سەر سەختی بازرگانی و سیاسی ئەمریکایە و زۆر لە لێکۆڵەرەوە ئابووری زانەکانی جیهان پێشبینی ئەوە لە وڵاتی چین دەکەن کەپاش(٢٠) ساڵی دیکە بەهێزترین وڵاتی ئابووری دەبێ لەجیهان دا، چونکە ئەمریکا

ئەگەر چی هەژموون(هیمنە)ی خۆی بەسەر دونیادا هەیە ، بەلام لەنێو کۆمەلێک قەیرانی ناوخۆو ئابووری دا گینگڵ دەداو بەدوور نازانرێ ئەویش بەدەردی سۆڤیەتی سوور بچێت.

لەبەرانبەر ئەمانەشدا ئەوروپا بەتایبەت فەرەنساو ئەڵمانیا ، پەلە لە یەکگرتنی ئەوروپا دەکەن و ژاپۆنیش لەهەولی کۆکردنەوەی هێزو خۆقایم کردنی ناوچەیی دایە، واتە دەیەوێ ناوەندێک یاخود ناوچەیەکی بەهێزی ئیقلیمی ئاسیایی دروست بکات کە لەخۆی و ولاتی چین و هیند پێکهاتبێ.

بەهۆی ئەم ململانێ نێو دەولەتییەی کە زۆر بەکورتی خستمەڕوو، ڕاستییەکەی هەر بەڕوالەت جیهان وا دێتە بەرچاو کە جیهانێکی یەک جەمسەریەو ئەمریکا ڕابەڕایەتی یا سەرکردایەتی دەکات، زۆر جاران هەلوێستی فەرەنسا لەبەرانبەر سیاسەتی ئەمریکا ناکۆک و تەنانەت دژیش بووە، بەم پێودانگە هێشتا سیستەمی نوێی جیهانی پێنەگەییوەو ڕاستەڕێ نەبووە، ئەگەر چی ئەمریکا لەزۆر حالەتدا بەگورزی کوتەک سەپاندوویەتی، بەلام ئەو زەبری کوتەکە تەمەنی درێژ نابێت ئەگەر هەژموونێکی ئابووری گەورەی لەپشتەوە نەبێت، ئەو هەژموونەش بۆ ئەمەریکا هێشتا نەهاتۆتە ئاراوەو لەوەش زیاتر ئەمریکا ئەمڕۆ بەهۆی ئەو دەستڕۆیشتووەی خۆی بەسەر ولاتانی دونیاوە، ئەرکێکی زۆر گرانیشی کەوتۆتە سەرشان کە ڕۆژانە دەبێ سەدان ملیۆن دۆلاری بۆ خەرج بکات، هەردوور مەڕۆ بۆ هەلومەرجی کوردستانی باشوور، ئەمریکا خەرجی تێدەچێ تا دەیەوێ شەڕی ناوەخۆ ڕابوەستێ و... بەلام دەبینن ئەو ئەرکانە بۆ ژاپۆن، یاخود بۆ چین، یا ئەڵمانیا ، لە ئارادا نین، ڕۆژانە پێویستیان بە خەرج کردنی سەدان ملیۆن دۆلار نییە تا دەسەلاتی خۆیان بەسەر ئەم ناوچەو ئەو ناوچانەدا بگرن، بەڵکو تەنها بیر لە خودی خۆیان دەکەنەوە کەچۆن ، شۆرشێکی ئابووری بۆ خۆیان دەستەبەر بکەن، لەم ڕوانگەیەوە، واپێدەچێ لەداهاتوویەکی نزیکدا

جیهان ببێتە جیهانی لەدوو جەمسەر زیاتر یا سێ جەمسەری، بەلام خەملاندن و پێگەیشتنی ئەو فرە جەمسەرییە،دەگەڕێتەوە سەر ئەوەی کە ئابوورییەکی پتەوو تۆکمە بۆ خۆی مسۆگەر دەکات، ئەویش زیاتر لەو ڕێگایەوە دەبێت کە کێ نەوتی بەدەستە، چونکە وەک دەڵێن کێ نەوتی بەدەستە، یا لەدەستدابێ ئەوا هەموو جیهانی لەبەردەستدایە، لێرە دەگەڕێینەوە سەر ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست کە کەنداو گەورەترین سەرچاوەی نەوتی بەرهەم هێنراوی ڕۆژانەی هەیەو تاکە ناوچەیەکیشە کە واپێشبینی دەکرێ بۆ ماوەیەکی دیکەی دوور بتوانێ نەوت بەرهەم بهێنێ، بەم پێودانگە کێ دەست بەسەر کەنداودا بگرێت، ئەوا ئەتوانێ دەست بەسەر جیهاندا بگرێ، چونکە لە ٦٠٪ تا ٦٥٪ی زەخیرەی جیهانی نەوت لەکەنداوە، ئەگەر ئەمریکا بتوانێ دەست بەسەر ناوچەی کەنداودا بگرێت، ئەوا دەتوانێ لەلایەک ڕێگە لەپەرەسەندنی ئابووری ژاپۆن و ئەوروپاو چینیش بگرێ و هاوکات لەلایەکی ترەوە ئابووری خۆی زیاترو باشتر پەرەپێبدات.

ئەمریکاش زۆربە باشی هەستی بەم ڕاستییە کردووە، بۆیە هەرچۆنێک بێت و بەهەر شێوەیەک بێت، نایەوێت ناوچەی کەنداو و ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست لەدەست بدات، هەلبەت کوردستانیش بەشێکی ئەو سەرنج ڕاکێش و سەرنج تێبڕینەیە دەرهەق بە بایەخی ئەمریکاو ولاتانی ڕۆژئاوا، چونکە بەریتانیا و فەرەنساش کە ڕیشەیەکی قوولیان هەیە لەسیاسەتی دەرەوە، سەبارەت بەم ناوچەیە، نایانەوێ و قبوولیش ناکەن بەسووک و سانایی لە دانیشتنێکی نهێنی یا لەڕێککەوتنێکی نهێنی و... و... ڕەنج بە خەسار بێنەدەر. کورد گوتەنی هەتا ئاویان لەدوو بێری بڕوات، واز ناهێنن، بەلام دەبێ ئەوە بوترێ ئەڵمانیا لەم بارەیەوە ڕەگ و ڕیشەی بەقەد فەرەنسا و بەریتانیاو تەنانەت ڕوسیاش قوول نییە.

ئێستا لەنێو ئەم ململانێ سیاسییە دژوارو نێودەولەتییەی کە هەیە،

کێشەی کورد چۆن دەبێ؟!

ڕاستیەکەی حزبی کوردی لەدەرکردنی هەر بڕیارێکی سیاسی ، نەخاسمە ئەگەر بڕیارەسیاسییەکە یەکگرتووش بێت، دەبێ پێشتر زۆر بەباشی تاوتوێی ئەنجامەکەی کردبێت، چونکە ئەمڕۆ ئەوەی گرنگە ئەوەیە چۆن واقیع وەکو خۆی دەخوێنیتەوەو ئینجا سوودێکی باشیشی لێ بەرجەستە دەکەیت، سیاسەتی سەرەڕۆیی و سیاسەتی لەرووخساردا شۆڕشگێڕانەو لەناوەڕۆکدا سۆزو عاتیفەی رووت، زۆر زیانبەخشە، چەندی واقیع بین هەرکەمە، بۆ نموونە ناکرێ ئەمڕۆ دروشمی سەربەخۆیی کورد بەرزبکەینەوە و چەندین دروشمی شۆڕشگێڕانەی دیکەیش بخەینە پاڵ، هەربۆ ئەوەی خۆت وا نیشان بدەی گوایا خزمەتی کوردستانی پێ دەکەیت!! چونکە ئەم جۆرە سیاسەتە لە بنەڕەتدا وەک ئەوە وایە کە لەسەر زەوینەی واقیع نەهاتبێتە ئاراوە، بەڵکو ئەوەی پێویستە دەبێ حسابێکی زۆر ورد بۆ ئەوە بکرێ کە چەند دەتوانین بەو سیاسەتە یا بەو دروشمە رووخسار شۆڕشگێڕو ناوەڕۆک عاتیفەی رووتە خزمەتی کوردی پێ دەکەین، لەوەش زیاتر لەهەر هەنگاو هەڵهێنانێکمان دا دەبێ بەرژەوەندی باڵای گەل و نیشتمان تیای دا لێکبدرێتەوە، ئەگینا ئەو هەنگاوە نەهاویشترێ باشترە، ئەگەر هەنگاوەکان ئیجابی بن واتە لەسەر زەوینەی واقیع سیاسەت بکەین دۆست و لایەنگریش بۆ کورد زیاترو بەرفراوانتر دەبێت، بۆ نموونە کاتێک کورد پەرلەمانی دامەزراندو حکومەتی هەرێمی کوردستانی پێکەوەنا، هیچ نیگەرانییەک لەلای دۆستانی کورد و وڵاتانی غەیرە ئەقلیمی دروست نەکرد، کەبڵێن کورد لەڕووی شەپۆلدا مەلە دەکات، چونکە حزبی کوردی تەنها داوای مافی فیدراڵی کرد لە چوارچێوەی دەوڵەتی عێراقدا،ئەم داوایەشی دوای لێکدانەوەو خوێندنەوەیەکی زۆری واقیعی سیاسی کوردستان هاتە ئاراوە، بەمەش توانی هاوسۆزی زیاتر بۆ خۆی رابکێشێت، ئەمەشیان باشترین خزمەت کردنی نەتەوایەتی و

نیشتمانی بوو، بەڵام ئەگەر بهاتبایە حزبی کوردی باسی یەکگرتنەوەی پارچەکانی کوردستان و سەربەخۆیی کوردستانی باشوور لە عێراق و ـ هتد یان بکردایە، کەلەبنەڕەتدا ئەم مافە مافێکی زۆر رەواو پیرۆزو سروشتیشە، بەڵام لەگەوهەردا دوژمنمان گەلێک زۆر تر دەبوو... ئەو دۆستانەی هەشمان بوون لەدەستمان دەدان، دوور نەبوو هەر زوو ئەو ئەزموونەشیان لێ جوانەمەرگ کردباین.

ئا لەبەر ئەوە لەهەموو حاڵەتێکدا و بەهەر نرخێک بێت، ئەرکی سەرشانی حزبە کوردییەکانە کە هەوڵ و دانپیانانی نێودەوڵەتی بۆ مەسەلە رەواکەی دەستەبەر بکەن، سەرەتا کەیشی بەدۆستانی دەست پێ بکەن، هەڵبەت حزبی کوردی و کورد، چەندی مافی مرۆڤ بپارێزێ و ئاشتی و ئاسایش و ئارامی بچەسپێنێ و دیموکراسی پیادە بکات، ئەوا زیاتر دەتوانێت داواکارییەکانی بە رێگەیەکی هونەریانە و نیشتمان پەروەرانە وەدەست بهێنێت، کە خواستی هەموو کوردێکە، چەندی لەو ململانێ نێودەوڵەتی و هەرێمایەتیانەش خۆمان بپارێزین هەر کەمە، حزبی کوردی پێویستە هاوسەنگییەکی نیشتمانی دروست بکات و هەرگیز خۆی نەکاتە داشی دامەی هیچ وڵاتێکی هەرێمی (ئیقلیمی)، هەوڵ بدەی گیانی دۆستایەتی لەگەڵدا بەردەوام بکەی، تا مافی خۆت دەچەسپێنی.

سوود لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١ـ قاسملو ـ کوردستان و کورد
٢ـ ڕوانگەی جیهان ـ خطاب حول طريقه فهم اداره كلنتون للشرق الاوسط. ژ٢.
٣ـ سیاسەتی دەولی ـ ژ١٢، ژ١٣، ژ١٧

** نووسەر و رۆژنامەنووس

چاپکراوەکانی نووسەر

- هەنگاو: دیوانە شیعر

ئەم بەرهەمانەش لە ژێر چاپدان:

- **هەتاوی نیوە شەو/*رامانە، لێکۆڵینەوەیە، رەخنەیە لە شیعری نوێی کوردی***
- **ئایین و دەوڵەت و پەیرەوکردنی شەریعەت/ وەرگێڕان**
- **گەردەلوولی ئایدیۆلۆژیا/ لێکۆڵینەوەیەکی هزرییە.**

هەر سێ کتێب ئەمساڵ دەکەوێتە دەست خوێنەرانی ئازیز چاوەڕوان بن.

فوئاد سدیق